tarih ve toplum

aylık ansiklopedik dergi

NASREDDİN HOCA

1934 TRAKYA YAHUDİ OLAYLARI

EBÛL'ULÂ MARDİN

İLETİŞİM YAYINLARI
TEMMUZ 1996 • CİLT 26 • SAYI 151
KDV DAHİL 200.000.- TL

TOPÇU-KIVILCIMLI BULUŞMASI

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi
TEMMUZ 1996 • CİLT 26 • SAYI 151

4 *Sadık Göksu*
Nurettin Topçu ve Dr. Hikmet Kıvılcımlı Tarihsel Buluşması

10 *Avner Levi*
1934 Trakya Yahudi Olayları ve Alınamayan Ders

18 *Eser Tutel*
Küçük Ayasofya, 1883

23 *Halûk Ö. Karabatak-Serbülent Şengün*
19. yy. Sonlarında Ermeni Olayları ve Patrik Aşıkyan'ın Tamimi

26 *Türker Acaroğlu*
Nasreddin Hoca-Kurnaz Peter

33 *Mustafa Duman*
Taşbaskısı Nasreddin Hoca Kitaplarındaki Resimler

38 *M. Sabri Koz*
Nasreddin Hoca'nın İki "Mesele"si

40 KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN
Fikret Mualla'dan Burhan Belge'ye Bir Mektup

42 *Turgut Akpınar*
Yarım Yüzyıl Önceki Hocalarımız: Ebül'ulâ Mardin

49 *Niyazi Karaca*
Sosyalist Birliği

51 MERAKLISINA
Müzayede...
Yine Müzayede...

55 KİTABİYAT
Zeki Arıkan
Ahmed Resmi Efendi

Cemil Koçak
Bir Eleştirinin Düşündürdükleri

Bahattin Fırtına
Köy Enstitüleri Üzerine Yapılan Yanlışlar

ÖN KAPAK: Taşbaskısı Tarihsiz Bir Nasreddin Hoca Kitabından Ayrıntı
ARKA KAPAK: 1900 Dünya sergisi'nde İtalya Pavyonu **(Le Petit Journal'den)**

OKURLARA MEKTUP

FAHRİ ARAL

Ne zaman yaz gelse, hep Refik Halid'in yazılarını topladığı Semih Lütfi Kitapevi'nin kitaplarını karıştırırım. Ago Paşanın Hatıratı, Guguklu Saat, Bir Avuç Saçma ve diğerleri... Ama en çok da bu günlerde yeniden okuduğum Patlıcan Meselesi yazısı. Üstad, şu bildiğimiz nefis, tadına doyulmaz sebzenin yıllarca İstanbul'da neden olduğu yangınları tanımlarken şöyle diyor: "İstanbul'un yarısını yakan yangınları, o Vefa, Şehzadebaşı, Aksaray, Beyazıt, Üsküdar ve sair yangınlarını hele bir düşününüz, hep patlıcan mevsimine tesadüf etmiyor mu?.. Meltem, zeytinyağ ve patlıcan bir arada birleştiler mi öyle bir "ittifakı müselles" aktederler ki Almanya ittifakının Avrupa'yı tutuşturup, yakması gibi İstanbul'u her sene kül, kömür ederler ! " Düşünüyorum da, ortalığın yangın yerine dönüştüğü, bir emekli generalin "milli irade" ile geldiği mecliste ağzını askeri darbe imalarıyla açıp, kapadığı bugünlerde acaba birileri "ittifak-ı müselles"i oluşturarak, ülkeyi "darbe mevsimi"ne mi soktu ? O mahût müsellesin bir köşesinde emekli generalin yeraldığı kesin de, diğer köşelerinde kimler var ? Olmayacak bir şey ama eski İstanbulluların rahat bir nefes alması için patlıcanın çarşıdan, pazardan çekilmesini bekledikleri gibi biz de darbe söylentilerinden kurtulmak için Eylül ayının geçmesini bekleyeceğiz herhalde...

Bu sayımızda Nasreddin Hoca yılı vesilesiyle beğeneceğinizi umduğumuz bir kaç yazı sunuyoruz. Bunlardan ilki emekli derleme müdürü sayın Türker Acaroğlu'nun. Acaroğlu Nasreddin Hoca'nın kendi deyişiyle "Bulgaristan'a giden" ikiz kardeşini, Kurnaz Peter'i incelediği yazısında iki halk arasında söylenen fıkralardan yola çıkarak, aralarındaki farkları ele alıp, bizim Hoca'nın daha evrensel bir dile sahip olduğunu yazıyor. Mustafa Duman ise taşbaskısı Nasreddin Hoca kitaplarındaki resimleri incelediği yazısında, bu resimlerin hangi anlayışla yapıldığını ele alıyor. Sabri Koz dostumuz ise ortaya Nasreddin Hoca'nın iki "mesele"si diyerek, Hoca üzerine çalışan araştırmacıların kafalarını karıştıracak bazı sorular atıyor. Yayıncılık da yapan bir bankanın, basılmış bir eseri "toplatarak"(piyasaya vermeyerek) önemli bir katkıda bulunduğu Nasreddin Hoca Yılı'nda *Tarih ve Toplum*'un bu küçük çabası pek hatırlanmaz ama yine de çorbada tuzumuz olsun dedik...

Bu sayımızda veralan uzun yazılardan biri de Kudüs İbrani Üniversitesi'nden sayın Arner Levi'nin. Levi yazısında, geçen savılarımızda yeralan ve oldukca ilgiyle okunan1934 Trakya Yahudileri olayına değişik bir açıdan yaklaşarak, Haluk Karabatak'ın yazısını tamamlıyan görüşlere yer veriyor.

Yakın tarihimizin belirli siyasi kişilerine ait anıları ve ilgi çekici anekdotlarıyla tanıdığımız Sadık Göksu ağabeyimiz, bu sayıda da çok ilgi çekici bir buluşmayı, iki farklı düşüncede olan iki değerli düşünce adamımızın, Nuretttin Topçu ile Dr.Hikmet Kıvılcımlı'nın birarayâ gelişlerini anlatıyor. Kendisinin "tarihsel buluşma" diye nitelediği bu buluşma gerçekten Kıvılcımlı ile Topçu'nun bu yanlarının da bilinmesi açısından oldukça önemli. Bu vesileyle ölümünün 21.yılında andığımız Topçu'nun bizce çok önemli olan "İsyan Ahlâkı" başlıklı yazısını da sunmayı bir görev saydık. Göksu anılarıya , yorumlarını biraraya getirdiği yazılarına Hikmet Kıvılcımlı ve Abidin Nesimi ile devam edecek.

Bu sayımızda benzer bir yazı da değerli Turgut Akpınar'ın. Akpınar da Göksu gibi tanıdığı, öğrencisi olduğu önemli hocaları küçük bir yazı dizisinde anlatıyor. Yazıların ilki büyük hukuk bilgini, unutulmaz hoca Ebül'ulâ Mardin'in, bu ünlü hocanın değişik özelliklerine ayrılmış. Akpınar da yakından tanıdığı Babinger, Schwarz gibi hocalarıyla ilgili yazılarına devam edecek.

Dergimizdeki diğer yazılara gelince, Eser Tutel her zamanki içten üslubuyla Küçük Ayasofya'yı anlatıyor. Halûk Karabatak ile Serbülent Şengün'ün Patrik Aşikyan'ın tamimi ile ilgili yazıları ise geçen yüzyılın sonunda meydana gelen Ermeni olayları ile bilgilerimize katkıda bulunuyor. Niyazi Karaca ise sosyalizm tarihimizde bir parti olarak kurulduğu varsayılan, aslında birçok sosyalist ve sosyal demokrat partinin biraraya gelmesiyle oluşan Sosyalist Birlik hakkında yeni bilgiler sunuyor.

Kitabiyat sayfalarımızda ise sayın Zeki Arıkan'ın Osmanlı dış siyasetinde çok önemli bir yeri olan, yazdığı eserler ve sefaretnamelerle öne çıkmış Ahmed Resmi Efendi hakkında yapılmış kapsamlı bir araştırmayı tanıtıyor. Cemil Koçak ise geçen sayımızda yeralan Başar Başarır'ın eleştirisine cevap veriyor. Bir başka cevap da Nisan sayımızda yeralan Köy Enstitüleri ile ilgili Hürriyet Konyar'ın yazısına Bahattin Fırtına'nın yazdığı yazı. Sabri Koz ise "Meraklısına"sayfalarında "Müzayede,,,Yine Müzayede..." diyerek kitapseverler açısından oldukça hareketli geçen geçtiğimiz dönemin son müzayedelerini değerlendiriyor. Bakalım, sayın Koz giderek memleket sathına yayılmaya başlayan müzayedeleri nasıl izleyecek ?

Önümüzdeki sayıda yeniden buluşmak umuduyla...

OKURLARDAN MEKTUP

Mübadele Üzerine

Derginizin Haziran ayı sayısında yayınlanan ve Ahmet Hamdi Başar ile ilgili iki yazı vesilesi ile, Başar hakkında, bundan tam on yıl önce yazılmış (fakat yayınlanmamış), ancak, kanımca, çok önemli bir doktora tezine dikkat çekmek istiyorum:

Didem Gürses, *Dönemi ve Görüşleri ile Ahmet Hamdi Başar*, (yayınlanmamış doktora tezi), A. Ü. SBF, (AÜ Sosyal bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyasal Bilim Dalı), İstanbul, 1986.

Cemil KOÇAK

Konular, Dosyalar

Bir süredir *Tarih ve Toplum*'da düzenli olarak kişi ve kurumları, tarihî olayları belirli yıldönümlerine denk getirerek anıyorsunuz. Bu biraz da dergi çıkarmayı kendinize dert edinmenizden kaynaklanıyor. Şüphesiz çok iyi bir yöntem. Ama itiraf edeyim ki, bugüne kadar Cumhuriyet Halk Partisi'ni konu edinen özel sayınızdan başka dolgun, dosya değince ele gelecek bir sayı da göremedik. Diğerleri konuya şöyle ucundan dokunan yazılarla doluydu. Hele Köy Enstitüleri ile ilgili yazılar aslında böyle bir kurumu vesile eden bir sayıda en son yeralacak makalelerdi. Yine de herşeye rağmen buna devam etmenizi ancak konular için çok daha önce hazırlıklar yapmanızı, yazılar sipariş etmenizi temenni ediyorum. Yalnız tam bir dosya olmasa bile bir iki yazıyla ele alınacak konuda makaleler iyi seçilmeli, sınırları iyi çizilmelidir. Başarı dileklerimle.

Muhsin DAMLATAŞ /Aydın

DÜZELTME

Geçen sayımızda "19.Yüzyılda Dünya Görüşü ve Siyasal Düşüncenin Etkisinde İstanbul'un Mimarî Dokusu" başlıklı yazısını sunduğumuz sayın Necla Arslan'ı tanıtırken görevli olduğu üniversiteyi Mimar Sinan Üniversitesi olarak değil de sehven Marmara Üniversitesi olarak zikrettiğimiz ve aynı şekilde makalede birinci dipnotta yeralan Serim Denel'in adını Sevim olarak yazdığımız için düzeltir, özür dileriz.

Tarih ve Toplum

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi
TEMMUZ 1996
CİLT 26 • SAYI 151
ISSN 1019-4681

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
KURUCUSU
Murat Belge
SAHİBİ
Tuğrul Paşaoğlu
YAYIN YÖNETMENİ &
SORUMLU YAZIŞLERİ MÜDÜRÜ
Fahri Aral
YAYIN KURULU
Nuri Akbayar, Yücel Demirel, Emre Dölen, Ekrem Işın, Orhan Koloğlu, M. Sabri Koz, Turgut Kut, Necdet Sakaoğlu, Baha Tanman

DANIŞMA KURULU
Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Robert Anhegger, Masami Arai, Cem Behar, Kemal Beydilli, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Ahmet Demirel, Paul Dumont, Cornell Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Colin Imber, Kurtuluş Kayalı, Gündağ Kayaoğlu, Celia Kerslake, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, Jacop Landau, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Kevork Pamukciyan, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos, Erik Jan Zürcher

TASARIM **Ümit Kıvanç**
UYGULAMA **Çiğdem Dilbaz**
DÜZELTİ **Salt Kızılırmak**
FOTOĞRAF **Mehmet Özcan**
OFSET HAZIRLIK **Ebru Grafik**
Tel. 526 01 13 - 520 85 21
BASKI **Sena Ofset**
DAĞITIM **BİRYAY Birleşik Dağıtım A.Ş.**

•

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.
GENEL MÜDÜR **Nihat Tuna**
OKUR İLİŞKİLERİ **Ayten Törün**
SATIŞ-DAĞITIM **Ercan Meriç**

İSTANBUL Klodfarer Caddesi İletişim Han Cağaloğlu 34400
Tel.(0.212) 516 22 60 Fax: 516 12 58

ANKARA Selanik Cad. No: 64/11 Yenişehir 06640 Tel. (0.312) 425 36 00 - 425 20 71

İZMİR 857 Sokak İzmiroğlu İşhanı No. 306 35250 Konak
Tel: (0.232) 484 90 42

ABONE KOŞULLARI
Yurtiçi
Yıllık: 2.200.000.- TL
6 aylık: 1.100.000.- TL

Avrupa-Ortadoğu 70 $/yıl
Amerika 80 $/yıl
Avustralya 85 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "*Tarih ve Toplum* abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 200.000.- TL

Topçu ve Kıvılcımlı Tarihsel Buluşması

SADIK GÖKSU

Dr. Hikmet Kıvılcımlı - Doç. Dr. Nurettin Topçu görüşmesini, kamuoyuna ancak şimdi sunabiliyorum. Bu ilişkiye, –yayınlanmış olarak– ilk kez 1994 yılında, Cemil Meriç ile ilgili bir yazımdaki şu cümle ile değinmiştim:

"Kaldı ki ömrü boyunca İslâm Sosyalisti kalan ve mâneviyatçılıktan, Hıristiyan Blondel'in Hareket Felsefesi ile İslâm'dan ulaştığı sentezden hiç ayrılmayan Topçu, tanışıp sevgi ve saygısını belirttiği Dr. Hikmet Kıvılcımlı dahil, gerçek Marksistlere, kendi deyişiyle, 'gerçek, ama gerçek komünistlere' içten saygı duyar, 'Allah, bana kul hakkı ile gelmeyin diyor, gerçek, ama gerçek komünistlerin Peygamber sofrasında yeri vardır' derdi".[1]

Bu yazılı açıklamanın bir tek yankısını duyabildim. Kıvılcımlı üzerine bilimsel bir çalışma yapan değerli Süha Ünsal, geçen yıl bana bu ilişkiyi sordu. Cevap vermeden önce kendisine, bunu nereden öğrendiğini sordum. Yukarıda verdiğim pasajı söyledi ve bu konunun belli bir bilim çevresinde ilgi konusu olduğunu ekledi.

Bu önemli olayın ve onun bildiğim, hatırladığım ayrıntılarının duyurulması çabama da kısaca değinmek istiyorum. Topçu'nun vefatından kısa bir süre sonra, kurucusu olduğu *Hareket* mecmuasının, kendisine ayrılmış olarak 1976 yılında yayınlanan 112. sayısı için, bizden de yazı istenmişti. Daha sonra Dergâh Yayınları'nın aynı yetkili ve değerli imzası ile "Nurettin Topçu'ya Armağan" kitabının 1992 yılında yayınlanması öncesinde de, ancak belli bir mesafede kalan bağımızı sürdürmeye yarayacak bir şekilde, yine bizden yazı istendi.

1975 yılındaki ilk isteği zamanında karşılamış ve bu yazıda, daha o zaman, Kıvılcımlı-Topçu görüşmesine de yer vermiştim. Yazı yayınlanmamıştı. İkinci istek ise, rahmetli Hoca'nın sevdiğini ifade etmek hakşinaslığını gösterdikleri bir ağabeyin gönlünü hoş tutmaktan öteye amaç taşımıyor görünüyordu. Başka ilgililerle temasım istenmişti ve o değerli dostlar da bu yayının yapılıp yapılmayacağını bile pek bilmediklerini söylüyorlardı. Birinde Sosyalizm terimine ancak "Topçu'nun zamanında fikir akımları" başlığı altında yer vermek gibi bir tutum izlenen, birinin ise adında ve pek çok yerinde "Sosyalizm" yerine, önceki gibi "Cemaatçilik" teriminin kullanılmış olduğu iki değerli araştırmadan ise, zaten ancak okuyucu olarak sonradan haberdar olmuştum.[2]

Büyük Diyalog Öncesi

Şimdi, doğrudan olaya geliyorum. Topçu-Kıvılcımlı ilişkisi fiilen, 1967 yılında kuruldu ve görüşme de Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın Cağaloğlu'ndaki muayenehanesinde gerçekleşti.

Görüşme isteği, Kıvılcımlı ya da Topçu'dan gelmemişti. Bunu her ikisine de biz önerdik. İkisi de tereddütsüz, büyük bir istekle kabul ettiler.

Bizim açımızdan, kolayca gerçekleşmiş olan Topçu-Kıvılcımlı görüşmesi, Türkiye'de inançsal sağ ile solun, toplum yararı yönünde yakınlaşması ve büyük bölümüyle birleşebilmesi olanağını da açıklamak için iyi

1 Sadık Göksu. Huz ma Safa, Da' ma Keder, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 126, Haziran 1994.

2 M. Sarıtaş. **Nurettin Topçu'da Sosyo-Pedagojik Yapı**, Mesaj Yay., 1986, Ankara. Süleyman Seyfi Öğün. **Türkiye'de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topçu**, Dergâh Yay., 1992, İstanbul.

bir örnektir. Bu örnekte ilkin, görüşmeyi hazırlayan kişi olarak, her iki yan ile ilişkilerime, bunun tarihçesine kısaca değinmek istiyorum.

Nurettin Topçu, Vefa Lisesi'nden, 1949-1950 yıllarından felsefe hocamdır. Kendisi ile okulda ve izleyen yıllarda Türk Kültür Ocağı ve Türk Milliyetçiler Derneği'ndeki çalışmalarda yakın bir ilişki içinde olmuştuk. O, Hoca'mızdı, biz hamdık, arayacak, pişecektik. Ama bütün bu süreçte ona daima gönülden bağlı kaldık.

Dava; bilincimizde, kimi az kimi çok, vatan, millet, ahlâk, din, milliyetçilik, ekonomi, genel ve sosyal adalet davasıydı. Ben Atatürk Türkiyesi'nde, Alevî bir baba ve Sünnî bir annenin çocuğu olarak, okulda lâik bir eğitimden gelmiştim. Yoksul bir ailenin çocuğuydum. Sosyalizmi bilmesem de, kendimi düşünmesem de, millet için, toplum için daha iyi bir yaşam özlemi içindeydim. Topçu ise, daha 1938'lerin ilk *Hareket* mecmualarında bile, Sosyalizm'ini açıklamaktan çekinmemişti.

O yıllarda sağda, milliyetçi denen kesimde en belirgin iki lider ve onların çevresinde toplananların oluşturduğu iki ana akım vardı. Biri rahmetli Nihal Atsız çevresindeki Irkçılık-Turancılık, öbürü de rahmetli Nurettin Topçu çevresindeki kısaca, Anadoluculuk denen akımdı. Onların dışında, meselâ Necip Fazıl Kısakürek'in *Büyükdoğu*'su oldukça ilgi çekiyordu ama, o zamanlar henüz ilk iki akım kadar etkili olamıyordu.

Anadolucu akımın iki ayrı plânda yine Topçu çevresinde, birbiriyle belli ölçülerde ilişkili ama ayrı çeşitten liderleri vardı. Görünürde önemli sayılan bir üçlü, Topçu ile birlikte, Prof. Mehmet Kaplan ve Prof. Mümtaz Turhan'dan oluşuyordu. Yine bu çevrede Prof. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Remzi Oğuz Arık gibi başkaları da yer alıyordu. Ama Topçu'nun daha sıkı bir şekilde bağlı olduğu ve ölümle bile ayrılmayacak olan en yakın olduğu topluluk, yine kendisi ile birlikte, Nakşibendî Şeyhi Abdülâziz Bekkîne Hocaefendi ve Üstad Rahmi Eray'dan oluşuyordu. Bizim "Ağabey" dediğimiz Rahmi Eray, Türk Kültür Ocağı'nın, kurucular listesini hazırlayan ve kendisini o listeye yazmayan asıl kurucusu, Topçu'nun "Şark Hakîmi" dediği büyük bir mürebbî idi.

Üstte soldan itibaren Uğur Kökden, Aytekin Yücel, A. Nuri Yüksel, Ayhan Yücel, (tanımadı) Orhan Okay, M.E. Alpkan, C. Erçıkan, Ferruh Bozbeyli. Oturanlar Nurettin Topçu, Yanında Ercüment Konukman, Alt sırada Sadık Göksu, M. Kubatoğlu, İsmail Dayı. (1957)

1950'li yıllar ilerledikçe, kendi isteğimle tecilimi bozdurarak oldukça erken gittiğim askerlik dönüşümde, "Milliyetçi" kampla aramda bir uzaklaşma başladı. Rahmetli Menderes, 1952 yılında Türk Milliyetçiler Derneği'ni keyfî olarak kapatmış, Derneğin DP'li Isparta milletvekili iki liderini, Sait Bilgiç ve Tahsin Tola'yı partisinden ihraç etmişti. Bu davranışları, diktatörlüğe yönelişinin ilk belirtileri idi. Ardından Millet Partisi'ni de kapatmıştı. Tek parti döneminden kurtulmanın sevincini yaşamak isteyen toplum, gittikçe artan bir şekilde, yeni bir baskı döneminin huzursuzluğu içine giriyordu.

"Milliyetçiler" ise, özellikle *Büyük Doğu* gibi dergiler ve bir kısım basın ve onların mensubu olduğu dördüncü kuvvetin büyük etkisiyle, çoğunluk görüntüsünde, hâlâ Menderes'e bağlı kalmakta devam ediyordu. Gerçi özellikle Topçu'nun en yakın arkadaşı ve çevresinde çok da etkili olan (Üstad) Rahmi Eray (Ağabey), DP'nin anti-demokratik tutumunu asla onaylamıyordu. Ama hastaydı ve 1958 yılında da vefat etmişti.

1958'de artık, görünen kabul edilmiş siyasî yelpaze anlamında, sağın karşısındaydım, CHP'ye ve Türk Devrim Ocakları'na üye olmuştum. 27 Mayıs'ta Sosyalizm için büyük ölçüde hazırdım. TİP'e girmek istiyordum. Fakat 1961-1962 döneminin parti yöneticisi olan Sendikacı kurucular, "Aydın" dedikleri bizlere karşı, sonradan özel olarak öğreneceğim şekilde, bir "Yarım Elma Anlaşması" yapmak istedikleri nedeniyle henüz çekingenlik ve duraksama içinde idiler.

27 Mayıs sonrasında CHP'nin önceki bazı ilerici vaadlerinden dönmesine karşı, imkan buldukça tek tük yazılar yazmaya başlamıştım. Bu sırada eski Hürriyet Parti'li rahmetli Emil Galip Sandalcı ve onun evinde tanıştığım Ali İhsan Çelikkan kana-

lından, önce kısa bir süre Sosyal Demokrat Parti adını alması düşünülen Yeni Türkiye Partisi'ne girdim. YTP'nin İstanbul İl Gençlik Teşkilâtı'nı kurdum, başkanlığını yaptım. Ama bunlar beni tatmin etmiyordu. Sosyalist bir mücadelenin özlemi ve açlığı içinde idim.

YTP'ye girmem, geleceğim bakımından ikili bir gelişmeye yol açtı. Bir yandan Hocam Nurettin Topçu, sonradan daha iyi öğreneceğim üzere AP'nin kuruluşunda önemli bir öncülük yapıyordu ve benim de CHP'den ayrılıp, onun karşısındaki cepheye geçmemi kendisine yeniden yakınlaşmam olarak görüyordu. Zaman zaman rastlaşıyor, gelişmeler, ülke sorunları üzerine görüşüyorduk ve yakınlığımız, her karşılaşmada daha çok artıyordu.

Öte yandan, YTP'li bir ailede, rahmetli Galip Kaptan'ın evinde, (onun da rahmetli olduğunu sandığım) değerli eşi Namika Hanım'ın çok sevdiği ve saydığı arkadaşı, Türk Sosyalizminin en önemli kadınlarından ve önderlerinden, Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın da dava arkadaşı rahmetli Fatma Nudiye Yalçı'yı tanıdım. O dönemde, Kıvılcımlı ile tanışıp doğrudan siyasal ilişki kuruncaya kadar, Fatma Hanım artık benim teori ve pratikte hocam ve önderim idi. Onunla kararlaştırdığımız tarihte; sendikacı kurucuların da artık yukarda değindiğim anlaşmayı Aybar'la çoktan yapmış olduklarından, 1962 yılında, YTP'den ayrılıp TİP'e üye oldum. O sırada Kıvılcımlı'nın "Sekreteri" olarak tanınan arkadaşım Suat Kundakçı ile de aynı yıl Fatma Hanım'ın evinde tanışmıştım. Artık onunla ikimiz, yine rahmetli Yalçı'nın evinde tanıdığım ve Salacak'a, evine gitmeye başladığım Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın en yakınındaki en üretken gençlerdendik.

Biz Kıvılcımlı çevresinde, solda, önce TİP'te, sonra da onun dışında çabamızı sürdürürken, Nurettin Topçu da, 1966 yılında öğrencilerinden yeni bir kuşak ile birlikte, *Hareket* mecmuasını, daha açık bir şekilde "İslâm Sosyalizmi" çizgisinde çıkarmaya başlamıştı.

Ne var ki, bizim bu çabayı gereğince izlemediğimizi itiraf etmem gerekir. Bizden ve bildiğim kadarıyla o zamanki soldan, belki sadece ben, o da çok yetersiz bir ölçüde, içinde bulunduğum akımın da etkisinde olarak, yeterince önemsemeksizin, teşvik edilmeksizin, ortam nedeniyle aksine bu yönden şevkim kırılarak, ancak fırsat buldukça ve o sırada çoğu sayılarını kaçırarak, tek tük, elime geçen bir iki *Hareket*'e şöyle bir bakmakla, onu izlediğimi sanıyordum.

Topçu bu dönemde gördüğüme göre, önceleri daha çok "Ruhçu Sosyalizm" teriminin altını çiziyordu. O sırada Marksist Sosyalizmi hedefe varacak asıl ve tek akım olarak görüyor ve bu bakımdan Topçu'ya, "gerçek" sosyalizme karşı başka, herhâlde uyduruk bir sosyalizm çıkarıyor diye kızıyordum. Fakat sonra, tutumunun

İsyan Ahlakı

Nurettin Topçu

Hürriyetin var olup olmadığını mücerret bir muhakeme ile araştırmak neticesizdir. Bu sebepten onun varlığını reddeden Spinoza gibi, onun ruhtaki yaratıcılıkta barındığını iddia eden Bergson, esasta aynı hataya düştüler. Zira hürriyet düşüncede değil, hareketlerimizdedir. Onlar hep şuurun tahlilini yapmakla hürriyetin sahası dışında kaldılar. Modern felsefede Hristiyan tefekkürünün üstadı olan ve kendisine *yirminci* asrın Pascal'ı denilen Maurice Blondel ortaya koyduğu hareket felsefesinde hürriyetin hakikî kaynağını gösterdi. O, ilâhî irade ile iştirak halinde yapılan insan hareketinin mutlaka hür olacağını söyledi. Blondel, "Hareket, insanla Allah'ın terkibidir" dedi ve hareketi şöyle tarif etti: Eşyayı ve kendi eliyle kendini değiştirmek.

İnsanın tabiî hali değişmemek olduğuna göre, hür hareket, Allah'a dayanarak yapılan isyandır denebilir. Bu isyan nasıl oluyor? İsyan, esirliğimize karşıdır. Gerçekten yâni ilâhî irade ile birleşerek istemediğimiz şeyler bize tahakküm ediyorlar. Her yakın tatmin, kendi arkasında çaresiz bir perişanlık bırakıyor. Şehvet hayatının çok kullanılmasından devasız bir keder doğuyor.

Saadet, çok kere iradeye bir kudretsizlik getiriyor. Zevk hakikî olarak istenmiş değildir. Daha ziyade o, irade yokluğunun eseridir. Hayat, hareket imkânları bulamayınca kendi üzerine dönüyor ve kendi kendinin tufeylisi bir mahlûk gibi, kendi cevheriyle gıdalanıyor.

Zevk gibi, işbölümünden doğan bağlılık da ileri derecede karmakarışık şekiller aldıkça ve devlet hâkimiyeti şiddetini arttırdıkça fert kendini bu kuvvetlerin elinde o nisbette esir hissediyor. Bu esaretten onu kurtaracak olan, bunlardan kaçınmak değil, bilâkis hür olarak hepsinden mesuliyet iradesini, bir mefkûre halinde benimsemesi olacaktır. Mesuliyet, sade hareketten sonra bizi karşılayan hukukî hâdise değil, belki hareketten önce var olan bir iradedir. O, insanın hareket kudretinin ölçüsüdür. Mesuliyet iradesi, kâinat nizamını hedef yaparak medeniyetlerin ve vicdanların bekçisi oluyor ve insan hayatına gerçek değerini veren de bu iradenin sonsuzluğa doğru uzanmasıdır.

Medeniyet ve milletleri yıkmak isteyenler, millet çocuklarının ebedîliğe doğru ilerleyen tarihî akışları üzerinde sahip oldukları mesuliyet iradesini ortadan kaldırıyorlar. Küllî olan, yâni bütün hakkında sahip olduğumuz mesuliyet iradesi, her yıkılan varlık karşısında bizi merhametle dolduruyor ve merhamet bizi, nefsimizin bile istihkar ve telefî sınırlarına kadar götüren hareketlere sürüklüyor. Bu hal, bu ahlâk hamlesine doğru gidiş, ruh yapısında taklidin hâkim bulunduğu insanlarda meydana gelmiyor. Bu taklitten kurtularak bilgileri itikad karakterini kazanmış insanların ruhî gidişidir. İn-

gerçek bir eylem haline dönüştüğünü gördüm. Bu beni çok sevindirdi. Öteden beri sevgi ve saygı duyduğum hocamla şimdi daha çok yakınlaşıyorduk. Ayrıca mazimi, kendimi ve toplumumuzu savunabilmek için çok temelli bir gerekçe, bir güç bulmanın da sevinci içindeydim. Dıştan göründüğü gibi, bir uçtan bir uca geçmiş değildim demek, şimdi bütün bu görünür kamp değiştiriş içinde, derinden kesintisiz bir ve aynı olan hareketi daha iyi görüyordum.

Topçu, Kıvılcımlı'yı Dinliyor

Marksist Sosyalist Usta'm Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın da İslâm'a, tarihimize hemen farksız denebilecek büyük saygısı ve üstelik çok özgün bir bakışı vardı. Aralarında ortak yanlar buluyor, bunu birbirlerine de naklediyordum. Nurettin Bey, rahmetli Esat Adil Müstecaplı ile de tanışmış Avrupa'da. Sonra İstanbul'da da görüşmek istemiş, olmamış, buna çok üzülürdü. Kısaca, tanışma zeminleri böylece, sürekli oluşmaktaydı.

1967 yılı Nisan ayında Kıvılcımlı, İstanbul'da, Aksaray'da Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) salonunda bir konferans verdi. Nurettin Bey'i bu konferansa davet ettim. Teşekkür etmiş, pek bir şey söylememişti. Kuşkusuz bu bir tedbir idi. Geleceğim dese, ben heyecanla birilerine söyleyebilirdim, mümkün mertebe geç farketmesi gerekenler de, birtakım tertiplere, provokasyonlara girişebilirlerdi.

Hoca, konferansın hemen başlamasına yakın geldi. Ben yanına gitmedim. Belki gidemezdim. Hem oturduğum yer, hem salonun kalabalığı, ama daha çok bu da Hoca'ya bir zarar gelmemesi için benim tedbirim olmalıydı. Konferansın sonlarına doğru, ama konferans bitmeden, kalktı ve dışarı çıktı. Çıktığını sanki sadece ben farketmiştim. O zaten kapıya yakın oturmuştu ve herkes büyük ilgiyle, Kıvılcımlı'yı dinliyordu. Hem o zamanın Marksist Sosyalistleri, bu garip İslâm Sosyalisti'ni nereden bilecekti?

Ertesi günü zor beklemiş olmalıyım. Hemen buluştuk ve görüştük. Aradığımda hiç reddetmiyordu. Telefon ediyordum ve bazan evinde, bazan da dışarda görüşüyorduk. Son derece heyecanlıydı. "Bana bir hediye verdi!" diye çocuk gibi seviniyor, bunu çevresine hiç bakmaksızın temiz, saf bir tezahüratla açıklıyor ve konuşma boyunca sık sık tekrarlıyordu. Hikmet Kıvılcımlı konferansında, Hazreti Muhammed ile Karl Marks'tan, "Tarihin en büyük iki devrimcisi" diye bahsetmişti. Topçu, "Hediye" derken bunu kastediyordu. Bir gencin itirazına karşı Kıvılcımlı, Osmanlı tarihinde olumlu olanı iyi bir şekilde belirtmişti. Bunun gibi noktalar da Topçu'nun dikkatinden kaçmamıştı. Bütün bunları birer birer anlatıyor, tebrik ve teşekkürlerini bildiriyordu.

---

san ruhu, eşya ile ilk ve samimî temasında, eşyanın hayatında âdeta kaynaşıp kayboluyor gibidir. Bu, sanatta tanıdığımız sezgi halidir. Daha derin ve kuvvetli temas ise, şuurun gözünde eşyanın hayatına aydınlık verici olduktan sonra eşyanın benlik tarafından elde edilmesiyle nihayetleniyor. Eşyanın hayatını elde etmeye itikad diyoruz. İtikad âdeta başka varlıkları kendinde yaşamaktır, benliğin eşyaya sahip olmasıdır.

İtikadın sürekli oluşuna felsefî mânada iman diyoruz. İtikad, sürekli olunca ve insanın hayatına hâkim bir kuvvet kazanınca iman haline geliyor. İman mistik bir unsurdur. Çünkü o, doğduğu varlıkta, benliğin kendi üzerine dönüşü ve kendini arayışıdır.

İman iki şekilde gözükür: Çokluğa çevrilen estetik iman, birliğe çevrilen dinî iman. İnsan ruhunun tabiî ilerleyişiyle birinciden ikincisine geçilir. Lâkin çok kere sanatkârlar kendi mıntıkalarından asla ayrılmayarak sonuna kadar sanatın kendi dini ve kendi kendine tapınışıyla yaşadılar. Sanatkâr kendi vehmini mukaddesleştiriyor ve bütün ömrünce sahip olduğu imanı, aşk ile ölüm arasındaki gidip gelmelerin ıztırabına teslim ediyor. Bu gidip gelmeler arasında sanatkârda birçok mistik hallerinin doğduğunu görüyoruz.

Lâkin bizi isyana ulaştıracak olan adım, sanatkârın imanından dindarın imanına götüren ilerleyiştir. Çokluğa iman demek olan sanattan birliğe iman olan dine geçiş, bizi ahlâkî hayata sokabiliyor. Her dinin esası mistikliktir. Bu karakter bilhassa ilerlemiş dinlerde bâriz görülüyor. İslâm dini, Peygamberimize Cebrail'in getirdiği vahiyden doğdu. Hıristiyanlık ise, Hazreti İsa'nın, bütün bir seri mistik hâdiseler arasında Havarilerin yanına inişindeki ruh akışından çıkmıştı. Peygamberler gibi veliler de büyük mistiklerdir. İslâm'ın tarihi içinde mistik (tasavvufi) hayatın mücadeleleri pek mühim yer tutarlar ve bu unsurlar, İslâm'ın esaslı unsurlarıdır. Mistiklerin dışında ancak taklid şuuriyle takip eden fertleri görüyoruz. İslâm'da ruhların derinliğinde başlayıp yine orada nihayetlenen kurtarıcı cihad yine mistik ruhlardan fışkırmıştır. Mistik iradeye şiddetle gömülmüş bulunan nâmütenahî hareket iradesi, insan ruhunu isyana götüren ilâhî kuvvettir.

İlâhî iradeden ayrılan isyan, yukarıdanberi anlatılan ruhî tekâmüle uygun olmayarak, insanı bilâkis bölüyor, kendini yine kendinden ayırıyor. Stirner'in anarşizmi, Russo'nun meflûç ferdiyetçiliği ve Şopenhavr'ın âkıbetsiz bedbinliği, bizim anladığımız mânâda, mesuliyet iradesinden fışkıran, iman kaynaklarından hayat alan ve nihayet ilâhî varlıkla birleşmek hamlelerinin ifadesi olan isyanın tam zıddıdırlar. Biz ferdi bu yıkıcı isyanlardan kurtararak, hem içtimaî uysallığın ve hem anarşist ferdiyetçiliğin, hem cemiyetin, hem Allah'sız varlığın üstüne yükselteceğiz. Bizim isyanımız, Allah'ın insanda isyanı diye ifade edilebilir ki bu isyan, Hallaç gibi bir Müslüman mistiğinin dilinde şu şekilde en beliğ ifadesini bulmuştu: "Ben hakikat'im!"

Hareket, Kasım 1969, Sayı: 47

Bu münasebetle belirtmeliyim ki, Topçu özgün bir örnek vericiydi. Örneğin, bir ilim adamını, saygı duyulan bir kişiyi dinlemenin örneğini verirdi. Şimdi de, sevincini, mutluluğunu, ivazsız garazsız, fütursuzca açıklamanın örneğini veriyordu. Ama, onda politika olmazdı, bu onun hâliydi.

Topçu, *Sosyalist*'te

Aynı ay içinde MTTB (Millî Türk Talebe Birliği), "Kültür Emperyalizmi Karşısında Türk Kültürü" konulu bir toplantı düzenlemişti ve Nurettin Topçu da konuşmacılar arasında bulunuyordu. MTTB salonuna giderek toplantıyı izledim, özellikle Topçu'nun konuşmasından notlar aldım.

Kıvılcımlı, o sırada *Sosyalist* gazetesini çıkarıyordu. Hemen yanına, muayenehaneye gelerek toplantıyı anlattım ve notlarımı okudum. Usta notu büyük bir ilgiyle karşıladı ve "Basalım!" dedi. Bunu bekliyordum ve tabiî çok sevindim. "Ben bu notları pek iyi tutamadım. Kendisine söyleyeyim. Asıl metni alacağımızı umuyorum" dedim. Dr., "İyi, git bakalım" dedi. Topçu'ya gittim, konuşmasını kutladım, olayı naklettim ve metni rica ettim. "Memnuniyetle!" dedi ve konuşmasından bir nüsha verdi. Bu metin *Sosyalist* gazetesinin 12 Nisan 1967 tarihli dördüncü sayısında yayınlandı. Yalnız yine de bazı dizgi yanlışları olmuştu.

Ama asıl beni üzen ve endişelendiren, o sırada *Sosyalist*'in çıkarılmasında basım ve mizanpaj gibi işleri üstlenmiş olup, gazetede ikinci adam durumunda olan Orhan Müstecaplı'nın, gazetenin manşetinin de üstüne, bütün sayfayı kaplayan, "Gerçek Mukaddesatçılar Emperyalizme Karşı, Nurettin Topçu Diyor ki:" şeklinde son derece dikkat çekici bir başlık atmış olmasıydı. Hem nasıl karşıladığını merak ettim, hem de özür dilemeye gittim. Çünkü Topçu o sırada İstanbul Erkek Lisesi'nde Felsefe öğretmenliği yapıyordu ve hem mesleğine, hem de sağdaki çabasına bir zarar gelmesine sebep olmayı istemiyordum. Gazeteyi verdim ve özür diledim.

Hoca ise bir ödev yapmış olmanın neşesi içindeydi. "Hayır, hayır, aksine çok memnun oldum. Benim düşüncelerim her yerde yayınlanmalı. Hem 'Gerçek Mukaddesatçı' dediğiniz için de ayrıca memnun oldum" dedi.

Kıvılcımlı - Topçu Görüşmesi

Bu gelişmelerden sonra, bana göre artık bir görüşmenin tam zamanıydı. Tabiî, önce rahmetli Kıvılcımlı'ya açtım. Doktor. gülerek, "göster kendini" dercesine, "Haydi bakalım" dedi. Topçu'ya gittim, teklifimi yaptım. Yine "Memnuniyetle" dedi. "Ama size bir zarar gelmesin?" diye ekledim. "Benim insanlarla görüşmeme kimse karışamaz!" dedi. Onun bu net, kararlı, özgün ve büyük davranışına şaşmadım, ama bir kez daha hayranlık duydum. Gün, saat tesbit ettik. Vakit geldiğinde de Nurettin Bey ile kararlaştırdığımız yerde buluştuk ve birlikte Kıvılcımlı'nın Cağaloğlu'ndaki muayenehanesine geldik.

Önemini müdrik, karşılıklı saygı içinde, çok dostça bir görüşme oldu. Sol ve Sağ gibi, hiçbir ortak noktası olmadığı düşünülen, her zaman her yerde olduğu gibi o günlerde de birbirine diş bileyen ve fırsat buldukça kıyasıya vuruşan, vuruşturulan iki düşman kampın, hayatlarını davasına vermiş iki büyük lideri, görünüşte bunca zıt alanlarda da olsalar, hep aynı insanlığın, aynı toplumun acıları karşısında içten yanıyor, o insanların ıstırabını dindirmeye çalışıyorlardı.

Nurettin Topçu

İlk karşılıklı, olağan nezaket sözlerinden sonra, hemen halkın durumuna ve bunun nedeninin feodal, kapitalist ve emperyalist sömürü olduğu konusuna geçilmişti. İkisi de derinden acılıydılar. Fakat onlar, yakınmakla vakit geçirecek insanlar değildi. Çarenin Sosyalizm olduğu konusunda hiçbirinin herhangi bir kuşkusu yoktu. Hastalığın teşhisi ve tedavisinde mutabıktılar. İslâm'ın da kendi özgünlüğü içinde, başka ve eksik bir şey söylemediği konusuna geçtiler. Bunda da tartışılacak bir şey yoktu.

Kuşkusuz, özellikle ortak noktalar üzerinde duruyorlardı. Yalnız, konuşma yöntemlerinde önceden anlaşmışlar gibi, birbirlerine hiç itiraz etmedikleri bir farklılık vardı. Ne Topçu, Kıvılcımlı'ya, "Siz şu konuda ne düşünüyorsunuz, neden o kanaattesiniz, vs." şeklinde bir soru soruyor, ne Kıvılcımlı, Topçu'ya buna benzer bir soru yöneltiyordu.

Konuşma birbirini tamamen anlayan, ama farklı alanlarda çalışan, bir

Hikmet Kıvılcımlı 1930'lu yıllarda tutuklu iken

bakıma da, ortak düşmana karşı, daha görüşmeden, aklın yolu gereği ve bir pazarlık düşünmeksizin, dürüstçe ittifak etmiş iki ayrı ordunun komutanları arasında geçiyormuş gibi yapılıyor, fakat Kıvılcımlı, Sosyalizm konusunda eylemli olarak ömrünü vermiş bir hareket lideri gibi konuşurken, Topçu da peşinen bu gerçeği kabul etmiş olarak, kendisine, bu eyleme yardımcı olmak görevinin düştüğü şuuruna sahip bir tutum içinde bulunuyordu.

Bu durum kuşkusuz, bir tanışma ölçüsünde yapılmış ilk bir görüşme bakımından son derece olağan ve yerindeydi. Onları iki müttefik ordu komutanına benzettik. Oysa kuşkusuz durum bundan oldukça farklıydı. O komutanlar kendilerini müttefik de görseler, onların orduları, –ki bu da bir benzetme– durumu hiç de öyle görmüyordu ve Topçu da, Kıvılcımlı da bu gerçeği pekalâ biliyorlardı.

Tüm bu genel bakımlardan, konuşma çok kısa değilse de, çok uzun da olmadı. Topçu, Kıvılcımlı'nın savaşına, ilmine ve kişiliğine ne kadar saygılı olsa, onu ne kadar sevse de, bir ziyaret, hele bir ilk ziyaret yapmakta olduğunu, onun adabını, zamanın, özellikle karşısındaki kim olursa olsun onun zamanının değerini çok iyi bilirdi. Şüphesiz, Kıvılcımlı gibi sürekli izlenmesi olağan sayılan bir insanın yanına çekinmeden gelmiş de olsa, sorumluluğunu da çok yönlü olarak düşünmekte olmalıydı. Müsaade istedi, Kıvılcımlı'nın da, konuğunun fazla kalması için ısrarda bulunmasına bir sebep yoktu. Ortak konunun tüm ciddiyetine karşın, ikisinin de dostça, neşeli ama nazik tavırları içinde bir sohbet yapılmıştı. Yine nazik, karşılıklı yeniden görüşme dilekleriyle veda edildi ve Topçu ile birlikte Kıvılcımlı'nın yanından çıktık.

Sultanahmet Parkı'na doğru beraberce yürüdük. Topçu, memnuniyetini bana dışarda da yineledi. Görüşmenin anlamı hakkındaki düşüncesini de, ben herhangi bir şey sormadığım halde, içerde de yine kendisinin belirttiği şekilde, "Demek ki biz bu sahada çalışacağız" cümlesi ile özetledi. Bunun da anlamı açıktı. İslâm, hiçbir zaman bir sömürü ideolojisi olmadığı gibi, *Kur'an* da bir ölü kitabı değildi. Topçu ise oldum olasıya bunu anlatmaya çalışıyordu. Onun bugün yıllardan sonra kimseden bu konuda öğrenmesi gereken bir şey yoktu.

Kıvılcımlı da, hem bunu, hem de 12 Mart öncesinin o belli devrimci eylem kabarması anında, çeşitli marksist çevrelerin böyle bir konuya nasıl bakabileceğini, bu konudaki hazırlığı, ya da hazırlıksızlığı çok iyi biliyordu. Onu seviyordu, herkesi eleştirebilirdi, ama böyle bir ilk görüşmede bir eleştiri yöneltmesi ya da akıl vermeye kalkması olamazdı.

Esasen, Sosyal Mukaddesatçı denilen tutumun da en azından taktik olarak onun mücadele cephesinde bir yeri vardı, bir durum değişikliği eğer olacaksa, bu sonraki bir iş olabilirdi. İki taraf da birbirinin farklı bakışlarını biliyordu ve bu o günün konusu değildi.

Topçu daha sonra, 12 Mart'a kadar, bana daima Kıvılcımlı'yı sordu ve onu övdü, "Yetişmiş bir adam var" diyordu. 1967-68 yıllarında bir ayrıntıda Kıvılcımlı'yı biraz anlayamıyordum. Pek açıklamadan bundan Topçu'ya bahsetmiştim. Hiçbir şey sormaksızın, "Bir bildiği vardır, sen ondan ayrılma" şeklinde konuşmuştu. Ben de, ayrılma sorunu olmadığını söylemiştim.

Daha sonra, bilindiği gibi Topçu, sağın birçok kesimlerinden dışlandı. Kuşkusuz, o onların hiçbirinin peşinden koşmuyordu. Ama şimdi üstelik belli kesimlerden daha açık hücumlara uğruyordu. Bir sonbahar, her yıl yapmayı adet ettiği bir Anadolu seyahatinden dönmüştü. Galiba bu son seyahati olmuştu. Sosyalizm nedeniyle uğradığı hücumları konuşuyorduk. Gülerek, "Bir kısmı senin yüzünden, ama olsun, memnunum" demişti.

Topçu-Kıvılcımlı ilişkileri ve görüşmesi, şu anda hatırlayabildiğime göre bu kadar. Görüşmeyi hemen izleyen günlerde, bu gelişmelere karşı, dikkatimiz sayesinde zararlı olamayan önemli bir provokasyon girişimi var. Sonra, halen hayatta olan Orhan Müstecaplı'yı da Topçu ile görüştürmüştüm. Daha sonra, rahmetli Abidin Nesimî'nin de Topçu ile Şatır Sokaktaki tarihî evde görüşmeleri var. Anılarımızın İslâm ve Sosyalizm ile ilgili bu bölümüne de imkân bulursak başka bir açıklamamızda devam etmeyi düşünmekteyiz. Türk sağı ve solu arasında, başka "buluşma" örnekleri de var. Onlara da değinebilmek isteriz.

1934 Trakya Yahudileri Olayı

Alınamayan Ders

AVNER LEVİ

1934 Trakya olayları Türk Yahudilerinin başından geçmiş en dramatik olaylardan biridir. 1927 yılı Elza Niyego olayı ile oldukça acılı geçmişti. O olay Türk Yahudileri'nin hafızasında çok az iz bırakmıştır. On beş yıllık araştırmalar sırasında Elza Niyego olayını yaşamış olup hatırlayan yalnız iki kişiye rastlayabildik.[1] Buna karşılık, Elza Niyego'dan yedi yıl sonra -bugünden 62 yıl önce- geçmiş olan Trakya olaylarını bilmeyen yoktur. Gencecik çocuklar dahi babalarından, dedelerinden dinledikleri bazı şeyleri biliyorlar. Herkesin ağzında sözbirliği etmişçesine şöyle bir öykü var. İsmet İnönü antisemitti, Trakya Yahudileri'ni evlerinden atıp İstanbul'da toplamak istedi, son anda çok daha aydın olan Atatürk -Mişon Ventura ve Gad Franko'nun ricaları üzerine- işe karışıp olayları önledi.

Bu öykü, Yahudi tarihinde önemli bir yeri olan "Purim" efsanesine çok uymaktadır. Efsane "Ahaşveroş" (Serhas) zamanına değinir. Serhas zamanında Yahudilerin çoğu Pers İmparatorluğu'nda yaşamaktaydılar. Serhas, devlet işlerini veziri Haman'a bırakmış, kendisini eğlenceye vermişti. Haman kişisel duygularından ötürü bütün Yahudileri yok etmek ister ve bir sarhoşluk anında Ahaşveroş'tan ilgili fermanı elde eder. Ferman tam yürürlüğe konulacak iken Ahaşveroş Yahudi asıllı karısı Ester ve Ester'in dayısı Mordehay tarafından uyarılır. Ferman iptal edilir, Haman ve yakınları cezalandırılırlar. O günden beri Yahudiler bir kurtuluş bayramı olarak "Purim"i kutlarlar ve birçok olayı bu kalıba uydururlar.

1984 yılında Trakya olayları ile ilgili bir araştırmamı yayımlamıştım.[2] Bu araştırmada olayların aslında farklı bir şekilde geçtiği sonucuna varmıştım. Buna rağmen, herkes eskiden beri bildiği şekle bağlı kaldı. Tarihi gerçeklerin, efsanelere karşı fazla bir gücü olamıyor.

1934 Trakya olayları ile ilgili bazı soru ve çelişkileri bugün dahi yanıtlayamıyoruz. İleride Türk arşivleri tüm olarak açıldığında belki tatmin edici yanıtlara varabiliriz, belki o zaman dahi bu konuda bazı soru işaretleri kalacaktır.

1934 Trakya Yahudileri olayları bana biraz 1930 Menemen - Kubilay olayını hatırlatır. Rejime ve Atatürkçülüğe karşı bir girişim olup, Türk tarihi açısından da çok önemi vardır. Fakat asıl önemi Yahudi genel tarihi açısındandır ve bu bakımdan alınamayan bir ders durumundadır. Olaylar, Trakya'da yaşamakta olan yirmibin kadar Yahudi'yi etkilemiş, bunlardan onbinden fazlası, evlerini barklarını bırakıp kaçmış ve İstanbul'a sığınmıştır. Olaylardan sonra bir kısmı evlerine dönmüş, çoğu İstanbul'a yerleşmiştir. Olayların doğrudan sonucu olarak Türkiye'den göç etmiş olan Yahudiler de mevcuttur.

Olayların anlaşılabilmesi için Türk arşivlerinin incelenmesi şarttır. Bu araştırmayı hazırlarken o dönemin gazete ve dergilerinden faydalandık. Bunlar arasında gerek Türk, gerek Türk-Yahudi gazeteleri ve gerekse

Avner Levi, Kudüs İbrani Üniversitesi, İnsan Bilimleri Fakültesi, Asya ve Afrika İncelemeleri Enstitüsü öğretim üyesidir.

1 Bu konuda fazla bilgi için bkz. Avner Levi, "Elza Niyego Olayı ve Türk-Yahudi İlişkilerine Yeni Bir Bakış", **Toplumsal Tarih**, sayı 25, s. 23-27.

2 Avner Levi, "A Peraot be Yehudey Trakya, 1934" **Peamim**, 20, 1984, s. 110-132.

SAVAŞ

10 Mayıs 1934

Resimli Sayı: 5 Kuruş

Haftalık Siyasî Gazete

ir adam Türk gençlerine Hit

rozetini nasıl dağıtıy

Gazi Türkiyesinde başkala

taklit etmek olmaz, bizde Ya

di düşmanlığı yapılan

Cavat Rıfat isminde bir zat göksünde Hitlerin istavroz şeklindeki rozetini taşımakta ve etrafa Yahudi düşmanlığı propagandası yapmaktadır.

Bu zat Almanyadan getirdiği bu rozetleri Türk gençlerine dağıtmaktadır.

Gençlere ihtiyat tavsiye ve nazarî dikkati celbederiz.

Güneşin altınd şey olmaz, derle dikmek bile taklî derler. Gabriyel miyet hayatında reketleri taklit il der. Fakat taklidi olduğu gibi içtim kilerin, imanların dilmesi de çok g yor. Bir nazarî metodun muayyet sahasında tatbiki ederim. Bununla Türkiyede Hitleri lamanın ve yahudi lığı yapmasını ma lamam. Ben yahu değilim.

(Devamı 3 üncü

Cevat Rifat'ın Hitler rozeti dağıttığını manşetten veren Savaş gazetesi

The Jewish Chronicle[3] gibi yabancı Yahudi dergileri vardır. Bu arada göze çarpan bir nokta mevcuttur. Olaylar yavaş yavaş gelişirken hiçbir Türk gazetesi bu olaya hiçbir şekilde değinmemiştir. Gazeteler, yalnız kriz tepe noktasına ulaşıp patlayınca konuyu yazmaya başlamışlar ve sonra işin başlangıcını da anlatmışlardır. Bunun nedenini bilemiyoruz. Filistin'deki dönemin Yahudi basını da olayla hiç ilgilenmemiştir. O dönemin gazetelerinden *Davar* ve *Haaretz*'i gözden geçirdim, hiçbir şey bulamadım. Bu başlı başına üzücü bir durumdur.

Asıl önemli kaynak, o günleri yaşamış olup hatırlayanların anılarıdır. Konuştuğum onlarca kişinin çoğu isimlerinin yazılmamasını dilediler, biz de bu arzularına saygı gösteriyoruz.

Olayların Kaynağı

1934 Trakya Yahudileri olaylarının kaynağını Almanya'da buluyoruz. 1933 yılının Ocak ayında, Nazi Partisi ve Hitler iktidara gelmişti. Naziler, iktidara geldiklerinde Yahudilere karşı derhal sert adımlar atmaya başladılar. Bütün Yahudi asıllı ilim, sanat ve fikir adamları işlerinden atıldılar. Bu durum karşısında tüm dünyada Almanya'ya karşı tepkiler meydana geldi. Almanya henüz zayıf, yalnız ve çeşitli bağlarla bağlıydı. Bu tepkileri görünce Hitler yöntem değiştirdi ve antisemitizm bir süre için kenara itildi. Almanya'daki aşırı sağcı gruplarından birinin başında bulunan Julius Streicher adlı kişinin *Der Stuermer* adlı bir derginin etrafında topladığı bir grup için tek amaç antisemitizm olan yazılara devam edilirken, Julius Streicher uluslararası bir antisemit haçlı seferi oluşturmak için çalıştı. Dünyanın her yanında aşırı sağcılar arasında ortaklar aradı. Fransa'da *Action Française*, İsveç'te *Der Nationalen* adlı gazetelerin etrafında toplanmış ufak ırkçı gruplar, Cezayir'de ırkçı Fransızlar grubu, Kanada ve Avustralya'da faşist gruplar ile işbirliği yaptı. Bu arada Türk sağının aşırı ırkçılarıyla da ilgilenmeye başladı. Bu ırkçılardan bir kısmı Almanya'ya davet edildi. Aralarında Türkiye'nin profesyonel ırkçı antisemitlerinden Cevat Rıfat Atilhan vardı.[4] Cevat Rıfat, Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa'da, Cemal Paşa'nın komutası altındaki 4. Ordu'da yüzbaşı rütbesiyle hizmet etmişti. Sonraları İzmir'de aşırı sağcı *Anadolu* adlı bir gazete ve birkaç antisemit kitap yayımlamıştı. Gazetesi hükümet tarafından kapatıldıktan sonra İstanbul'a yerleşti, muhtemelen bir ayakkabı dükkânı açtı, ancak işi yürümedi. Dükkânın mülk sahibi Alber Saltiyel adlı bir Yahudiydi, iflâsından onu sorumlu tuttu, antisemitizmi arttı.[5]

Cevat Rıfat, Julius Streicher'ce Münih kentinde misafir edildi, kendisine çok saygı gösterildi, "Herr Major" diye çağrıldı. *Der Stuermer*'de onunla ilgili yazılar ve sayfa boyu resimleri yayımlandı, yayımlamış olduğu antisemit kitapları Almanca'ya çevrildi. Atilhan 1933/34 yıllarında Julius Streicher'in tüm Bavyera'da yürüttüğü Yahudilere karşı boykot kampanyasının yapılış tarzını gördü. Yıldırma usullerini, şiddetle sokağa hakim olma yollarını, para-militer grupların, gençlik derneklerinin, kültür yurtlarının kötü niyetlere nasıl âlet edilebileceklerini öğrendi. Türkiye'de bir Nazi Partisi kurma tasarısı, bol para, propaganda malzemesi ve antisemit malzemeyle Türkiye'ye geri döndü.[6]

Cevat Rıfat'ın Türkiye'deki Faaliyetleri ve *Millî İnkılâp* Dergisi

Cevat Rıfat İstanbul'da Nazi Partisi kurma amacıyla çalışmaya başladı. İstanbul Üniversitesi'nin kapısında öğrencilere gamalı haçlı rozetler ile pazubantları dağıttı.[7] İstanbul'un bazı kamu binalarına, kent içinde yolcu

3 16 Mayıs 1934'den başlayarak **The Jewish Chronicle**, Londra.

4 Atilhan kendisi hakkında **Millî İnkılâp**'ta da söz etmiştir. Ayrıca bknz. **Vatan**, 22 Temmuz 1953, İnkılâp ve Din ilavesi.

5 **Millî İnkılâp**, 1 Haziran 1934, sayı 3.

6 **Jewish Chronicle**, 12.06.1934, sh. 15.

7 **Savaş Gazetesi**, 10 Mayıs 1934.

Cevat Rifat'ın çıkardığı Millî İnkılâp dergisinin çeşitli kapakları

taşıyan vapurlara ayyıldızlar arasına, Türk kültür ve gelenekleriyle hiç ilgisi olmayan gamalı haçlar boyattı, ancak yandaş bulamadı. Türkiye'de rejim sağlam, Atatürkçülük güçlüydü. Nazi Partisi kurma tasarısından vazgeçip, gayretlerini antisemitizm propagandası yapmaya odakladı.

Millî İnkılâp adlı ırkçı ve aşırı antisemit bir dergi yayımlamaya başladı. Dergide yayımlanan yazı, resim ve karikatürlerin çoğu *Der Stuermer*'den alınmaydı. Karikatürler Alman karikatürcüsünün imzasını taşıyan özgün kişilerden basıldı. Yalnız alt yazılardaki belirgin Alman Yahudisi adları, Mişon, Salamon, Bohoraçi, Mordehay, Mazalto, Matilda, v.b. şeklinde Türk Yahudisi adlarına dönüştürüldü. Karikatürler ve yazılar aslında Türk gerçeklerine uymuyordu. Çünkü Türkiye'de Yahudilerin kültür, toplum ve siyasette egemen bir durumları yoktu ve hiç olmamıştı. Küçük ve zayıf, cevap verecek gücü ve arkasında desteği olmayan, kolayca ve tehlikesizce saldırılabilecek bir azınlıktı. *Millî İnkılâp* ve benzeri yayımlarda, önderi da karşıdır. Örnek olarak Cevat Rifat'ın *Suzi Liberman'ın Hatıra Defteri*[8] adlı kitabına bakıldığında, tüm Arapların "hain" rolünde oldukları görülür.

Trakya'nın Özel Durumu

Her noktada birbirleriyle çelişen Gibbons[9] ve Fuad Köprülü[10] bir noktada fikir birliğindedirler. Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'da, Balkanlar'da güçlenmiş, büyük devlet olmuş sonra Anadolu'nun tümüne sahip olmuştur. Batı'ya, Orta Avrupa'ya ve Kuzey'e doğru giden sefer yolları boyunca büyük Türk kitleleri yerleşmiştir. Nüfus değişmelerine, göçlere karşın hâlâ Bulgaristan, Yunanistan hattâ Romanya'da büyük Türk nüfusu vardır. Osmanlı İmparatorluğu ilk olarak 1878 Berlin Antlaşması'nda, Türklerin yoğun olarak yaşadıkları geniş toprakları kaybetmiştir. Bu tarihten sonra birçok Türk yabancı egemenliğine geçmiş, birçoğu da Türk kalan bölgelere göç etmiştir. Balkan Harbi felâketi, İstanbul'un gerisindeki dar bir şerit hariç tüm Balkanların yitirilmesiyle sonuçlanınca, Enver Bey'in meşhur Bâb-ı Âli baskını olmuş, İttihat ve

putlaştırma, güce tapma, savaşı, kan dökmeyi başlı başına amaç görme, kişinin toplum önünde bütünüyle silinmesi ve sorgusuz kör itaat gibi ilkeler ülkü olarak ileri sürülmüştür. Bunlar dahi 1934 Alınanya'sının gerçekleriyle ilgili olup, Türkiye gerçekleriyle ilgili olmayıp, din ve İslâm'a

8 **Suzi Liberman'ın Hatıra Defteri** önce, İzmir'de yayımlanan **Anadolu** gazetesinde tefrika edildi. 1935'te kitap olarak ilk baskısı yapıldı. Son baskılarında, "Anna Frank'ın Düzmece Hatıra Defteri"ne cevap olarak basıldığı yazılıdır.

9 Herbert A. Gibbons, **The Foundations of the Ottoman Empire**, Londra, 1916.

10 Fuad Köprülü, **Les Origines de l'Empire Ottoman**, Paris, 1935.

Terakki, Hürriyet ve İtilâf'ı devirerek iktidarı almış, tekrar savaşa dönmüş ve Edirne kurtarılmıştı. Fakat kayıplar büyük, darbe acı, yaralar derindi. Birinci Dünya Harbi'nden sonra mütarekede bölge Yunan hakimiyetine geçmiş, Kurtuluş Savaşı'nın sonunda kurtarılmıştı. Lozan Antlaşması'nda, bölge silahsızlandırılmış ve Montrö'ye kadar Boğazlar'daki Türk egemenliği sınırlanmıştı. Geçilen felâketler, istilâlar, sınırların çok yakın oluşu bölgede devamlı bir huzursuzluk doğurmuş, bu huzursuzluk doğal olarak yabancı-azınlık düşmanlığına da yer vermiştir. Rum ve Ermenilerin gidişi ile bölgede tek azınlık Yahudiler kalmıştı. Onun için bu bölge özel olarak antisemitizmin yeşermesine daha elverişliydi.

Mecburi İskân Kanunu[11]

Millî İnkılâp antisemit yayınlarına devam ederken iki yıldan beri hazırlanmakta olan Mecburi İskân Kanunu ile ilgili çalışmalar yoğunlaşmış ve sonunda kanun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde onaylanmıştı. Bu kanun Türkiye'yi üçe bölmekte ve Türk olmayan nüfusun bir bölgede toplanmasını önlemeyi amaç edinmekteydi. Bunun için Türk olmayanlar, siyasî, askerî ve ekonomik nedenlerle Türklerin çok yoğun oldukları bölgelerde mecburi olarak iskân edilebilecekti. Bu kanun iki yıldır hazırlanmaktaydı -Hitler'in Yahudi meselesi doğmadan önce- aslında Doğu isyanları ve Kürt olaylarıyla ilgiliydi. Fakat 1934 yazında yürürlüğe konması, *Millî İnkılâp* yayınları ile de aynı tarihe rastlaması çok kötü bir rastlantı doğurdu. Trakya'da gizli Yahudi düşmanlığı propagandası başladı. Bu propaganda ırkçılar tarafından hükümetin ve İsmet Paşa'nın arkasına saklanarak yürütüldü, "Hükümet bütün Trakya Yahudilerinin gitmesini istiyor" şeklinde özetlendi.

Alman faktörü de hâlâ etkindi. Bilindiği gibi, Hitler ve Nazizm, kültür ve uygarlığı sadece Hıristiyan Avrupa'nın eseri ve onun tekelinde görürler. Odak noktasında Cermen ırkı vardır ve Cermen ırkı "Efendiler" ırkıdır. Onların altında gelen Latinler orta değerdedirler. Daha doğudaki milletler özellikle Slavlar alt-adamdırlar (untermen) ve Cermenlere kölelik etmelidirler. Avrupa dışındaki milletler ise -Asya ve Afrikalılar- insan değil, bir tür maymundurlar. Nazizmin amacı, tekrar tekrar söylendiği gibi, Avrupa'yı Yahudilerden arındırmaktı. Trakya bölgesi ise Türkiye topraklarının Avrupa bölümüydü.

Çanakkale Olayları[12]

Olaylar önce Çanakkale'de yoğunlaştı. Kentin iki-üçbin kişilik nüfusunu oluşturan Yahudilere imzasız tehdit mektupları gelmeye başladı. Mektuplarda kentten gitmeleri, evlerini barklarını terketmeleri, bunun hükümetin ve İsmet Paşa'nın arzusu olduğu söyleniyordu. 21 Haziran 1934'te fizikî olaylar patlak verdi. Tehditlere, bazı dövme ve yağma olayları eklendi. Yahudiler kentin valisine ve Cumhuriyet Halk Partisi şubesine başvurdular.

Bu arada Atatürk, Çanakkale'yi ziyaret etti, bu ziyaret esnasında bir Yahudi kendisine şikâyette bulundu. Bu şikâyetçiyi sonradan "doğru dürüst konuşmasını dahi bilmeyen deli Salamon" olarak tanımladılar.[13] Şikâyetçi "Paşam, bizi istemiyorlar" demiş, Atatürk de, "kim istemiyor? Polisler mi, memurlar mı?" diye sormuş, buna verilen cevap "halk istemiyor" olmuş, buna da Atatürk "halk isterse beni de kovar" şeklinde cevap vermiştir. Bu cevabına rağmen, Atatürk olayı incelemiş ve yetkililere Yahudileri korumaları için emir vermiştir. Bu olay, Atatürk'ün fıkra ve deyişleri derlemelerinde hep yeralır. Salamon'un "doğru dürüst konuşmasını dahi bilmeyen" deli olarak anılan birisi olması doğru olabilir. Ne olursa olsun medeni cesaret göstermiş, devletin en büyük önderine kalbini dökmeyi denemiştir, saygıya değer bir harekettir. Atatürk'ün emirleri üzerine Yahudi ev ve kurumlarında polis ve jandarmalarca güvenlik önlemleri alınmış ve olaylar derhal durmuştur. Olaylar yatışınca yetkililer önlemlere son verdiler. 24 Haziran'da, Yahudilerin en tanınmışları yine tehdit mektupları aldılar: derhal gitmezlerse öldürüleceklerdi. Bunun üzerine binbeşyüz kadar Yahudi her şeylerini bırakıp İstanbul'a sığındılar. Dönemin Türk basını bu olaylardan bir kelime dahi söz etmedi.

Yetkililere Resmî Başvuru

1934 yılında Yahudi toplumunun bir Hahambaşısı dahi yoktu. Bir Cismani Meclis işleri kör topal yürütüyordu. 1924 yılında Meclis Başkanı dahi görevinde olmayıp, ikinci başkan Aharon Reisner sorumluluğu taşıyordu. Mayıs ortasında *Millî İnkılâp* antisemit yayımlarına başlayınca, Cismani Meclis toplanıp durumu tartıştı ve Hükümet Başkanına başvurmayı kararlaştırdı. 22 Mayıs tarihinde Hükümet Başkanı İsmet Paşa'ya hitaben bir dilekçe hazırlandı. Dilekçe, Türkiye'de yaşayan yüzbin Yahudinin sadakat duygularını dile getirmekle başlıyor, Yahudilerin yasalara, düzene saygılı olup işleri güçleriyle uğraşmaktan başka arzuları olmadığı vurgulanıyor, buna rağmen birkaç haftadır basının bir bölümünde özellikle *Millî İnkılâp* dergisinde bir antisemit kampanya yürütüldüğü

11 14 Haziran 1934'de yürürlüğe kondu.

12 **The Jewish Chronicle**, 6 Temmuz 1934; Avram Galante, **Histoire des Julfs d'Anatolie (2e volume) (2eme partie)**. tıpkıbasım İsis Yayımcılık Ltd. (t.y.) cilt 4, sh. 217 221.

13 Yakup Barokas, **Türkiye'de Yahudi Toplumlar**, Tel Aviv, 1987, sh. 46.

halkın Yahudilere karşı tahrik edildiği, buna karşı hükümetin işe el koyması ve Yahudilere yardım etmesi ve onları koruması rica ediliyor. Dilekçeye somut örnek olarak *Millî İnkılâp*'ın ilk iki sayısından birer nüsha da ekleniyor. Dilekçede ayrıca açık bir dille "ne yapmak gerekir" diye düşünüldüğü, basında cevap vermenin tahrikçilere fayda getireceği hükmüne varıldığı, mahkemeye başvurmak için olanak görülmediği, kalan tek yolun hükümete başvurmak olduğu belirtildi.

Dilekçe, Cismani Meclis'in genel sekreteri Samuel Altabef tarafından elden Ankara'ya götürüldü. Ankara Yahudi Cemaati Başkanı Daniel Aravi, Altabef'e rehberlik etti, 25 Mayıs 1934'te dilekçe Başvekâlet'e teslim edildi. Dilekçe başvekâlet müşavirince alındı ve İçişleri Bakanlığı'na havale edildi. Altabef'in 27 Mayıs'ta yazdığı rapora ve Ankara Yahudi toplumunun İstanbul'a yazdığı 1 Haziran 1934 tarihli mektuba göre dilekçe Emniyet Genel Müdürlüğü, Adalet Bakanlığı ve Matbuat Genel Müdürlüğü'nden geçmiştir. Dilekçe sahipleri sakinleştirilmiş, gerekenin yapılacağı vaad edilmiş, fakat her şeyin usül ve yasalar çerçevesinde yapılması gerektiğinden zaman alacağı, endişeye lüzum olmadığı, hükümetin olayı kötü bulup gerekeni yapacağı fakat arada sabırla beklenmesi gerektiği de söylenmiştir.

Bildiğimiz kadarıyla bu dilekçeden en ufak bir sonuç çıkmadı. Kanaatımızca, dilekçe bürokrasinin yavaş dönen çarklarına takılmış kalmıştır.

Millî İnkılâp Kampanyası

Millî İnkılâp dergisinin tüm sayılarını Milli Kütüphane'de görmek mümkün olduğundan burada ayrıntılarına girmeyecek, yalnız bazı ilginç noktaları vurgulayacağız:

1. *Der Stuermer* ile *Millî İnkılâp*'ı yanyana koyup karşılaştırdık. *Millî İnkılâp*'ta yayımlanan yazı, resim, hatta karikatürlerin çoğu *Der Stuermer*'den kopyadır.

2. *Milli İnkılâp*'ta yayımlanan mektuplar arasında Almanya'da yaşamakta olan Türklerce yazılanlar vardır.

3. *Millî İnkılâp*'ta yazanlar kültüre dayanan Ziya Gökalp Türkçülüğünden uzaklaşmış, buram buram Alman kokan bir ırkçılığa erişmiş kimselerdir. Dine ve İslâm'a da karşıdırlar. İnsaniyeti bir hastalık olarak tanımlayan, Atatürk'ün kültür milliyetçiliği ve azınlıkları Türkleştirme ilkelerine karşı gelen M. Nermi'nin Almanya'dan yazdığı mektubunda İslâm'ı tamamen Yahudi kopyası gösterdiğini, sünnet ve aile kurumlarının, hafta kavramının, hattâ ayların adına kadar tüm İslâm'ın Yahudilikten alındığını yazdığını belirtmekle yetinelim.[14]

9 Temmuz

Muhacir Yahudiler

Bir Kısmı Trakyaya Gitti, Bir Kısmı Hâlâ Tereddüttedir

Sirkecide muhacir hayatı yaşıyan Yahudilerden bir grup

Trakya mıntakasından şehrimize gelen Musevilerden bir kısmı da dün tren ve otomobille tekrar yerlerine dönmüşlerdir. Fakat muhtelif semtlerde yerleşen Musevilerden çoğu henüz kararsızlık içerisinde bulundukları için yola çıkmamışlardır. Maamafih bunların hemen ekseriyeti, tekrar dönmek niyetindedirler.

Dahiliye Vekilimizin Faaliyeti

Edirne, 8 (A. A.) — Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey refakatlerinde Trakya umumî müfettişi İbrahim Tali, dahiliye hususî kalem müdürü Ekrem Beyler ve yaverleri bulunduğu halde bugün saat 18 de Edirneye gelmişlerdir.

Şükrü Kaya Bey vilâyet hududunda Edirne valisi Salim Özdemir, mebus Faik, baş müşavir Şakir Beylerle mülkiye müfettişi Şefik, emniyet müşaviri Osman ve C. halk fırkası reisi Akıncıoğlu İbrahim Beyler tarafından istikbal edilmişler ve şehir mıntakasında rüesayı memurin, belediye reisi, muhtelif halk ve esnaf teşekkülleri, mektepliler, asker, jandarma ve polis tarafından karşılanmışlardır.

Dahiliye Vekili Bey kendisine şehir namına hoş geldiniz diyen Belediye Reisi Ekrem Beye ve karşılayıcılara ayrı ayrı teşekkür ettikten sonra otomobillerine binerek doğruca belediyeye gitmişlerdir. Şehir baştan başa bayraklarla süslenmiştir. Güzergâhı dolduran on binlerce halk Dahiliye Vekilini candan selâmlamışlardır. Ve dakikalarca devam eden yaşasın Gazi nidalarile Gazi Hz. ne ve inkılâp ülküsüne olan bağlılıklarını bir kere daha izah eylemişlerdir.

Bir Tetkik Seyahati

Deniz ticaret müdürü Müfit Bey, limanlar, işleri hakkında tetkikat yapmak üzere İzmire gitmiştir.

9 Temmuz 1934 tarihli Son Posta *gazetesinde Trakya Yahudileri*

Olayların Patlak Vermesi - Yine Alman Etkisi

30 Haziran 1934 gecesi, Alman ve dünya tarihine "uzun bıçaklar gecesi" olarak geçmiştir.[15] Bu gecede Hitler bazı ortaklarıyla beraber SS birliklerinin başında birçok eski ortak ve arkadaşlarına ve SA'ya saldırmış, birçoğunu öldürmüş veya öldürtmüştür. Bu olaylar ertesi günkü tamamen Hitler'e bağlı olan Alman basınında, "hainlere karşı asîl savaş" şeklinde gösterildi. 2 Temmuz'da Türk gazeteleri olaylara büyük yer verdiler. 3 Temmuz gecesinde Bütün Trakya şehirlerinde ve Yalnızca Trakya şehirlerinde -Türkiye'nin Avrupa kıtasındaki bölgesi- Yahudilere karşı olaylar patlak verdi. Olayların mahiyeti hakkında verilen tanıklıklarda bazı çelişkiler varsa da kesin olarak bilinenler de vardır. En önemli ve acı olaylar Kırklareli'nde meydana geldi. Bütün gece boyunca Yahudiler'in ev-

14 **Millî İnkılâp**, sayı 4, 15 Haziran 1934, sh. 6-8.

15 Alan L. C. Bullock, **Hitler, A Study in Tyranny**, Londra, 1962.

lerine saldırıldı, soyma ve yağmalamanın yanında dövme, yaralama ve ırza geçmeler de oldu. Yetkililer bir şey yapmadılar veya yapamadılar, Yahudiler her şeylerini bırakıp kaçtılar. Sabaha doğru, Edirne'de kaşer[16] et hazırlamak için mezbahaya giden Yahudi Haham ve Şohet (kesici)lerin yolları kesildi. Arada Kırklareli'nden kaçmış Yahudiler Edirne'ye varmaya başladılar. Anlattıkları, Edirneli Yahudileri de paniğe soktu, panik ve saldırılar karşılıklı birbirini besledi. Almanya Yahudileri olayları ve "Uzun Bıçaklar Gecesi", "Mecburi İskân Kanunu", "*Millî İnkılâp*", "tehdit ve boykotlar", "hükümet öyle istiyor", "İsmet Paşa böyle emrediyor" sözleri Yahudilerde en ufak bir direnme cesareti bırakmadı. Uzunköprü, Silivri, Babaeski, Lüleburgaz, Çorlu, Lapseki, Gelibolu, Keşan ve Tekirdağ'da da olaylar oldu. Kimi olaylar fiziki saldırılar şeklinde, kimi olaylar "falan memur hükümet adına gideceksiniz diye emretti" şeklinde olduğuna dair tanıklar vardır. 3 Temmuz günü boyunca, Yahudiler bütün Trakya kentlerinden evlerini barklarını bırakıp İstanbul'a kaçtılar. Kaçanların sayısının onbinin üstünde olduğu tahmin ediliyor.

İstanbul Yahudileri'nin Çalışmaları

Bu acı ve kara günlerde İstanbul Yahudileri tarihlerinin en güzel dayanışma dönemini yaşadılar. Gönüllü gençler Sirkeci tren istasyonunda ve otobüs garajlarında nöbet beklediler. Gelenlerden gidecek yeri olmayanlar Balat ve Hasköy'e götürüldüler. Buradaki Yahudi kurumları yatakhaneye çevrildi ve kimse sokakta bırakılmadı. Doktor, ilaç, giyecek, yiyecek temin edildi, daha önemlisi manevi destek sağlandı. Ayrılan aile mensupları birleştirildi. Posta örgütü kuruldu, avukat sağlandı. Yahudilik, Matan Baseter (yardımı gizlice yapmak) ilkesini öngörür. O günlerde büyük yardım etmiş olanların adları açıklanmadı. Aradan 62 yıl geçmiştir, artık açıklanabilir: Tiano, Aseo, Siyon kardeşler, Abuaf, Benhayim, Palaçi, Şalom kardeşler, İsrael, Salti, Saporta, Polikar, Kalderon, Levi, Burla kardeşler, Kaneti, Penso, Sadaka, Dekalo kardeşler, Kazes kardeşler, Natan, Niyego, Franko, Amram, Şuravski ve Karako ailelerini en derin saygılarla hatırlatır ve anarız.

Hükümet İşe Karışıyor

4 Temmuz günü, o zamana kadar hareketsiz kalan hükümet işe karıştı. Aynı gün Türk basını da olayları anlatmaya başladı. Burada cevapsız kalan bir soru işareti vardır. Çoğu tanıklar 3 Temmuz günü Gad Frenko ile Mişon Ventura'nın Ankara'ya gidip Atatürk'le görüştüklerini ve Atatürk'ün işe karışıp olayları durdurduğunu anlatıyor. Gad Franko ile Mişon Ventura'nın Ankara'ya gidip Atatürk ile görüştükleri bir gerçektir. Bunun ötesinde bir hükme varamıyor, bir Atatürk-İnönü çekişmesini kabul edemiyoruz. Bilinenler şöyledir: Tatilde olan Başbakan İsmet İnönü, tatilini yarıda bırakıp 4 Temmuz günü Ankara'ya döndü, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni özel olarak topladı, olayları ve hükümetin tutumunu aşağı yukarı şöyle belirtti:

"Arkadaşlar, size bugünün fena bir hâdisesini arayerde arzetmek mecburiyetindeyim. Trakya'da bazı Yahudi vatandaşların kendi şikâyetlerine göre mahalli tertipler yüzünden hicrete mecbur olduklarını ve bazılarının da İstanbul'a hicret ettiklerini haber almıştım. Türkiye'de her fert Cumhuriyet kanunlarının emniyet ve muhafazası altındadır. Antisemitizm Türkiye metaı ve zihniyeti değildir. Vakit vakit hariçten bizim memleketimize girer ve derhal önüne geçilir. Bu feveranın da böyle bir salgın olması muhtemeldir. Böyle cereyanlara kat'iyyen müsaade etmiyeceğiz. (Alkışlar). Hadiseyi Ankara'ya gelir gelmez haber aldım. Verdiğim kat'i emirler üzerine bu cereyan tamamile durdurulmuştur. İstanbul'a gelen vatandaşlar yerlerine dönmekte serbesttirler. Mes'uller mahkemeye teslim edilmiştir ve edilecektir. Bugün de Dahiliye Vekilini oralara gönderiyorum. Mütecasirler şiddetle tecziye edilecektir."[17]

Aynı gün, Meclis'teki konuşmasından sonra Başvekil İsmet Paşa resmî bir beyanat verdi:

"Trakya'da bazı yerlerden 100 kadar Yahudinin İstanbul'a geldiklerini haber aldım. Başvekâlete vuku bulan şikâyetlerde, bazı Yahudiler, hususi ve mahalli tazyikler tesirle yerlerini terke mecbur olduklarını bildirmektedirler. Hâdisenin hakiki mahiyetini tahkik ettiriyorum. Fakat Cumhuriyet kanunlarına mugayir teşebbüslerin, kanunun ağır hükümlerine uğrayacağını hatırlatmak isterim. Bu beyanatım, şikâyet sahiplerine de cevaptır. Şikâyet sahiplerinin adliyeye müracaatle haklarını aramalarını ve mütecavizlerini takip etmelerini tavsiye ederim."[18]

İnönü'nün bu beyanatı çok kimse tarafından Atatürk'e bağlanır. Tekrarlarız, beyan İnönü'dendir. O günlerin bütün gazetelerinde okunabilir. Avram Galanti bu beyanın Fransızca çevirisini de yayımladı.[19] İnönü hem Meclis'teki nutkunda hem de bu resmî beyanatında gayet açık ve kesindir: Antisemitizmi, Türklüğe sığmayan yabancı bir akım olarak tanımlamış, her vatandaşın yasaların koruması altında olduğunu vurgulamış ve Yahudilere hak ve hürriyetlerini tekrar-

16 Yahudi dini kurallarına göre et kesimi.

17 **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1934.

18 **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1934.

19 Avram Galante, **a.g.e.**, sh. 217-218.

lamış, evlerine dönmeye çağırmıştır.

İsmet Paşa'nın emri gereğince aynı 4 Temmuz 1934 günü İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, yanında Jandarma Genel Komutanı ve birçok yetkiliyle birlikte Trakya'ya hareket etti. Bütün bölgede sıkıyönetim ilân edildi, sokağa çıkma yasağı kondu, ulaşım durduruldu. Bütün mülki amirlere Yahudileri koruma emri verildi. Olaylar durdu, *Millî İnkılâp* dergisi kapatıldı, Cevat Rıfat Atilhan hakkında soruşturma açıldı.[20] Tatilde olan Kırklareli Valisi'nin yerine Ankara'dan bir vekil gönderildi, aynı kentin Belediye Reisi'ne işten el çektirildi, bazı tutuklamalar oldu. Uzunköprü Kaymakamı -bazı tanıklara göre bir gün önce Yahudilerin kovulmasını önlemeye çalışmış, fakat başaramamış, diğer bazı tanıklara göre ise bizzat kendisi Yahudileri toplayıp, "hükümet öyle istiyor, gideceksiniz" demişti. Yahudileri evlerine dönmeye çağırıp, "görevim sizi korumaktır, ne pahasına olursa olsun, görevimi yerine getireceğim" diye ilân etti. Soyulan, yağma edilen mal ve eşyalar aranılıp sahiplerine geri verilmeye başlandı. Edirne'de Valilik Yahudilere ekmek-yemek dağıttı. Bir jandarma onbaşısı Yahudileri himaye ederken serseri güruh tarafından öldürüldü.[21] Huzur içinde yatsın!

Kırklareli'nde, Ticaret Odası Başkanı, Belediye Başkanı ve Emniyet Müdürü ve birçok sanık yargılandılar. Bazıları beraat etti, bazıları hüküm giydiler.

12 Temmuz'da İçişleri Bakanı araştırmalarını bitirip Ankara'ya dönerek Atatürk'ün başkanlığındaki özel bir hükümet oturumunda raporunu sundu. Oturum sonunda hükümet, 15 Temmuz 1934 tarihli tüm gazetelerde yeralan bir bildiri yayımlayarak olayları özetledi.[22]

Hükümet kararında her şey açıkça, doğru bir şekilde ve hiç örtbas etmeden söylenmektedir. Meydana gelenleri önemsizleştirmek, örtmek, kapamak girişimi yoktur. Hükümet bildirisi bize Trakya'da bir antisemit potansiyel bulunduğunu, fakat Cumhuriyet döneminde bastırıldığını, şimdi dünya olaylarından ve gazete kampanyasından etkilenerek tekrar başkaldırdığını öğretiyor. Kampanya ırkçılar tarafından *Milli İnkılâp* dergisi etrafında toplanmıştır. Baskılar, tehditler, yıldırma ve boykot olayları hep hükümet adını kötüye kullanarak yapılmıştır. Asıl soru olan hükümetin neden 4 Temmuz'a kadar öylesine hareketsiz kaldığına cevap bulamıyoruz. Her şey yalnız bürokratik bir fiyasko muydu? Değerlendirme hatası mıydı? Ne olursa olsun, biz İnönü ve Atatürk arasında bir çelişme hattâ zıtlaşma düşünemiyoruz. Tersine, 4 Temmuz'dan sonra alınan bütün kesin önlemlerin Hükümet ve İsmet İnönü tarafından ve Atatürk'ün onay ve desteğiyle alındığını vurgulamaya gerek görüyoruz.

Hükümet önlemleri bize 1930 Menemen olaylarını hatırlatıyor. O zaman rejime, Atatürkçülüğe, mutaassıp sağdan tehdit gelmişti. 1934'te ise ırkçı sağdan tehdit vardı. Yahudilere saldırı bir ilk adım, ilk deney olup, asıl hedef dolaylı olarak Cumhuriyet rejimiydi.

Türk Basınının Tutumu

Bu konuda da cevapsız kalan bir soru vardır: Neden basında 4 Temmuz'a kadar hiçbir şeyden söz edilmedi? Acaba, "Hükümet ve İsmet Paşa böyle istiyor?" kamuflajı basını da tümüyle ikna edecek kadar başarılı mıydı?

4 Temmuz'dan başlayarak sonraki günlerin tüm gazetelerinde olayların gelişmesinin tüm ayrıntılarını, alınan tüm önlemleri söylenen her sözü, her bildiri ve kararı bulmak mümkündür. Bir dönemin önemli gazetecisi ve fikir adamlarından Vâlâ Nurettin'in (Vâ-Nû), *Haber*'de çıkan iki yazısına değineceğiz: "Yarım düzine adam Türkiye'de Nazicilik oynamak istediler" dediği bir yazısında[23], Yahudiler'le İstanbul'da yaptığı görüşmelere dayanarak, "Almanya olayları yüzünden korkulu durumda olan Yahudiler derhal paniğe kapıldılar, ilk saldırıda evlerini bırakarak kaçtılar" hükmüne varıyor. Ayrıca Vâ-Nû, İçişleri Bakanı'nın olayda aciz kalan yerel memurların, cezalandırılacağına güvenini belirtiyor. Türkiye'de yasaların, adaletin hükümran olduğunu vurgulayarak, Nazi Almanya'sına benzer kovma olaylarının meydana gelemeyeceğini, Türklerin antisemit olmadıklarını, ırkçılığa, yabancı düşmanlığına kapılmayacaklarını belirtiyor, bunlara karşılık, Yahudilere karşı şikâyetlerini de dile getiriyor. Bozuk bir dil (Yahudi İspanyolcası) veya Fransızca kullanıyorlar, Yahudilerin Türk kültürüne kaynaşmamakta direnmeleri, onlara karşı görülen düşmanlığın temel nedenidir. Sözlerini Yahudileri kendi içlerine kapanmayıp Türk kültürüne katılmaya çağırmakla bitiriyor.

Diğer bir yazısında[24] Vâ-Nû, antisemitizme değinerek, bunun bir Hıristiyan olayı olduğunu, temelinin Hıristiyanların Yahudilerden binlerce yıl sonra İsa'nın intikamını almak arzusu olduğunu belirtip, İspanya'dan kovulan Yahudilerin Türkiye'ye kabulünü hatırlatıyor ve Trakya olaylarında ise hiçbir mantıklı neden görmüyor. "Onları İstanbul'da

20 **Milliyet**, 10 Temmuz 1934.

21 **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1934.

22 Bu bildirinin tam metni için bkz. Halûk Karabatak, "1934 Trakya Olayları ve Yahudiler", **Tarih ve Toplum**, sayı 146, s. 68-80.

23 **Haber**, 8 Temmuz 1934.

24 **Haber**, 9 Temmuz 1934.

toplamak, azınlık olarak kuvvetlendirmektir" diyor. Modern antisemitizmin temel noktası olan Yahudilerin dünya ekonomisine sahip olma iddialarını gülünç ve temelsiz bir efsane olarak görüyor.

Haber'in bir başyazısında, Trakya'da Yahudilere yapılan baskıların hükümetçe şaşkınlıkla karşılandığı söyleniyor.[25] "Geniş soruşturmalar açılmıştır, suçlular cezalandırılacaklardır, eğer iddialar doğru ise" deniliyor. Burada ilgi çekici sözleri var: Birkaç gündür Yahudi vatandaşlara karşı Çanakkale, Edirne ve diğer Trakya şehirlerinde baskılar olduğu söylentileri vardı. Yazık ki başyazı bu söylentilere neden gazetede yer verilmemiş olduğunu belirtmiyor. Başvekilin sözlerini dile getiren yazı devamla, mahkemelerin her şikâyeti dinlemeye açık olduklarını belirtiyor. "Yurtta hükümran olan kanunlardır ve kanunlar da suçlara cezalarını verir" der. Başyazı, Yahudilerin, yüzyıllardır Türkiye'de yaşayan Yahudilerin, söylentilere önem vermemelerini, tek görevlerinin vatana sadakat olduğunu ve Yahudi vatandaşların günlük işleriyle ilgilenmemeleri için hiçbir neden bulunmadığını bildiriyor.

Le Journal d'Orient'da A. Kaya, Trakya olaylarını bir kara leke olarak belirtiyor. Başvekilin sözlerini de getirip şöyle ekliyor: "Antisemitizm Türk değildir. Türkçe'de bu anlamda bir terim dahi yoktur. Türkiye Yahudiler için ideal bir ülkedir... Boykotun kökü birkaç kişinin hırsında saklıydı. Yerel yetkililer şikâyetlere önem vermeyince, bazıları her şey serbesttir sandı."[26]

Bütün gazete yazı ve ayrıntıları bir araya getirilince şöyle bir sonuç çıkıyor: *Millî İnkılâp*'ta antisemit bir kampanya başladı, ticarî bir boykota dönüştü, yerel yetkililer buna önem vermediler, fizikî saldırılara dönüştü.

Türk Yahudilerinin Tutumu

Olaya doğrudan karışmış olan Trakya Yahudileri tehditlere inandılar, yıldılar, kaçtılar. Şikâyet dahi etmediler, koruma aramadılar. İşin arkasında hükümetin ve İsmet Paşa'nın olduğuna emindiler. Türk Yahudilerinin tarihinde, kovma, kırım, getto yoktur. Onun için bu meydana gelen olaylar onlar için bilmedikleri, tanımadıkları, anlamadıkları bir şeydi. Avrupa Yahudileri ise çok kovma, kırım, boykot görmüşlerdi, Nazi tehlikesine, tehditlere inanmadılar, geçici bir fırtına sayıp güneşin açmasını beklediler. Keşke, Türk Yahudileri gibi inansalar evlerini barklarını bırakıp kaçsalardı.

Olaylarla ilgili olarak, Yahudi önde gelenlerinden hukukçu Profesör Mişon Ventura, olayların örgütlenmiş bir antisemitizm sonucu olmayıp, az kimse tarafından yerel ölçüde yapılmış yasadışı hareketlerden ibaret bulunduğunu belirtti. "Türkiye'nin münbit topraklarında yetişmeyecek tek şey antisemitizmdir" dedi. Buna birçok tarihî kanıt gösterdi. "Yalnız körler, Türk milletinin bu ortaçağ kalıntısı inançlara kapılacağına inanırlar. Antisemitizm Almanya'dan, aydın olarak bilinen bazı diğer ülkelere yayılmaktadır. Türkiye'de ise Almanya'da işlerinden atılan ilim adamları iyi karşılanmışlar ve Türk gençliği eğitilmek üzere üniversitelerde ellerine emanet edilmiştir. Dünyada Türkiye kadar antisemitizme aşılı devlet yoktur. Hakim CHP yönetmenliği de modern kültür milliyetçiliği ülküsünü tanıyor, ırkçılığı red ediyor." Sözlerinin sonunda Mişon Ventura, Yahudileri görevlerini yerine getirmeye ve Türk kültürüne kaynaşmaya çağırdı.[27]

Mişon Ventura'nın sözlerinde, tıpkı Başvekil'in ve Vâlâ Nurettin'in sözlerinde olduğu gibi, bir taraftan olayları çabuk geçiştirmeye, diğer taraftan Yahudilerde de hata ve sorumluluk görme eğilimi vardır, hata, Türkçe konuşmamakta somutlaşmaktadır.

Alınamayan Ders

1934 Trakya Yahudileri olayları Türk tarihinin ve Türk Yahudilerinin bir bölümüdür. Olayları bu açılardan inceledik. Olaylar ayrıca genel Yahudi tarihinin de bir parçasıdır. Olaylardan açıkça şu iki hükme varılabildi:

1- Nazizm, Yahudiler için Almanya dışında da tehlike teşkil ediyordu,

2- Naziler her yerde işbirliğini yapacak kişiler bulabildiler. Olaylar, Nazizmin Yahudilere Almanya dışındaki ilk darbesiydi, ne yazık ki gerekli dersler alınmadı. Filistin'de bir Yahudi devleti doğmaktaydı. Filistin'deki "a Sohnut a Yehudit ve Histadrut a Siyonit" gibi kurumlar Yahudi milletinin önderliğini yüklenmekteydiler, ne yazık ki görevlerini yerine getirmediler, Türkiye olaylarıyla ilgilenmediler, onlardan hiçbir şey öğrenmediler. Türkiye'yi görüp çare ve önlem aramadılar. O dönemin *Davar*, *Haaretz* gibi günlük gazetelerini araştırdık, Trakya olayları ile ilgili bir haber kırıntısı dahi bulmadık. Önemli önderler, David Ben Gurion, İzak Ben Zevi, Zeev Jabotinski, Moşe Şertok, ideolojik kavgalar, sandalye çekişmeleri ve kişisel savaşlar ile körleşmiş durumdaydılar.

25 **Haber**, 5 Temmuz 1934.

26 **Le Journal d'Orient**, 7 Temmuz 1934.

27 **Le Journal d'Orient**, 7 Temmuz 1934. Ayrıca bakınız, Nisim Taranto'nun **Milliyet**, 6 Temmuz 1934'teki ve Tekin Alp'in **Milliyet**, 8 Temmuz 1934'teki sözleri. İkisi de olayları küçültmeye, mazur göstermeye çalışmakta olan Tekin Alp neredeyse sucu Yahudilere yüklemektedir.

Bu makalenin yayımlanmasındaki yardımından dolayı Rıfat Bali'ye candan teşekkür ederim.

Küçükayasofya, 1883

ESER TUTEL

Rahmetli babam, Atatürk'lerin, İnönü'lerin kuşağındandı.

Yanlış anlaşılmasın, askerdi demek istemiyorum. Demek istediğim, Sultan Hamid'in saltanat sürdüğü yıllarda doğmuştu, Atatürk ile İnönü'nün akranı sayılırdı. Sırası geldiğinde "1883 tevellütlüyüm çocuklar" derdi.

Doğduğu yer, Küçükayasofya... Babası da, annesi de henüz küçük yaşlardayken öldüğünden, ona yaşça kendinden haylı büyük ağabeyi Hamdi Bey babalık etmiş. Annelik eden de "dadı"sı olmuş... Bizimkilerin dadılı, tayalı, halayıklı, varlıklı bir aile olduğunu sanmayın sakın. Ağabeyi, Defter-i Hakani'de çalışan orta hallice bir memur... Yani, bugünkü Tapu Dairesi'nde... O yıllarda, devletten iki ay maaş çıkıyorsa, iki ay da çıkmıyor!

Dadısı ise, biraz safça, her duyduğuna inanan, tabiî ki okuması-yazması olmayan, zavallı bir kadıncağız... Yokluk, yoksulluk belâsı, nasıl olduysa bizimkilerin yanına kapılanmış da, ortada kalmaktan kurtulmuş. Babama, bu cahil, kendi halinde, zavallı kadıncağıza dadı dedirtmişler. Dadı aşağı, dadı yukarı... Bereket o yıllar nisbeten bolluk yılları da, evde kaynayan tencerenin içi aşsız, altı ateşsiz kalmamış.

Kesilen Kaz "Gaaak!" Diye Bağırınca...

Bu koşullar altında büyüyen babam önce mahalle mektebi, sonra rüştiye derken, Vefa Idadisi'ni -hem de iyi derece ile- bitirmiş ve de doğru Mekteb-i Hukuk'un ilk sınıfına...

- "Mahallede, bırakın Hukuk'u bitirmek, benden başka doğru dürüst okuyan çocuk çıkmamıştı" derdi babam, bu konu açılınca...

Bir gün, evin bodrumunda, ne zamandan beri bakıp semirttikleri kazı kesmişler. Kaz ve ördek gibi suda yüzen kuşları yolmak, herhalde tüylerin suyu geçirmemesi için sık ve de sağlam olmasından mıdır, nedir, çok zordur ve de haylı zaman ister. Bir kazı yolmak, on tavuğu yolmaktan zordur dendiğini duyarsanız, inanın ki doğrudur.

Evet, kesilmiş kazı yolmayı da, şu bizim dadıya bırakmışlar. Dadı, kazı şöyle koltuğunun altına bir sıkıştırıp da tüylerini yolmaya girişir girişmez, boğazı kesik kazdan öyle bir "Gaaaak!" feryadı yükselmiş ki, zavallı dadının aklı başından gidivermiş!

- "Yetişin dostlar!" diye bodrumdan dışarı zor fırlamış!

Aslında, oracıkta fücceten ölmediğine şükretsin! Bir daha hiç kimse onu, iyi saatte olanların üşüştüğüne inandığı o bodruma bir daha indirememiş. İstediğin kadar, bodruma cinlerin, perilerin dolmadığını anlat, para etmemiş. Kazın ciğerlerinde kalan havanın, sıkıştırılınca dışarı boşalırken hançeresinden ses çıkmasına yolaçtığını bir türlü ona anlatamamışlar.

İşte, o zamanın cehalet ortamı içinde, böyle bir kadıncağızmış babamın dadısı...

Aslanlar Yatağı Küçükayasofya!

Küçükayasofya, mâlum, Sultanahmet ile Kadırga arasında yeralan bir semt... Sahile çok yakın... Çok eskiden sarayın vahşi hayvanlarının barındırıldığı arslanhane de bu Küçükayasofya'ya çok yakın bir yerdeymiş.

Adının aslanhane olduğuna bakmayın... Padişahlara Afrika'dan ya da daha uzak diyarlardan hediye gönderilen ne kadar vahşi kökenli yaratık varsa, hepsi bu aslanhanede tutulurmuş. Ben diyeyim aslanlar, kap-

Küçükayasofya Camii

lanlar; siz anlayın egzotik kuşlar, nârin ceylanlar, cins cins maymunlar, hattâ kimbilir belki de azgın gergedanlar, sinsi timsahlar... Hepsine işte bu aslanhanede bakılırmış. Orasının fetihten önce de Bizans sarayının aslanhanesi olduğunu bir yerlerde okumuştum, sanıyorum...

O günlerde, Marmara kıyısı boyunca uzanan bugünkü sahil yolu filân yok. Kıyı boyunca yer yer yıkık surlar uzayıp gidiyor, bir de döşeneli henüz birkaç yıl olmuş olan demiryolu... 1883'te hizmete açılan bu demiryolu Sultan Hamid Türkiyesi'ni Balkanlar üzerinden Avrupa ülkelerine bağlıyor: Devrimci Fransa Cumhuriyeti'ne, II. Wilhelm'in savaşçı Almanyası'na, hattâ Kraliçe Victoria'nın deniz aşırı sömürgeci İngiltere'sine...

Trenin, günün belirli saatlerinde düdüğünü uzun uzun öttürerek geçmesi, mahallenin çocukları için heyecan verici olaylardanmış. Nasıl olmasın ki: Kapkara, kocaman bacalı, iki yanında ileri geri gidip gelerek tekerlekleri çeviren demir kollarıyla o günlerin buharlı lokomotifleri gerçekten heyecan vericiymiş! Semaver borusu gibi upuzun bacasından kapkara dumanlar püsküren bu eski lokomotifler, tekerleklerinin arasından da poff! poff! diye diye bembeyaz buharlar salıverirlerdi. İlerdeki rampanın başından, peşlerinde çektikleri kutu gibi küçük küçük ahşap vagonlarla bir göründüler mi, haklı olarak yalnız çocukları değil, büyükleri de bir heyecandır alırmış.

Mahallelerinde, iki sokak aşağıda hatboyu olur da, çocukların günlük yaşamlarında trenlerin önemli bir yeri olmaz mı?! Raylar arasında oynamak, trenin tıknefes düdüğünü duyunca hemen kenardaki incir ağaçlarına tırmanmak, gâvur icadı bu kara şeytanı taşlamak, tren geçerken nasıl yamyassı olduklarını seyretmek için raylar üzerine kocaman çiviler koymak Küçükayasofyalı çocukların günlük meşgalelerinin başında gelirmiş. Yalnız Küçükayasofyalı değil, bütün tren güzergâhında yaşayan çocukların...

Mahallenin veletleri, ya hat boyunca, ya da deniz kıyısında oynayarak büyüdüklerinden, öteki mahalle çocuklarına göre yine şanslılarmış anlaşılan... Başka semtlerin çocukları, yangın yerlerinde, viraneliklerde oynarken, onlar tren hattını atlayıp sur yıkıntılarının arasından da geçtikten sonra kendilerini Marmara kıyısında buluverirlermiş. Ne hava kirliliği var, ne de deniz kirliliği! Hava masmavi, misler gibi; deniz de şıkır şıkır, ayna gibi...

Denizde taş sektirmek, yalınayak suya girerek kayaların arasından yengeç toplamak her günün olağan işlerinden... Hele kıvırdıkları toplu iğneye midye içi takarak balık tutmak, çocukların en bayıldıkları şey! Hani, ayda, yılda bir bir de zavallı bir çurçur yakalayabilmişlerse, keyiflerine diyecek yok!

Naylon Oltalar Çıktı da Atlar Rahat Nefes Aldı

O tarihlerde bugünkü naylon oltalar ne gezer! Balık, balıkçıların kendi elleriyle at kılından yaptıkları misinalarla tutulurmuş. Bir at kılı, olsun olsun da 50, bilemediniz 60 santim. Tutulacak balığın büyüklüğüne göre bunların ikisi, üçü, hattâ belki de dördü kendi aralarında bükülür, sonra da uç uca eklenirmiş. 10 kulaç, 20 kulaç oltaları yapmak bayağı bir marifet! Ancak meraklısı, saatler boyunca uğraşıp çalışarak oltanın beden kısmını yapabilirmiş. Bunun bir ucuna fırdöndü takılır, sonra da asıl olta olan iğneli kısım bağlanırmış.

Para verip kalınlığına göre değişik numaralarda naylon oltalar almak, çok sonraki yılların işi. O zamanlar oltayı da sen yapacaksın, çapariyi de; zokayı da, paraketayı da... Mahallenin çocukları, atlı sokak satıcılarının yavaşça yanına sokulur, biri satıcıyı lâfa tutarken ötekiler atın kuyruğundan kıl koparmaya çalışırlarmış. Bir süre sonra bakarmışsınız ki, mahallede şöyle kuyruğu gür bir at kalmamış!

Meraklıları, yalnız at kılından misina yapmakla kalmaz, karşılıklı iki malta taşının arasında açtıkları oyuğa kurşun dökerek zoka da yapmasını bilirlermiş. Tabiî, eritilecek kurşunu bulmak da yine mahalle çocuklarının işi.

Benim çocukluğumda, Erenköy'deki yazlıkta iken Kayışdağı suyu damacanalarının ağızlarındaki kurşun mühürler atılmaz, Anadoluhisarı'ndaki balık meraklısı amcama verilmek üzere bir kenara konurdu. Ama babamın çocukluğunda damacana, mamacana hak getire... Cami kubbelerini örten kurşundan geceleri azar azar kopartmak da varmış; ama ne diyeyim, gözlerimle görmedim, günahları anlatanların boynuna...

Peki, Ya Yüzme Bilenler, Bilmeyenler?

İşte onu hiç sormayın! Küçükayasofyalı çocukların pek azı, ancak gözü çok kara olanlar denize girip yüzerlermiş. Sıyır pantalonunu, çıkart gömleğini, ayağında uzun don, yalınayak, başıkabak, cumpp diye atla denize!

Diyeceğim şu ki, yüzmeyi bilenlerin sayısı, beşi, onu geçmezmiş... Çocukların çoğu sanki birer sapsız balta! En çok dize, hadi bilemediniz bele kadar gelen suda çırpınmayı, ikide bir çimmeyi; zıplayıp etrafa su sıçratmayı yüzmek sanırlarmış. Her yaz, bırakın derinleri, en çok göğüse kadar gelen suda boğulup da mermer sahile çıkartılan biçare çocukların sayısı hiç de az olmazmış. Arkadaşlarının gözlerinin önünde boğulduğunu gören çocuklarda yüzme öğrenmeye heves mi kalır?!

Boyu geçmek, ancak çok iyi yüzen birkaç çocuğun işi... Bunlar, bir günlük yoldan şehre odun getiren koca yelkenlilerin dümenine tırmanır, tekne karadan haylı açılınca da denize atlayarak yüze yüze sahile geri dönerlermiş. Sanırsınız ki hepsi birer yerli Mark Spitz!

Çatladıkapı kıyısı lodosa açık olmasına karşın, çevredeki balıkçılar kayıklarını hep burada karaya çekerlermiş. Ağlar büyük sehpalara serilerek kurutulur, tekneler burada kalafatlanır, burada macunlanıp boyanırmış. Ama bir de İstanbul'un o eski meşhur lodoslarından biri patlak verince, hepsi kaçacak, teknelerini kaçıracak yer derdine düşerlermiş.

Nerede O Eski Kılıçbalıkları

Bir gün, bir de bakmışlar, Çatladıkapı kıyısına bir balıkçı kayığı çıkagelmiş. Bir telâş, bir koşuşma! Ne görsünler: Kayığın küpeştesine yandan koca bir kılıçbalığı kılıcını saplamamış mı! Kılıçbalığı, kılıcı kayığa gömülü, yanıbaşında!

Çok geçmeden işin aslı astarı anlaşılmış: Kılıç avına çıkan balıkçılar bu koca hayvanı suyun üzerinde güneşlenip uyurken kıstırıp zıpkınlayıvermişler. Yaralanan koca kılıçbalığı da can havliyle kılıcını sandala saplamaz mı! Hem de öyle bir saplayış saplamış ki, kılıcı, kayığın süngerleşmiş olan küpeştesini delip geçmekle kalmamış, öte yandaki küpeşteye kadar uzanarak orayı da delip geçmiş! Böylesi o zamana kadar ne görülmüş, ne de işitilmiş!

Her seferinde babam, "Bu balığın, zoru görünce küsme huyu vardır, çocuklar!" diye anlatırdı. "Küsmesi demek, ürkerek hareketsiz kalması demektir. Yoksa o koca alâmeti kayığa nasıl alırsın? Mazallah bir çırpınsa sandalı alabora etmesi işten bile değil. Allah'tan, bu mübarek hayvan küsüp kendini bırakıverir de, balıkçılar kancaları taktıkları gibi yandan kayığa alıverirler."

- "Ya alamazlarsa?"

- "Alamazlarsa, sımsıkı bağlayıp, çalakürek en yakın sahilin yolunu tutarlar."

O zamanın kılıçbalıklarının boyu, neredeyse kayığınkine yakın. Kılıcını kayığa saplayan bu balık da en azından 3-4 metre boyunda imiş... Ama küstüğü için çırpınmıyormuş... Hep beraber kayığı, altına felekler yerleştirip balıkla birlikte zar zor kumsala çekmişler. Sonra testereyle kılıcını kesmişler de kayığı hayvandan kurtarmışlar.

Kılıç, yakın zamanlara kadar daha çok Beykoz önlerinde yakalanırdı. Büyükçe bir kayığın burun kısmına ucu haylı ileriye doğru uzanacak şekilde bir kalas yerleştirilip çakılır, gözcü de elinde zıpkın, o kalasın üstüne yüzükoyun uzanırdı. O yıllarda Boğaz suları sessiz ve sakin. Arada bir, bir Şirket-i Hayriye vapuru ya geçiyor, ya geçmiyor. Geçen teknelerin çoğu da ahşap yelkenliler... Onlar da bugünkü dev şilepler, çirkin kosterler gibi pervaneleriyle suları döverek denizin içinde korkunç titreşimlere neden olmuyorlar.

Gözcü, ilerde güneşlenen bir kılıçbalığını görünce eliyle işaret eder, tayfalar da usul usul kürek çekerek ses çıkartmadan en uygun tarafından hayvana yaklaşmaya çalışırlardı. İyice yaklaşınca da, zıpkın bir anda hedefini bulur, karnından ya da galsamalarından vurulan koca hayvan neye uğradığını şaşırıp çılgına dönerdi. Deliler gibi çırpınır, suları kana boyar, sonra da anlattık ya, birden küsüp kaderine razı olurdu.

Garip değil mi, koca kılıçbalıkları zıpkınlandıkları zaman kaderine razı olurmuş da, semtin, en azından kedi büyüklüğündeki fareleri denize atıldıkları zaman kolay kolay kaderlerine razı olmak istemezlermiş.

Fareler Cenneti O Ahşap Evler

İsterseniz, kısaca onu da anlatalım: Eski ahşap evlerin bodrumlarında, merdiven altlarında, döşeme ya da tavanaralarında boy boy fareler cirit atarmış. Parmak kadar fındıksıçanları filân da var, ama kocaman, nah kedi kadar fareler de var! İnsanla karşılaşınca korkup delikten kaybolmayan, hele en avcı geçinen dişi kedilere bile hamle eden azgın fareler bunlar...

O zamanlar eczanelerde bugünkü gibi fare zehirleri satılıyor mu, satılmıyor mu bilemeyeceğim. Satılsa bile, evin içinde koca hayvanı zehirleyip sonra da susuz kalıp çatlatarak ölümüne sebep olmayı günah sayanlar da var... Eeee, Tekir'lerin, Sarmanlar'ın, Mestan'ların, Zertop'ların bile ürktüğü bu koca yaratıkları nasıl yakalayıp yok edeceksin? Elbette ki kapan kurarak!

Kapan deyip de geçmeyin. Büyük fareler için önünde yaylı kapağı bulunan tahtadan kocaman kapanlar ya-

pılıp satılır, bunlardan alınıp evin içinde uygun bir yere yerleştirilirmiş. Tabiî içine, biraz peynir, ya da sucuk gibi farelerin çok sevdiği yiyecekler-den yerleştirerek... Sabahleyin bir de bakarmışsın ki, koca farelerden biri kapanın içinde öfkeyle dört dönüyor!

Eeee, geceden beri dört dönüyor ama, işin asıl zor tarafı bundan sonra başlıyor: Ne yapacaksın da öldüreceksin koca fareyi? Mahallenin kuyruksuz, çopur, kulağı yırtık, yüzü gözü tırmık kedilerini bahçeden toplayıp kapanı onların önünde açsan, her biri onu görmemezlikten gelerek selâmeti bir tarafa sıvışmakta bulacaklar. Üstelik koca fare de bir kolayını bulup yine bodrum kapısından içeriye, eve kaçıp içerde gözden kaybolacak! Gaz döküp kapanla birlikte canlı canlı yakacak değilsin ya koca fareyi!

Bu gibi durumlarda, fare tutan kişi, elinde kapan, kapanın içinde koca fare, doğruca deniz kenarının yolunu tutarmış. Tabiî, ne kadar çocuk varsa hepsi de sevinçten zıplayıp sıçrayarak peşinde... Fare sahibi, kapana büyükçe bir taş bağlar, sonra da kapanı, içindeki fareyle birlikte kaldırıp denize fırlatırmış. Tabiî kapanı geri çekmek için uzunca bir ipi de kapana bağlayarak. Kedilerin parçalayamadığı, kafasına odunla vuramayacağınız, zehirlemeye de kıyamadığınız baba fare suyun içinde bir süre çırpındıktan sonra ölür kalırmış. Çek kapanı kıyıya, aç kapağını, at fare leşini kayaların arasına... Siz sağ, ben selâmet...

Babamın Cep Saatinin Denize Düştüğü Gün

Bir gün de babam, "Vefa İdadisi'nde okuyordum" diye anlatmıştı. "Yâni, Vefa Lisesi'nde... Güzel bir cep saatim vardı. Arkadan kapağı açılan, incecik bir zincirin ucunda sallanan anahtarıyla kurulan, kadranı mineli, maşalı dedikleri cinsten, saniye sekmeyen bir saat...

"Bir gün, Çatladıkapı'nın oralarda deniz kenarında gezinirken nasıl olduysa köstekli saatim elimden kayıp denize düşmez mi! "Eyvah! Saatim gitti!" dedim. Ama biraz dikkatlice bakınca o kıymetli saatimin kayaların dibinde, iki yana salınıp duran yosunların arasında bana baktığını görmeyeyim mi!

"Denize girerek uzanıp almaya önce cesaret edemedim; çünkü su boyumu geçiyordu. Yüzme bilen arkadaşlardan birileri var mı diye etrafıma bakındım, aksilik bu ya, hiçbiri ortalıkta görünmüyordu. Gittim, oradaki balıkçılardan uzunca bir ip istedim.

"Mevsim yazdı. Önce ayakkabılarımı, sonra pantalonumu, gömleğimi çıkarttım. İpin bir ucunu belime sardım, öteki ucunu da kocaman kayalardan birine dolayıp sımsıkı düğümledim. Taştan taşa basarak suya girdim. İhtiyatı elden bırakmadan yavaşça saate yaklaştım. Sonra da uzanıp aldım.

"İnanın, denizden çıkıp giyinir giyinmez ilk işim, paslanmasın diye saatimi yağlatmak üzere hemen Çemberlitaş'taki ünlü saatçi Şem'i'ye koşmak oldu."

Bu Şem'i Bey dediği, aslında ilgi çekici bir kişi... Dönemin en ünlü saatçisi. Yanlış anlaşılmasın; yalnız saat tamir etmiyor, saat de imâl ediyor. Hem de koskoca meydan saatleri, istasyon saatleri, cami saatleri... Hepsi de saniye şaşmayan cinsinden!

Saatçi Şem'i Bey'le Tanışalım

Şem'i Bey 1870'lerde doğmuş. Çocukluğunda, babasının saatlerini kurcalaya kurcalaya saatçiliğe merak salmış. Sonunda onu bu sanatı iyice öğrenmesi ve hayatını kazanması için bir saatçi ustasının yanına vermişler. Bir gün dükkâna bir gemici gelmiş. Tamir etmeleri için o güne kadar ne ustasının, ne de kendisinin gördüğü, önü camlı, kadranında ibresi olan, saate benzer bir âlet getirmiş.

Saatçi Mustafa Şem'i Pek

- "Bu da ne?" diye sormuş ustası.

Gemici, "Barometre..." demiş.

- "Ne işe yarar?"

- "Yarın havanın nasıl olacağını gösterir."

Ustası, "Bu bizim işimiz değil!" diyerek adamı başından savmak istemiş, ama küçük Şem'i merakından ustasına yalvarıp bu garip âletin tamirini üzerine almış. Oturmuş, bir güzel sökmüş, nasıl çalıştığını anlamış, anlayınca da arızayı bulup barometreyi tamir edivermiş. Ama bu kadarla kalsa ya, hayır; akşamleyin barometreyi aldığı gibi eve götürüp babasına da göstermiş.

- "Bak baba" demiş. "Bu âlet havanın nasıl olacağını gösteriyor. Yarın yağmur yağacak!"

Zaman, en koyu taassubun sürüp gittiği yıllar. Babası, eski zaman adamı, şiddetle karşı çıkmış:

- "Günaha gireceksin oğlum" diye onu paylamış. "Havanın nasıl olacağını Allah'tan başka kim bilir ki! Çabuk, tövbe et de sana günah yazmasın!"

Genç Şem'i tövbe etmiş mi, etmemiş mi, orası Allah'ın bileceği bir iş. Bilinen o ki, Mustafa Şem'i Bey zamanla usta bir saatçi olmuş. Çemberlitaş'ta, tramvay caddesinde, 27 numarada kendi adına bir saatçi dükkâ-

nı açmış. Bir yandan saat tamiriyle uğraşırken öte yandan da meydan ve cami saatleri imal etmeye başlamış. Hem de, her parçasını elde tek tek yaparak, parçaları birbirine alıştırarak, beğenmeyince bozup yeniden yapmaya başlayarak. Elliye yakın, hem de zembereğinden kurgusuna, akreple yelkovanından rakkasına varıncaya kadar hepsi yerli malzemeyle yapılmış saatlermiş bunlar.

Beyazıt'ta, eski Harbiye Nezareti, bugünkü İstanbul Üniversitesi'nin giriş kapısındaki sağlı, sollu iki büyük saat onun imzasını taşıyormuş. Nişantaşı'ndaki İngiliz Lisesi'nin, Boğaziçi'nde eski Robert Kolej'in, Kasımpaşa Deniz Hastanesi'nin, Haydarpaşa Garı'nın cephesindekiler de hep onun yaptığı saatler.

Ayrıca, birçok da cami saati... Hani, önü camlı, ahşap bir mahfaza içinde, altında sağa sola sallanan rakkası olan, klasik cami saatleri var ya, onlardan işte... Üstelik, saat başlarında, buçuklarda, çeyreklerde "Dan! Dan!" diye de çalıyorlar. Bu arada, İstanbul'u ziyareti sırasında Alman İmparatoru II. Wilhelm'e hediye edilen fanus içindeki çok değerli saat de Mustafa Şem'i Bey'in titiz ellerinden çıkmış.

Ağızları, Dilleri Olsa da Anlatsalar

Evet, babamın denize düşürdüğü saatini yağlatmak üzere, birlikte Çatladıkapı'dan tâ Çemberlitaş'a, Şem'i Bey'in dükkânına çıktık. Ama bizim işimiz, Cinci Meydanı'nın yanıbaşında, daracık sokakları, ahşap evleri, camisi, çarşısı, bakkalı, çakkalı ile İstanbul'un en tipik mahallelerinden Küçükayasofya'da...

Küçükayasofya, sur içi İstanbul'unun en eski mahallelerinden biri. Semte adını veren Küçük Ayasofya Camii, I. İustinianus tarafından 536 yılında yaptırılmış. Üzerinden 1000 yıla yakın bir zaman geçtikten sonra da II. Bayezid zamanında 1506'da camie çevrilmiş. Basık kubbeli, gülkurusu renkte, ama minaresi beyaz taşlarla örülmüş, çok eski bir cami.

Geçenlerde gidip baktım: Eski ahşap evlerin yerini, bakla oda, nohut sofa, önü betebeli beton evler almış. Ahşap evlerden nasılsa ayakta kalabilenler ise artık pek oturulabilecek gibi değil. Hepsinin de iyi-kötü bir öyküsü olsa gerek; ağızları, dilleri olsa da, bir bir anlatsalar: Kimler göçtü gitti o kiremitleri yosundan yeşermiş çatıların altından, o bağdadî duvarlı, pencereleri kafesli odalardan...

Bugün ise bir garaj, bir otopark, bir iki depo... Az ilerde de bir matbaa ile egzoz tamircisi, oto elektrikçisi... Artık, düdüğünü öttüre öttüre o kara trenler de geçmiyor demiryolundan... Kapıları açık, boyaları dökük elektrikli banliyöler, çok seyrek olarak da Edirne postası... Ve de, marşandizler...

Küçükayasofya, babamın mahallesi... Yıl, 1883... Babam bu mahalledeki ahşap bir evde doğmuş... Hatboyunda oynamış... Kıyıda balık tutmuş... Ama Hukuk Mektebi'ni birincilikle bitirdiği zaman mahallede parmakla gösterilir olmuş! Her zaman taassuba karşı çıkmış, ilmi her şeyin üstünde tutmuş. Ailesine bakmak için çalışmış, mutlu olmak için çalışmış, daha iyiye, daha güzele erişmek için çalışmış...

- "Hepiniz hayatta çok çalışmak zorundasınız, evlâtlarım" derdi bizlere. "Elinizdekiyle asla yetinmeyin, hep daha iyisini yapmaya çalışın. Bakın, ne anlatacağım şimdi sizlere: Eskiden iki çeşit at nalı varmış: Biri bildiğimiz alaturka nal, öteki altı kapalı alafranga nal. Atlara hep bunlar çakılırmış. Nalbantın biri, oğluna hep, 'Evlâdım, çalış, uğraş, didin, ilerle, benden daha iyi bir nalbant ol, bir üçüncü çeşit nal daha yap!' diye öğüt verirmiş. Gerçekten de çocuk büyüyünce babası gibi iyi bir nalbant olmuş; uğraşmış, çalışmış ve sonunda yeni bir çeşit nal yapmayı başarmış! Ne demek istediğimi anladınız değil mi çocuklar? Siz de büyüyünce bu nalbant gibi çok çalışın, mesleğinizi sevin ve hep daha ileriye gitmeye bakın!"

İlkokul birinci sınıftayken, Zahide öğretmen bizlere büyüyünce ne olacağımızı sorduğu zaman, "Babam nalbant olmamı söyledi öğretmenim!" demiştim de, bütün sınıfın niçin katıla katıla gülmeye başladığını, doğrusu ya, önce pek kavrayamamıştım.

Bütün akraba çocuklarını evde toplandığı günlerde, bizimle hece ve rakam oyunları oynayan babam, sırası geldiğinde, "Aklınıza koyduğunuz şeyi uğraşın, çabalayın, muhakkak yapmaya çalışın. Zoru görünce küsen o kılıçbalığı gibi olmayın sakın!" derdi.

- "Gülhane Parkı'nın önünden Sultanahmet'e çıkarken caddenin ortasında koca bir çınar ağacı var ya, onu örnek alın. O ağacın gövdesinde iki adam boyu kadar yükseklikte bir taş görünür. Aslında bir mezar taşıdır bu. Çocukluğumda o taş haylı aşağıdaydı. Ama yanıbaşındaki çınar zamanla onu gövdesiyle sararak içine aldı. Sanki ağzını açtı da taşı yavaş yavaş yutmaya başladı!

Yıllar sonra farkettim ki, taş büyüyen ağaçla birlikte yerden bir adam boyu yükseğe çıkmış, yarısı da ağacın içinde kalmış! Şimdi gidip bakın, taş iki adam boyu yüksekliğinde ve ancak pek azı dışarda! Bir gün gelecek, ağaç mezar taşını bütünüyle yutacak. Siz de o ağaç gibi sabırlı olun, başaramayınca umutsuzluğa kapılmayın. Bir daha deneyin. Sabredin, sebat edin!"

Evet, gerçekten de dev çınar ağacı zamanla o koca mezar taşını sarıp sarmalayarak içine almış, adeta yutmuştu.

Yutmuştu, ama kaç senede?

Bir koşturmacadır sürüp giden günümüzde böylesine bir sabır, böylesine bir sebat, hangimizde?

19. yy. Sonlarındaki Ermeni Olayları ve

Patrik Aşıkyan'ın Tamimi

HALÛK Ö. KARABATAK - SERBÜLENT ŞENGÜN

Türk-Ermeni ilişkileri, öteden beri, bir taraftan siyasal kadrolar için, iç politikaya dönük, 'milliyetçilik ve din istismarı' aracı olarak kullanılırken, diğer taraftan akademik kadrolar için çekici ve verimli bir araştırma konusu olagelmiştir. Bu yazının amacı her ne kadar Ermeni hareketlerini incelemek değilse de, bunun bir ihtiyaç olduğu gerçeği yadsınmadan, hakkında çok az bilgi sahibi olduğumuz Patrik Aşıkyan ve dönemine kısaca değinildi. Bizce, Ermeni Gregoryan Patriği Horen Aşıkyan (Aşıkyan)'ın 19. yüzyılın sonlarında yoğunlaşan Ermeni isyanları hakkında Anadolu'daki kiliselere gönderdiği 1894 tarihli aşağıdaki tamim, bu dönem olayları hakkındaki bilgilerimize bir katkı niteliğindedir.

Üç yıl İstanbul (Constantinople) Patriği olarak görev yapan Harutyun Vahabediyan'ın Kudüs Patrikliği'ne atanmasının ardından, yerine 1888'de Horen Aşıkyan Patrik seçildi. Aşıkyan Ermeni isyanlarında öncü rol üstlenen Hınçak Komitesi tarafından Türk dostu olmakla suçlanıyordu.[1] Nitekim, Ermeni Meclisi[2] 1890 yılının Mayıs ayında, Artan Ermeni hareketleri ile ilgili olarak Patrik Aşıkyan aracılığıyla Bâbıâli ile temasa geçti. Ancak Ermeni kiliselerinde yapılan aramalarda çok miktarda silah ve malzeme ele geçirildi.[3]

Aşıkyan döneminin ilk önemli Ermeni isyanı 20 Haziran 1890'da Erzurum'da meydana geldi. Esat Uras'ın Cuinet'e dayanarak verdiği bilgilere göre, bu dönemde Erzurum nüfusunun yaklaşık beşte birini Ermeniler oluşturuyorlardı.[4] Erzurum'daki ayaklanma ardı ardına gelecek ayaklanmaların ilkiydi. Ardından 15 Temmuz'da İstanbul'da Kumkapı'da Patrikhane'de gösteriler başladı. Göstericilerden Harutiun Tjankulian bir manifesto okudu. Patrik Aşıkyan göstericilerle işbirliğini reddetti ve görüşmeler sonucunda onları patrikhaneyi boşaltmaya ikna etti. Patrikhaneden çıkan göstericiler ile askerler karşı karşıya geldiler ve bir anda her taraf kana bulandı.[5] 1893 yılında ise Merzifon, Yozgat ve Kayseri'de olaylar çıktı. Aynı yıl ünlü Hınçak kahraman ve Komite lideri Murat (Hambarsdum Poyadjian)'ın kardeşi Zhiraya Poyadjian Yozgat'ta yakalandı. Bir başka Hınçak lider Damadian da Muş-Sasun yolunda tutuklandı.[6]

Hükümetten yana olmakla suçlanan Patrik Aşıkyan, hükümete Anadolu'daki Ermeni olaylarının içyüzü-

1 E. Uras, **The Armenians in History and the Armenian Question** (İstanbul: Documentary Publications, 1988), s.514, H. E. Cengiz (haz.). **Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekat-ı İhtilaliyyesi** (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1983), s. 20 (Bu kitap 1332/1916 yılında İstanbul'da Matbaa-ı Orhaniye'de basılan **Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-ı İhtilâliyyesi-l'lan-ı Meşrutiyet'den Evvel ve Sonra-** adlı kitap esas alınarak hazırlanmıştır. Ayrıca, 1981 yılında DSİ Basım ve Foto-Film İşletme Müdürlüğü'nde basılan ve İ. Parmaksızoğlu'nun yayına hazırladığı **Ermeni Komitelerinin İhtilâl Hareketleri ve Besledikleri Emeller** adlı çok geniş bir özeti de yayınlanmış, yukarıda verilen bilgi ve bu kitapta da sayfa 15'de yer almıştır).

2 1863 tarihinde Bâbıâli tarafından ilân edilen 99 maddelik nizamname ile 140 üyeli bir meclis kuruldu. Meclisin yırmı üyesi İstanbul'daki din adamlarından, kırk üyesi taşradaki din adamlarından ve kalanı da İstanbul'daki Ermeni cemaatının önde gelenlerinden oluşuyordu. Patrik seçimi de bu meclis tarafından yapılıyordu.

3 C. Kutay, **Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi, Cilt: 15**, s. 8852

4 Uras, **a.g.e.**, s. 361

5 Uras, **a.g.e.**, s. 718 ve L. Nalbandıan, **The Armenian Revolutionary Movement** (Los Angeles: University od California Press, 1963), s.118.

6 Nalbandian (haz.). **a.g.e.**, s.120

Patrik I. Horen Aşıkyan

nü anlatmaya çalışıyordu. Hınçak Komitesi ise, Patriğin bu çabalarını "hainlik" ve "hafiyelik" olarak yorumluyordu. Sonunda Komite Aşıkyan'ı ortadan kaldırmaya karar verdi. Özel toplantılarından birinde gizli oyla üyelerinden Diyarbakırlı Agob'u bu işle görevlendirdi. Agob 25 Mart 1894 Pazar sabahı Patrikhane Kilisesi avlusunda üzerindeki Karadağ tabancası ile suikaste giriştiyse de başarılı olamadı ve yakalandı.[7] Henüz 18 yaşında bir genç olan Agob, suikasti Aşıkyan'ın Ermeni düşmanı olduğu, hükümete bilgi sızdırdığı için gerçekleştirdiğini söyledi ve O'nun 'ezeli düşman' olduğunu belirtti.[8] Ancak bu olay Patrik

7 Parmaksızoğlu (haz.), **a.g.e.**, s.27-28, Uras, **a.g.e.**, s.724, Mayewski, **Ermenilerin Yaptıkları Katliamlar**, çev. Azmi Süslü (Ankara: A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1986), s. 18 ve Philip Currie'den Kimberley Kontu'na, İstanbul, 27 Mart 1894, içindeki B. N. Şimşir, **British Documents on Ottoman Armenians, Vol. III (1891-1895)** (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), s.333

8 Fransız Büyükelçisi Cambon'dan Casimir Perier'e, Beyoğlu, 3 Haziran 1894, içinde Uras, **a.g.e.**, s.725

9 Parmaksızoğlu (haz.), **a.g.e.**, s.28, Uras, **a.g.e.**, s.542 ve Cengiz (haz.), **a.g.e.**, s.39

Türkiye'deki Ermeniler

Ermeni Patriği Khorene Ashikian Hazretleri aşağıdaki tamimi illerdeki kilise otoritelerine sunmuştur:

Bildirilerimizde sık sık verdiğimiz tavsiyelerin ve hükümetin çabalarının; özellikle de suçlulara sunulan emperyal affın; nüfusun ve heyecanlı ruhların üzerinde teskin edici bir etki bırakacağını ve her yerde sükunetin sağlanacağını ummuştuk. Buna karşılık bazı illerde hâlâ varolduğunu gördüğümüz isyanlar, karışıklıklar ve düzensizlikler bizi derinden üzmüştür.

Hükümet, illerdeki papazların ve ruhban sınıfının, bazı isyancıların suçlanabilinir cüretkârlıklarına ilgisiz yaklaşmalarına, düzenin sağlanması için otoritelerin ardılındaki görevlerini verimli bir şekilde sağlamamalarına ve - daha da üzücü olarak- bu sessizlik ve kaygısız tavırlarla dışarıdan ithal edilmiş yıkıcı tezlere yüz vermelerine, dikkatimizi çekmiştir. Eğer durum bu olmasaydı, iddia edilen odur ki, isyancılar ve günahkârlar kaybolmuş, sükunet de her yerde çoktan sağlanmış olurdu.

Hükümete huzursuzluk veren sadakatsiz suçlular, Ermeni milletinin bir üyesi olduklarında; dışarıda yaşayan günahkârların kitleleri tahrik ederek milletin çıkarları adına konuştuklarını iddia ettiklerinde; Ermeni macera-perestlerinin, halkı, milliyetçiliği bahane ederek kandırıp, milletin genelinin onurunu ve değerli çıkarlarını ciddi bir şekilde tehlikeye soktuklarında, insan nasıl sessiz ve tarafsız kalabilir? Tam tersine, birçok masum ve inançlı insana zarar vermemek ve onları kaybetmemek için, insanın sesini yükseltmesi, suçlu olanı azarlaması ve cezalandırılması için gereken tedbirlerin alınmasını sağlaması gerekmez mi?

Bunun devamı olarak aşağıdaki tavsiyelere, milletin gerçek çıkarlarının devamı için, dikkat etmenizi rica ederiz.

1) Olayların şimdiki haline tarafsız kalmayın; cemaatinize yaptığınız söylevlerde milletin tamamının hükümete memnuniyetsizlik vermek istemekten uzak olduğunu, otoritelere rahatsız verecek, sonuçsuz kalması kesin olan sert hareketlerden ve ayıplanacak olduğu kadar da işe yaramaz olan ayaklanmalardan da uzak durmalarını söyleyin. Millet, tam tersine, gösterdiği değişmez ve ciddi sadakatiyle, çok sevilen Sultan'ının babacan şevkatine layık olma isteği ile hareket etmektedir.

2) Günahkârların ve entrikacıların kurnaz oyunlarına av olmamaları için, cemaatinizin inançlı ve umursamaz kısımlarına iyi tavsiye vermeye hazır olun. Tavsiyelerinizi dinlemeyenleri, milletin sadakatinin koruyucusu olarak, hükümet önünde suçlamayı bir görev bilin.

3) İnsanların gürültülü toplantılara katılarak, bireysel emellere kollektif destek vermelerine izin vermeyin; cemaatiniz anlasın ki, bireysel bir istek sözkonusu ise, tarafların, devletin işinin ehli bölümlerine başvurmaları gerekir ve anlasınlar ki, suçlular, her kim iseler, Büyük Sultan'ın isteklerine ters olarak suç işlemiş ve tebaasından birinin can, mal ve onuruna kastetmişlerse, cezalandırılacaklardır. Kamusal ve dinî meseleleri, yerel otoritelerle beraber davranarak, kendiniz halledin; ola ki yerel otoritelerin işlevlerinden kaynaklanan şikâyetler için sebepleriniz var, o zaman olayı, kesin ve detaylı anlatan ve abartıdan dikkatlice sakınmış, bir raporla Patrikhaneye bildirin.

4) Eğer cemaatinizde kişisel intikam için günahkâr bir istek duyanlar, parasal çıkarlar için alçak ve adice donanmış, hükümete yanlış bilgi veren kişiler varsa, onlara başkalarının yıkıntısını hazırlayan ve hükümete gereksiz sorun yaratan bu zararlı uğraşlardan vazgeçirmeye çalışın.

Son olarak, Tanrı'nın ve Havarilerinin emirleri ve büyük Osmanlı Hanedanının tahtına millet tarafından duyulan ünlü inanç adına, sizden, cemaatinize, hükümete bağlı kalıp Hıristiyan dininin emrettiği gibi devlete karşı olan görevlerini yerine getirmelerini, devamlı tavsiye etmenizi önemle rica ederiz. Bu Tanrının isteği ve milletin tamamının arzusudur.

Khorene
Başpiskopos, Ermeni Patriği

Aşıkyan'a yönelik muhalefetin ne denli şiddetli olduğunun göstergesiydi ve Aşıkyan baskılara daha fazla dayanamayarak bu olay üzerine istifa etti.[9] 10 Mayıs 1894'te de hükümetle yakın ilişkileri bulunan ve zengin bir banker olan Simon Maksut Galata'da Havyar Han önünde Komite tarafından görevlendirilen iki Ermeni militanın saldırısına uğradı. Maksut, Patrikhane Millet Meclisi'nin üyesiydi ve Aşıkyan'ın yakın dostu olarak tanınıyordu.[10] Aşıkyan'ın istifasının ardından Hınçak Komitesi'ne yakınlığı ile tanınan ve Ermeni hareketinin liderlerinden sayılan Izmirlian (İzmirliyan) Patrik seçildi.[11]

Horen Aşıkyan'ın, çerçeve için-de çevirisini verdiğimiz Anadolu'daki kiliselere gönderdiği tamim, İstanbul'da yayınlanmakta olan, 10 Mart 1894 tarihli, *The Levant Herald and Eastern Express* gazetesinden alındı. Buna göre bu tamimin 1894 Mart'ının ilk günlerinde gönderildiğini varsayabiliriz. Aşıkyan'a yapılan suikastin tarihi de 25 Mart. Yani kabaca bir tahminle, tamimin gönderilmesinden yaklaşık yirmi gün sonra suikast gerçekleşiyor.

Tamimin içeriğine bakarak Hınçak Komitesi'nin suikaste karar vermesinde, ya da sabırların taşmasında, bu tamimin önemli bir rol oynadığını düşünebiliriz. Bir başka önemli nokta da Hınçakların "sosyalist" olmasıdır. Aşıkyan'ın Patrikliği döneminde, Hınçak Partisi Komünist Manifesto'yu Ermeniceye çevirmiş ve Marx'ın yazılarını partinin yayın organı Hunchak (Hınçak)'ta yayınlamıştı. Diğer Ermeni örgütlenmelerine oranla çok daha radikal olan bu grup ile, Saray ile olan ilişkilerine bakarak, ılımlı bir insan olduğunu düşünebileceğimiz Patrik arasındaki sürtüşmede bunun da rolü olabilir. 1863 Nizamnamesi ile kurulan Ermeni Meclisi'nin Ermeni hareketi içindeki grupların mücadele alanı olduğu da açıktır.

Döneme dikkatle baktığımızda, Ermeni milliyetçiliğinin büyük bir ivme kazandığını görürüz ki, Patrikhane'nin oynanan o-yunda çok önemli bir kale olduğu da kolaylıkla görülebilir. Dolayısıyla, gerek Osmanlı Sarayı'nın, gerek Rusya'nın ve gerekse Ermeni milliyetçilerinin Patrikhane'yi ve Ermeni Meclisi'ni kontrol altına almak istemeleri de doğaldır. Horene Aşıkyan da oynanan oyunun bir parçası olarak, Ermeni hareketinin en yoğun olduğu bir dönemde Patrik olmuştu.

10 Fransız Büyükelçisi Cambon'dan Fransız İçişleri Bakanlığı'na, 3 Hazıran 1894, içinde Uras, **a.g.e.**, s.725 ve Mayewski, **a.g.e.**, s.18

11 Parmaksızoğlu (haz.), **a.g.e**, s.28. Uras, **a.g.e.**, s.542 ve Cengız (haz.), **a.g.e.**, s.39

İletişim'den

EKMELEDDİN İHSANOĞLU

Büyük Cihad'dan Frenk Fodulluğuna

Osmanlı tarihinin en az incelenmiş konularından biri, Osmanlı bilim tarihi... Bu alanda en yetkin araştırmacılardan biri, Ekmeleddin İhsanoğlu... Ve söylenmemiş sözlere, yeni saptamalara dayanan beş makale: Fatih Külliyesi medreselerinden Endülüs menşeli bilim adamlarına, Osmanlı-Avrupa "teknoloji" alışverişinden tıbba, astronomiye, matematiğe, topçuluğa... Osmanlı bilim anlayışını keşfetmek için yeni bir kaynak...

"Kitap İhtiyaçtır" • İletişim Yayınları

DAĞITIM: İstanbul Küçükayasofya Cad. 17-19, Sultanahmet 34400 • Tel. (0-212) 517 71 58 • Fax: (0-212) 517 71 57 ● **Ankara** Selanik Cad. 72, Yenişehir 06640 • Tel. (0 312) 417 78 35 • Fax: (0-312) 425 06 82 ● **İzmir** 859 Sok., Saray İşhanı C-Blok 1/8, Konak 35250 • Tel. (0-232) 483 10 40 • Fax: (0-232) 484 46 65 **KİTABEVİ: Ankara** Selânik Cad. 72, Yenişehir ● **İzmir** 859 Sok. 33/B, Konak • Kıbrıs Şehit eri Cad. 1443 Sok. 48/A, Alsancak ● **Bodrum** Çarşı Mah., İnci Sok. 2

Nasreddin Hoca - Kurnaz Peter

M. TÜRKER ACAROĞLU

Osmanlı Türkleri, Doğu-Batı diye ikiye ayrılmış olan son Bulgar devletini, yaklaşık 1400 yılında fethedip bütün Bulgaristan'ı bir Türk ili durumuna getirmişlerdi. Bu, tarihte görülen ikinci Bulgar devletiydi. (İlk Bulgar devleti ise, 681 yılında Asparuh (İsperih) Han'ın yönetiminde kurulan bir Türk devletiydi.) Bulgaristan'ın fethinden sonra, Osmanlı Türkleri, tâ Eflâk-Boğdan ülkesine dek birçok fetih seferi düzenledi. Bulgarlarsa; dili, dini, gelenekleri bambaşka bir Osmanlı rejimi altında tam 500 yıl barış, rahat ve huzur içinde yaşayıp kendi kültürünü, halk yazınını, halkbilimini koruyabildi. Yabancı saydıkları Osmanlı-Türk toplumsal düzeni; Bulgarların dilini, din ve mezhebini, gelenek ve göreneklerini korumalarına engel olmadığı gibi, bunları tümüyle serbest bıraktı.

Türkler, birçok şey gibi, Nasreddin Hoca'yı da Balkanlara götürdü. Bulgarlarsa, onun benzerlerini, özellikle (Hitır Petır) dedikleri Kurnaz Peter adındaki ikiz kardeşini yarattı. Zaman geçtikçe, Türk-Bulgar halkları, kendi halk kahramanları sayesinde birbirine daha çok yakınlaştı, kaynaştı, neredeyse tek bir halk haline gelmek üzereydi. (Geçen yüzyılın ikinci yarısında, bütün Bulgarlar'ın Türkçe konuştuğunu, hattâ okuyup yazdığını unutmayalım!) İlginç, meraklı, şaşılacak olay şu: Birbirinden farklı, hattâ birbirine rakip ve düşman bu iki halk kahramanı, yüzyıllar boyunca birlikte yaşayıp gelişmişlerdir!

Balkanlarda 1853 yılında Hacı Nayden Yovanoviç adında bir Bulgar ile Anton Pann adında bir Romen ozan ve yazarı, ilk Nasreddin Hoca fıkralarını kitap biçiminde yayımladılar (Belgrad ve Bükreş'te). Yovanoviç'in kitabı, Türkçe aslından bir çeviriydi. Oysa, Pann, Karpat dağlarıyla Ege Denizi arasında yaşayan tüm halkların ağzından, yani sözel halkbiliminden esinlenip etkilenmiştir. Blıskov'un kitabından (1873) sonra, M. Maksimoviç'in "Nastradin Hoca i prikazki s razni anekdoti" (1889, Nasrettin Hoca ve çeşitli fıkralı öyküleri) adlı kitabı yayımlandı; bunda Türkçe'den çeviri 83 fıkra vardı. Bu kitap, Sırbistan'da Stevan Sremats'ın araştırmasına temel oluşturmuştur. Onun ileri sürdüğüne göre, Nasreddin Hoca bir Sırplıdır; buna karşılık, Bulgar fıkralarında, Hoca tümüyle bir Bulgar gibi gösterilir. Bunlarda Hoca kırsal kesimde yaşarken, bizim Hoca'mız Anadolu kentlerinde ömür sürer. Nasreddin Hoca üzerine Bulgar fıkraları, onu Türk beylerine, Bulgar çorbacılarına karşı daima kendini savunan yoksul bir köylü olarak göstermektedir. Bojinov'dan (1889) sonra, Danailov (1940) ve Popov'un (1940) her iki kahramana ilişkin derlemeleri, Bulgar kamuoyunca çok iyi değerlendirildi.

1975 yılında, Nasreddin Hoca ile Kurnaz Peter üzerine çok kapsamlı bir araştırma yayımlamış olan Bulgar halkbilimcisi Veliçko Vılçev'e[1] (doğ. 1914, Şumnu) göre, Nasreddin Hoca siması, XVI-XVII. yüzyıllarda gelişmeye başlamıştır. Sayın Vılçev'in Bulgar halkının ağzından dinleyip yazdığı Nasrettin Hoca üzerine 83, Kurnaz Peter üzerine 47, her ikisi üzerine 50, genel toplam olarak 180 yeni fıkra, bizim için çok ilginç, pek değerlidir.

Onun belirttiğine göre, Boşnak araştırmacı Fehim Bayraktareviç (1888-1970), Kurnaz Peter'in Bulgar

1 Veliçko Vılçev. **Hitır Petır i Nastradin Hoca. Iz istoriyata na bılgarskiya naroden anekdot / Artful Peter and Nasreddin Hodja.** Sofya, Bılgarska Akademiya na Naukite, Institut za Literatura, 1975. 8°, 356 s.

Kurnaz Peter ve Nasreddin Hoca üzerine değerli bir eser hazırlamış olan Bulgar bilim adamı Veliçko Vılçev

asıllı olmadığını iddia edermiş.[2] Doğu Sırbistan'da Bay Coro (Coro Ağa) üzerine birtakım komik öyküler anlatılırmış. O yörede oturan Bulgar halkının ürünü olan bu malzeme, Bulgarları pek iyi bir biçimde göstermiyormuş. Gerçi Bayraktareviç, T.R. Corceviç ile İ. Jivanoviç'in Sırpça araştırmalarına dayanmaktaysa da, Vılçev'e göre, Bulgaristan'da Kurnaz Peter'in yaygın ününü bilmemekte, yalnızca bir tek fıkra derlemesini dikkate almaktadır.[3]

Fehim Bayraktareviç, Kurnaz Peter'in doğum yerini de saptamaya çalışır. V. Radovanoviç adında bir Sırplı'nın yayımladığı birkaç fıkrayı kaynak gösterir. Buna göre, Kurnaz Peter, Makedonya'nın Pirlepe (Prilep) kenti yakınında, Mariovo yöresinde, Gradeşnitsa köyünde doğmuş. Ancak, bilindiği üzere, halkbilim ürünleri, bir fıkra kahramanının doğum yerini saptamaya elverişli bir araç değildir. Başka köyler de Kurnaz Peter'in doğum yeri olduğunu iddia edebilir. Nitekim, bir varyanta göre o Rusçuk yöresinde, başka bir varyanta göre de Hasköy yöresinde doğmuştur.

Fehim Bayraktareviç, yerli bir komik kahramanla Kurnaz Peter arasındaki gerçek ayrılığı belirtmek ister. Ama, sanki farketmediği bir şey var: önem verip güvendiği o fıkralarda[4] Kurnaz Peter[5] aklıyla, bilgisiyle ahım-şahım bir şey değildir. Nasrettin Hoca dizisinden uyarlanmış iki fıkra (No. 92, 94) dışındakilerin hepsinde o geri zekâlı bir aptal (ahmak adam) olarak betimlenir. Bir gün bir Türk, köylülerden saman ister, damda filizlenen çavdar saplarını gösterir, Kurnaz Peter bunu halka: "Ağa, atını otlatmak için dama çıkarmanızı istiyor" diye "tercüme" e-der (No. 95). Yılan sokmasına karşı bir çare sorulduğunda, adamın kafasını kesip yerine başka bir kafa koymalarını salık verir (No. 96). Kahve içmesini bile bilmez, bir fincan kahveyi bir yudumda içip ağzı yanar (No. 89).

Köylüler bir saat bulup bunun ne olduğunu sorar, akıllı adam bunun "şeytan işi" olduğunu, hemen yok edilmesi gerektiğini söyler (No. 99). Üzümün "şeytanın gözbebeği" olduğunu söyler (No. 100). 101, 102, 104, 105, 106 vb. sayılı fıkralar da hep böyle... Bütün bu fıkralardan, halkın sözde akıllı ve kurnaz denilen bu kahramana karşı alaycı durumu ve ilişkisi kolayca anlaşılmaktadır.[6]

Yine bütün bunlardan, Makedonyalı Kurnaz Peter'in yalnızca bir aptaldan ibaret olduğu sonucunu çıkarmamalıyız. Anılan durumlarda, başka fıkra kahramanlarında da gözlemlenen hep aynı görünüşle karşılaşırız. Ünlü olur olmaz, komik ve aptal kahramanların adları çevresinde çeşitli latife ve şakalar oluşuverir. Çokluk olduğu gibi, halk kendi kabalık ve cahilliğini sevgili kahramanına mal edip onu alaya alıp gülmeye başlar. Ancak, şunu da ekleyelim: Eskiden olduğu gibi, bugün de Makedonya'da öyle Kurnaz Peter fıkraları var ki, kahramanı birtakım iyi niteliklere sahiptir.

Bu böyle olmakla birlikte, Fehim Bayraktareviç'in üzerinde durduğu Bay Coro fıkralarının nelerden ibaret olduğunu bir görelim.[7] İşte, kısaca konular: Bay Coro, birkaç köylüyle birlikte, kavak (No. 1) ya da söğüt (No. 2) ağaçlarını içkiyle "sular". Papazın uşağı olan Bay Coro, papazın oğluna yemek götürürken yolda onu döker (No. 5). Sihirli bir düdük çalarken, papazla keçilerinin diken üstünde raksetmelerini zorlar (No. 6). Yolda bir değirmen taşı bulur, halka biçiminde olduğu için bunu "yüzük" sanır, tüccar kervanının altında bulunduğu kavak ağacına doğru koyuverir, tüccarlar kaçışır; Bay Coro

2 **Prilozi za knijevnost...**, cilt 14, ss. 143-144.

3 Söz konusu kitap: **Hitır Petır ili smehorii i hitrini**. Sofya, 1909.

4 V.S. Radovanoviç. - Marıyovtsi u pesmı, priçi i şalı. Nekoliko pregrıştı iz rıznıtse duhovnog blaga yujnosrbiyanatsa. Skople (Üsküp), 1932, ss. 111-121, No. 92-110. Şu kıtaptan ayrıbasımı da vardır: "Zbornik za etnografiyu i folklor Yujne Srbiye i susednih oblastı", cilt I.

5 Kahramanın burada birkaç adı vardır: İtar Petar, İter Peyo, Peyo İtromanets, Peyo Utramanets vb.

6 Örneğin, köylüler bir kedi satın alır; İter Peyo (Kurnaz Peyo) bu canavarı görür, satan adamdan bunun "mas" (yağ) yedığını (o ise "vas, vas!" (sizi, sizi!) diye anlamıştır) öğrenmiştir, telâşa kapılıp köylulere şu öğüdü verir: "Sizi de yememesi için köyü ateşe veriniz!" Bu öğüdu tutan köylüler, evsiz kalır. En sonunda, fıkrayı anlatan, kendini tutamayıp bu akıllı öğütçü için şunu söyler: "İter Peyo (Kurnaz Peyo) işte böyle kendi köyünü yakıp kül etti!" (No. 107). - Makedonya köylulerinin öğütçülerinden öğrendikleri şu öykü de ona benzer: Kutsal Pazar (Sveta Nedelya, Çurena Marena) bır kaplumbağadır, yangın çıkarır ve söndürür; merhametine sığınmak için, mum yakmalı, o ekin demetlerine gizlenir, sonra onları ateşe verir, daha sonra köye gelip bir yığın ekin içine saklanır (No. 108). Son iki fıkrada da Makedonyalı kahraman öylesine "akıllı"dır ki, arkadaşlarından kendisini bır ayı inine bırakmalarını ister, ayı kafasını koparıp yer, arkadaşları ise karısına gidip kocasının başı olup olmadığını sorarlar (No. 109, 110).

7 **Zbornik priloga za poznavanie Timoçke krayine**. Cilt III. - Belgrad, 1931, s. 75.

19. yüzyıl sonlarında Nasreddin Hoca'nın Akşehir'deki türbesi

günlük (buhur) yakar, bununla efendisinin diş ağrısını geçirir, buna karşılık efendisi de ona güzel bir düdük armağan eder (No. 7). Papazın koyunlarını güder; çeşitli serüvenlerden sonra arkadaşı zengin olur, o ise yoksul kalır (No. 8). Bay Coro çorbacının birine uşak olur, balık üretme yerindeki balıkları ve kurbağaları ekmek ve unla besler (No. 9). Bay Coro damdaki un torbasında bıçağını arar, onu cebinde bulunca sevinçten zıplar, damdan yere düşer, feryadı basar; neden bağırdığını soran komşularına: "Siz de dama çıkıp yere düşerseniz, ah-vah edip etmeyeceğinizi görürsünüz" der (No. 11). Geceyi efendisinin değirmeninde geçirir, geceleyin burada şeytanların dolaştığı söylenir, hile ile şeytanları aldatıp efendisinin kızıyla evlenir (No. 12). Köylüler bir eyer bulup bunun ne olduğunu kahramana sorarlar, o da: "Herhangi bir hayvanın derisi" diye yanıt verir (No. 13). Bay Coro papazın uşağıdır, papaz ölünce kiliseye gidip mihrapta Tanrı'dan kutsal su salıvermesini diler; kurnazın biri yukarıdan bir kova suyu aşağıya boca eder, saf adamcağız da Tanrı'nın kutsal suyla kendisini yıkadığını söyleyip övünür (No. 14). Bir şartla papaza uşak olmuştur: kim kızarsa, yenik sayılacaktır; kurnaz uşak papazın koyunlarını keser (papaz ona cılız hayvanları kesmesini söylemiştir), bunun için papaz "kızamaz" (No. 15). Bay Coro yine papazın uşağıdır, ormana oduna gider, öküzünü kesmek isteyen şeytanı hile ile kandırır (No. 16). Köylünün biri bir kavun bulur, bunun ne olduğunu sorar, Bay Coro bunun yumurta olduğunu, yirmi gün kuluçkaya yatırıldıktan sonra yumurtadan tavşan "çıkacağını" söyler (No. 17). Bay Coro akşam üstü babasıyla birlikte pazardan döner, bir çift öküz satın almışlardır; babası öne geçip gider, o ise kovuklu bir ağaçta geceler; sabahleyin oduncular ormana giderken Bay Coro onları korkutur, öküzleriyle arabalarını kendi evine götürür (No. 18). Bay Coro'nun elinde bir balkabağı vardır, çingenenin birine bunun bir at yumurtası olduğunu, dokuz ay kuluçkada tutulması gerektiğini söyler (No. 19). Babasından miras olarak yalnızca bir tavşan kalmıştır; beş kuruşa bunu bir tüccara satar, ama götürüp evine bırakmaz –öyle söz vermiştir–, pazarda kalıp bunu aynı biçimde iki tüccara daha satar; ertesi gün üç tüccar da yalancıyı dava eder; avukatı deli taklidi yapmasını öğütler, bu işten kurtulur, avukatlık ücreti olarak beş kuruş öder, tavşanla on kuruş da kendisine kalır (No. 20). Çocuğun biri elini testiye sokar, çıkaramaz; anası-babası testiyi kırmak istemedikleri için, Bay Coro'ya "Ne yapalım?" diye sorarlar; çocuğun elini kesmelerini söyler; öyle de yaparlar, ama zamanla testideki el kokuşmaya başladığından, yine akıllı adama danışırlar, o da kokunun çıkması için bu kez testiyi kırmalarını öğütler (No. 21). Köylüler yolda bir saat bulup Bay Coro'ya bunun ne olduğunu sorarlar, o da bunun bir şeytan gözü olduğunu söyler... (No. 22).[8]

Görüldüğü üzere, fıkraların hemen hemen yarısı Nasrettin Hoca fıkralarından alınmış, önemsiz değişikliklere uğramıştır (No. 3, 4, 11, 13, 17, 21 vb.). Öteki fıkraların halk sanatıyla açık bir ilişkisi var, ama bunlara da yalnızca Balkan Slavları arasında değil, başka ulusların halkbiliminde de rastlanıyor.

Aslında belirtilmesi gereken durum şu: Bay Coro fıkralarından birçoğu, açıkça belli olan toplumsal eğilimleriyle, birer halkbilim yapıtı olarak kullanılmıştır (No. 6, 15 vb.). Kimi fıkralarda kahraman, gerçek bir hileci, kurnaz bir adam gibi gösterilir. Üç tüccarı kandırıp bir tavşanı satması, gerçekte ise tavşanın kendisinde kalması (No. 20); hattâ şeytanları bile kandırması (No. 12, 16) hep böyle durumlardır.

Bay Coro'nun aptal, budala olup olmadığına gelince, çağdaş bir Yugoslav halkbilimci olan Dragutin M. Corceviç, Fehim Bayraktareviç'i kesinlikle yalanlar. Bay Coro'yu; Nasrettin Hoca, Era, Çosi gibi akıllı, bilgin, tedbir-

8 **Zbornik priloga...** ss. 75-87.

li kahramanlar arasında sayar.

Kurnaz Peter'in tarihsel bir kişilik olup olmadığı, daha önemli bir sorundur. Ama Bayraktareviç bu sorunu ortaya atmaz. Nasrettin Hoca üzerine pek eksik ve çelişkili bilgilere sahip olmamıza karşın, Kurnaz Peter'le ilgili hiçbir tarihsel bilgiye sahip değiliz. Besbelli ki, Kurnaz Peter tarihsel bir kişi değildir. Makedonya ve Dobruca'da, Trakya ve Kuzey Bulgaristan'da yer alan birçok köyde Peter adını taşıyan akıllı, kurnaz, tedbirli köylüler yaşamıştır. Bunlar köydeşlerince sevilmiş, övülmüş, değerlendirilmiştir; bu apayrı bir konu ve sorundur. Apaçık bir şey varsa, o da pek çok fıkradan bildiğimiz kadarıyla, Kurnaz Peter'in halk düşleminin (fantezi) bir ürünü olduğudur. Osmanlı-Türk döneminde ortaya çıkmıştır.

Heykeltraş Georgi Çapkınov'un Gabrovo'daki Kurnaz Peter heykeli

Kurnaz Peter'in dış görünüşü, İliya R. Blıskov'un gösterdiği gibi, kuşkusuz, yazınsal bir alıntıyı (iktibas) açıklamaktadır (burada İtalyan güldürü kahramanı Bertoldo'nun kimi çizgileri aynen nakledilmiştir). Daha özgün fıkralarda ise, her şeyden önce, Bulgarlara özgü ahlak çizgileri belirir. Nasrettin Hoca'nın bir hile ile Kurnaz Peter'in danasını nasıl aşırıp pastırma yaptığını anlatan fıkrada, Kurnaz Peter, gözleri "maymun gibi" oynayan, ufak-tefek, kısa boylu, ince bir "adamcağız" olarak gösterilir. Geceleyin Nasrettin Hoca'nın köyüne gelir, onun evine girer, Emine'ye (Nasrettin'in karısına): "Ambarın anahtarı nerede?" diye sorar, kendi danasının pastırmasından başka, Nasrettin'in hazırladığı üç koçun pastırmalarını da alıp gider. Kıssadan hisse, kuşkusuz, Kurnaz Peter'in Nasrettin Hoca'ya bıraktığı mektuptadır: "Hocam! Zevzeklik olsun diye danamı aşırman hoşuma gitmedi; bu gece benimkini ve senin pastırmaları yürüttüm; bizim hırsız olmamamız gerektiğini düşünerek, iki koçun pastırmasını sana bırakıyorum; birininkini de, kelle ve iç organlara karşılık, kendime saklıyorum." Daha sonra, üstünlüğünü göstermek için şunu ekler: "Gâvurların kurnazı kimmiş bilesin, bana derler Kurnaz Peter."[9]

Bulgar halk masalcılarının Osmanlı-Türk döneminde (Kurnaz Peter) adını taktıkları bu komik kahramana ilişkin fıkraların belli-başlı özelliği, ilerici Bulgar yazarlarına göre, halkçılık (demokratizm) ve insancılık (hümanizm) olarak kalmaktadır; bunlar onun özyapısal çizgileridir. Eziyet çeken, gadre uğrayan insanlara karşı sevgi; çorbacılar denilen gericilere, ruhaniler denilen papazlara karşı nefret onun belli ettiği başlıca karakteridir.

Doğal olarak, Kurnaz Peter'in portresinde pek çok olumsuz yan da var. Bulgaristan'da yayımlanmış olan halk kitapları listesine baktığımızda, bu kahramanın simasında Bulgar ulusal, toplumsal, yaşamsal çizgilerine uygun olmayan birtakım yazınsal etkileri de çoklukla ve açıkça görmekteyiz. "Akıllıca yanıt" fıkrasında anlatıldığına göre, Kurnaz Peter'in karısı Bayramda kendisine eldiven almasını istemiş; Kurnaz Peter de elleri güzel olmayan kadınların ellerini eldiven içinde gizlediklerini söylemiş.[10] Böylece, ellerinin güzel olduğuna karısını inandırarak bir masraftan kurtulmuş...

Bulgar yazarları ve halkbilimcilerinin derlediği daha ilk fıkralarda bile Kurnaz Peter'in olumsuz çizgileri belirmiştir. Ünlü Bulgar halkbilimci Petko Slaveykov'un derlediği dört atasözünden[11] üçünde bu kahramanın olumsuz çizgileri vardır, bunlar ona karşı bir sevgi uyandırmaktan uzaktır. Sonuncusunda Kurnaz Peter, küpten çıkarmak için dananın başını kesmelerini halka öğütler... Bu fıkraya Çolakov'un kitabında da rastlanır.[12] M. Tsepenkov'un haber verdiği (1891),

9 İvan K. Bojinov. **Hitır Petır ili smehorii i hitrini...** Sofya, 1905, s. 6.

10 **Nastradin Hoca i Hitır Petır. Mnogo smeşni prikazki**, s. 58.

11 P.R. Slaveykov. **Bılgarski pritçi...** Cilt II. Filibe (Plovdiv), 1897, s. 195.

12 V. Çolakov. **Bılgarskiy naroden sbornik**. Belgrad, 1872, s. 238.

Pirlepe (Prilep) yöresinde derlenmiş bir fıkrada da Kurnaz Peter'in bilgisizliği (cehaleti) ayyuka çıkar!

Peter'in kurnaz, akıllı, tedbirli bir adam olduğunu gösteren fıkralar bulunduğu gibi; budala, anlayışsız, basiretsiz bir kişi olduğunu belirten fıkralar da vardır. Söz konusu olan; Nasrettin Hoca, Till Eulenspiegel ve başkaca fıkra kahramanlarında gözlemlenen sorundur. Bu çelişkileri açıklayan nedenler, Nasrettin Hoca fıkraları için neyse, Kurnaz Peter fıkraları için de odur. Burada yinelenmeleri gereksiz, yararsızdır. Ancak, Bulgar komik kahramanın simasını belirleyen birkaç özelliğin daha üzerinde durmak gereklidir.

Kurnaz Peter'in Bulgar halkının tarihsel-kültürel yaşamında oynaması gereken rol dikkate alındığında, daha ilk fıkra derlemesini düzenleyen kişi, halkın sevgilisi olan bu kahramanın olumlu çizgiler taşıması gerektiğini düşünmüş. Blıksov'un bu eğilimine, İvan Bojinov'un Kurnaz Peter üzerine ilk halk kitaplarında, Rusçuk'ta kitapçılık yapan Grigor Petrov'un çıkardığı kitapta da rastlarız.[13]

Ucuz kitaplar hazırlayan çeşitli kişiler, Nasrettin Hoca fıkraları dizisini Bulgarca'ya gittikçe daha çok uyarlamaya başlarlar. Ancak, burada belirtilmesi gereken şey, Türk halkbiliminin Bulgarlaştırılması ya da Bulgarcalaştırılması sırasında, genelde, seçimin çok dikkatli yapılmış olmasıdır. Bulgar kahramanı yiğit, kurnaz, bilgili gösteren konular ve motifler seçilip benimsenmiştir. Kurnaz Peter'i olumsuz çizgilerle gösteren fıkralar daha azdır. Yalnız Yordan Danailov'un derlemesinde,[14] 1940 yılında Filibe'de basılan kitapçıkta[15] ya da başka ucuz yayınlarda böyle birkaç olumsuz fıkraya rastlanır.

Daha sonraları, Bulgar iç savaşında da Kurnaz Peter unutulmamış, örneğin "Yoksullara söylev ve Kurnaz Peter"[16] gibi fıkralar ilerici yazarlarca bir halkbilim malzemesi olarak kullanılmıştır. Kimi zaman, Kurnaz Peter simasına ideolojik çizgiler eklemek isteyenler de olmuştur.[17] Bu çeşit fıkralarda Kurnaz Peter'in pek acıklı bir rol oynadığı görülür. Böyle "ü-rünler" halk arasında bir ilgi görmemiştir.

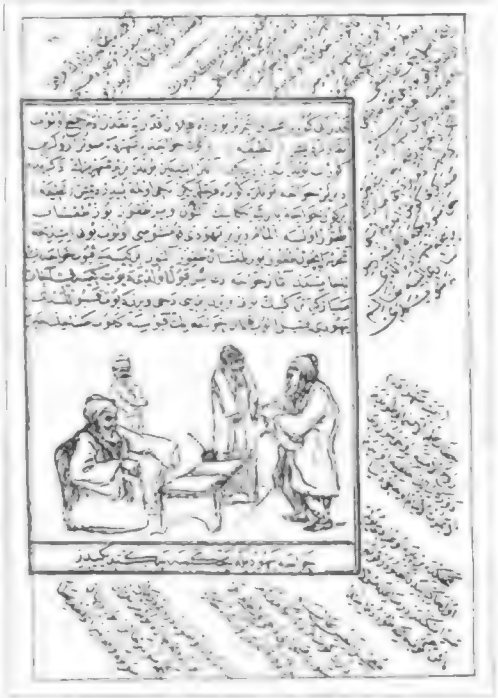

Tarihsiz taşbaskısı Meşhur Hoca Nasreddin'*den* (Dr. Mustafa Duman Arşivi.)

Kurnaz Peter'in Bulgarlar'ın gönlünde önemli bir yer tuttuğunu, sayın Veliçko Vılçev[18] kitabında yer verdiği şu olayla ispatlamaya çalışır: Bulgar iç savaşında birlik komutanı Patö Georgiev, kendi birliğindeki askerlerce çıkarılan *Hıtır Petır* (Kurnaz Peter) gazetesinin bütün sayılarını son zamana gelinceye değin saklamıştır. Şapiyografla basılan gazetede savaş yazıları, cepheden haberler, şen şakalar varmış. Gazete, askerler ve komutanlarca ilgiyle okunurmuş.

Kurnaz Peter siması, bizim Akşehirli Hoca simasıyla ikizdir ya da yakın akrabadır. Her iki kahramanın girişimlerinde gözlemlediğimiz halkçılık ve insancılık ortaktır. Hainlere, hilekârlara, namussuzlara karşı nefret; mazlumlara, yoksullara, haksızlığa uğrayanlara karşı sevgi her ikisinin de ortak noktalarıdır.

İkisi arasında görülen ayrılıklar, her şeyden önce, Bulgarlar'ın özel yaşamıyla, ruhsal, ekonomik, siyasal durumuyla ilgilidir. Başlıca ayrıldıkları noktalar şunlardır:

Nasrettin Hoca sakin bir sima olarak betimlenir. Kurnaz Peter'e karşılık tutulmaz. İkisi arasındaki yarışma öğesi, ancak kimi fıkralarda ileri sürülür. Bu durum karşısında, Kurnaz

13 **Nastradin Hoca i Hitır Petır.** - Rusçuk (Ruse), 1909. Bu kitapta yayımlanan birçok fıkranın halk öykücülerinden dinlendiği söylenebilir. Burada rastlanan özgün motifler ve öğeler, herhalde, fıkraların yazılış ve yayımlanışı sırasında önemsiz değişikliklere uğramış olsa gerek.

14 Bu kitapta rastlanan şu fıkraları gösterebiliriz: "Sesi ne zaman duyulacak?", "Her şeye sevinir", "Kim daha büyük?", "Oğlunu arıyor" vb.

15 Örneğin, şu fıkralar öyledir: "Kurnaz Peter ile hancı", "Kim daha yaşlı?" vb.

16 "Zenginin biri kilisede bir söylev vermiş. Tanrı'nın serveti zenginlere verdiğini, bunun için onların da yoksullara yardım ettiğini, sefalet içinde yaşamalarına izin vermediğini pek inandırıcı bir biçimde söylemiş. Bu sırada Kurnaz Peter de orada bulunup söylevi dinliyormuş. Söylev bitince, o da söz isteyip bütün yoksullar adına cömertçe yardımları için zenginlere teşekkür edeceğini söylemiş. Söz vermişler, o da konuşmaya başlamış: "Ey yoksul kardeşlerim, az önce size yalan söyleyen şu varsılı görüyor musunuz? Bunca serveti istif etmek için kaç yoksulun canını yakmış, sizlerden kaç kişiyi çıplak, yalınayak ve aç bırakmıştır? Hâlâ daha size yalan söylemeye suratı var, siz de onu koyun gibi dinliyorsunuz!" Kurnaz Peter'in sözünü duyan köyluler ona hak vermişler, zengini kiliseden kovmuşlar." (Buradaki "surat" sözcüğü Türkçe olarak kullanılmıştır.)

17 Nastradin Hoca i Hitır Petır. Raznı mnogo lùbopıtnı prikazkı. - Filibe (Plovdiv), Spoluka, (1922), s. 24. (Nastradin Hoca i Hitır Petır. Mnogo meş i prikazkı, s. 54.)

18 Veliçko Vılçev. - Hıtır Petır i Nastradın Hoca... s. 42.

Peter'in siması da, fıkralarının içeriği de Türk fıkralarından epey ayrılır. Kurnaz Peter'e ilişkin fıkraların derlenip yayımlanması, Bulgarlar'ın: "Bizim de bir Nasrettin Hoca'mız olmalı!" isteğine dayanır. Başlıca bu büyük istek dikkate alındığında, Bulgar fıkralarındaki yarışma öğelerinin nedeni, Nasrettin Hoca ile Kurnaz Peter arasındaki kurnazlıkla aldatmak, kurnazlıkla üstün gelmek üzerine fıkraların bolluğu ve bereketi kolayca anlaşılır.

Gerek Veled Çelebi İzbudak'ın kitabında, gerekse öteki Doğu uluslarının derleyip yayımladıkları fıkra kitaplarında Nasrettin Hoca daha çok kentsel toplumun bir üyesi olarak gösterilir.

Kurnaz Peter ise, tipik bir Bulgar köylüsüdür. Yoksul bir köy çiftçisi, papazın ya da varsıl köy çorbacısının ırgatı olarak, her şeyden önce, bir köy ortamında yaşar, yaşama ilişkin görüşlerini bir köy çevresinde açıklar.

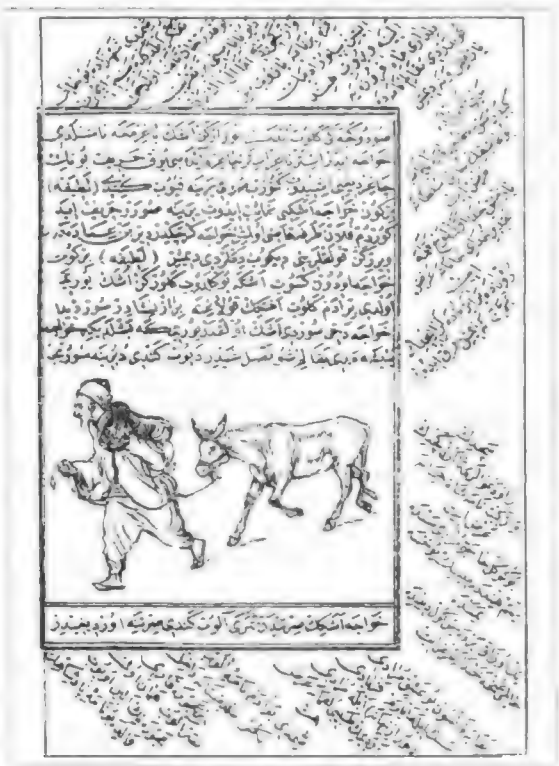

Tarihsiz taşbaskısı Meşhur Hoca Nasreddin'*den*

Varsıl Doğu ve Türk yazınının, birçok fıkra kitabı ve yazınsal derlemelerin etkisi altındaki Nasrettin Hoca, kentsel bir kültür çevresine bağlıdır. O bir "hoca"dır, yani "Din-i İslâm"ın bir "muallim ve vaizi", bir kadıdır (yargıç), kasabanın en bilgin adamı sayılır; keyfi yerinde olduğunda dizeler, şiirler bile söyler. (Türkçe, Azeri lehçesi ve başka dillerdeki özgün fıkra dermelerinde, fıkraların birçok yerinde manzum bölümler vardır.)

Kurnaz Peter fıkralarında ise, yüksek kent kültürü izlerine hiç rastlanmaz.

Nasrettin Hoca, her ne kadar "Hak dini"nin bağnaz bir savunucusu olarak betimlenmiyorsa da, dinsel bir toplumun üyesidir. "Talebe", "softa" ya da "hoca" olarak Ramazan aylarında ya da başka vesilelerle köylere gidip "bazı dinî vecibeler"ini yerine getirmek, "kadı" olarak mahkeme hükümleri çıkarmak zorundadır.

Kurnaz Peter ise, doğrudan doğruya halk tabakasından çıkar, yoksul bir köylü çocuğudur. Halka yakındır.

Nasrettin Hoca simasının oluşumunda eski Roma ve Bizans etkileri gibi, İtalyan fıkra yazınının etkisi de oldukça sınırlıdır. Nasrettin fıkralarında Ezop masallarına, Bertoldo öykülerine vb. hemen hemen hiç rastlanmaz.

Kurnaz Peter fıkralarında ise, Bizans ve İtalyan kaynaklarından yana önemli bir etki hissedilir. Bu etki, fıkraların kendilerinde olduğu gibi, çeşitli yazarların Kurnaz Peter üzerine araştırmalarında da göze çarpar.

Nasrettin Hoca fıkralarındaki Doğu halkbilimi kitaplarının, karışık yazınsal dermelerin, ünlü ozanların yapıtlarının rolü belli olduğu gibi, bu nokta iyice belirtilmiştir de... Bunlarda, Türk halkının gelenek ve görenekleriyle ilgili masal ve fıkralara pek az yer verilmiştir. Oysa, Kurnaz Peter fıkralarında Bulgar halkbilimi daha önemli bir rol oynar. Türk fıkraları, konu ve tür bakımından, tek cinsten (mütecanis) sayılır. Kurnaz Peter ile ilgili Bulgar fıkralarında ise, arada bir, birkaç fıkra konusu ve motifinin tek bir başlık altında birleştirildiği olur.

Türk kaynaklarında rastlanan uzunca fıkralar daha azdır. Kimi durumlarda bunlar, kitap hazırlayıcılarının yaptığı birkaç fıkranın birleştirilmesiyle elde edilir.

Kimi Kurnaz Peter fıkralarında özyapısal bir özellik olarak rastlanan yeni bir sima, Köse siması, genellikle, Kurnaz Peter'in karşıtı (zıddı) olarak gösterilir. Bu karşıtlık (zıtlık), görünüşe göre, Türkçe olarak Köse adını taşıyan Türk kahramanın karakterinin anlaşılmazlığından, bir de kimi ulusal etkenlerden ileri gelir. Aldar Köse simasında, epey toplumsal öğeler bulunduğu görülmektedir.

Birçok fıkrada, Nasrettin Hoca ile Kurnaz Peter, aldatma ustalığı konusunda eşit durumda gösterilir. Bu eşitliği Bulgarlar, kendilerinde bulunduğunu kuruntuladıkları (vehmettikleri) kimi iyi niteliklerle açıklamak çabasını gösteriyorlarsa da, Nasrettin Hoca siması, Kurnaz Peter simasından, kimi olumlu öğelerle, çok daha zengindir. Bu nokta, her şeyden önce, birçok ulusun Nasrettin Hoca simasını örnek (model) alma çabalarıyla açıklanabilir.

Sonuç olarak, Kurnaz Peter fıkraları ancak Bulgaristan'da ya da Bulgar halkının oturduğu topraklarda tanınırken, Nasrettin Hoca fıkralarının ise bütün gök kubbe altında genişçe yaygınlaşmış olmasının başlıca nedeni budur, kanısındayız.

Fıkra Örnekleri

1. NASRETTİN HOCA KÖPEĞİNİ KURNAZ PETER'E BAĞIŞLIYOR

Kurnaz Peter Hoca'nın yanına gidip demiş ki:

– Hoca be, senin çok güzel bir köpeğin varmış!

Hoca ise, köpeğini çikolata, bonbon gibi tatlı şeyler yemeye alıştırmış. Hoca demiş ki:

– A be güzel, ama yalnız tatlı şeyler yer, ekmek yemez!

Peter ona demiş ki:

– Neden onu bana satmazsın? Ben ona ekmek yemesini öğretirim!

Hoca:

– Öğretirsen, demiş, onu sana bağışlarım.

Peter köpeği alıp eve getirmiş, ahıra bağlamış. Üç gün yiyecek hiçbir şey vermemiş, ekmek yiyip yemeyeceğini görmek için... Dördüncü gün ona ekmek vermiş, ama koklamış, yemek istememiş. Peter ekmeği geri alıp demiş ki: "Madem istemezsin, geri alırım ben de!" Üç gün daha geçmesini beklemiş. Üç gün sonra gene ekmek vermişse de köpek gene yemek istememiş. O vakit ekmeği geri alıp üç gün daha geçmesini beklemiş. Onuncu gün ekmek götürmüş. Köpek yemeye başlamış, ama Peter ona ekmek değil de pişmiş ekşi elmaları havaya atmaya başlamış. Köpek bunları yakalayıp yiyormuş. Peter varıp Hoca'ya seslenmiş:

– Hocam, gel de gör, buna yalnız ekmek değil, ekşi elma yemesini bile öğrettim!

Ekşi elmaları Hoca'ya verip demiş ki:

– Al şu ekşi elmaları da havaya fırlat, nasıl yediğini görürsün.

Hoca, elmaları havaya atıp köpeğin yediğini görünce:

– Madem öğretmişsin, demiş, onu sana bağışladım, gitti!

2. KURNAZ PETER, NASRETTİN HOCA'NIN UŞAĞI

Kurnaz Peter, Nasrettin Hoca'nın uşağı imiş. Nasrettin Hoca ise, okul öğretmeniymiş. Okula giderken, Nasrettin Hoca şeker ve pirinçle baklava yapmış, Kurnaz Peter'e demiş ki:

– Peter, baklavadan yemeyeceksin, çünkü zehirlidir!

Kurnaz Peter ise, Hoca evden çıkar çıkmaz, baklavanın tümünü yemiş. Okuldan dönen Nasrettin Hoca, baklavayı arar, yok.

– Baklava nerde, Peter?

– Ben yedim.

– Neden?

– Baltanın sapını kırdım da beni döversin diye korktum, zehirli olduğu için baklavayı yedim, ölmek istedim!

Hoca, zihninden: "Ben sana gösteririm!" demiş.

– Yarın okula geleceksin!

Dut ağacından yirmi beş tane değnek hazırlamış, akşam üstü çocuklara tembih etmiş:

– Her çocuk bir yumurta getirsin. "Herkes ayağa kalksın, bana bir tavuk yumurtası getirsin" dediğimde, ayağa kalkıp getirirsiniz!

Ertesi gün Nasrettin Hoca çocuklara ders verdikten sonra demiş ki:

– Çocuklar, şimdi saat üç. Herkes ayağa kalkıp bana bir yumurta getirsin!

Herkes ayağa kalkıp hocanın masasına birer yumurta bırakmış. Bu kez şunu demiş:

– Verecek yumurtası olmayan varsa, şu değnekleri sırtında parça parça ederiz!

Kurnaz Peter sağına bakmış, soluna bakmış, ortada yalnız kendisi kalmış. Ayağa kalkıp "Kukurikuuu!" diye bağırmış, ellerini poturuna götürmüş.

Nasrettin Hoca:

– N'apıyorsun, be Peter? Nedir bu? demiş.

– Yirmi dokuz tavuğa bir horoz gerekmez mi?

– Defol şuradan! demiş Hoca.

3. İNEK KARIDAN DAHA DEĞERLİ VE SEVİMLİ

Kurnaz Peter'in karısı ölmüş. Kurnaz Peter hiç ağlayıp sızlanmamış, oralı olmamış. Bir süre geçtikten sonra, ineği de telef olmuş. Peter i-nek için ağlayıp sızlanmaya başlamış. Nasrettin Hoca sorar:

– Ey Peter, karın öldü, ağlamadın, inek için ağlıyorsun. Neden böyle yaparsın?

Kurnaz Peter'in yanıtı şu olmuş:

– Karı dediğin sürüyle, ama ineği parasız vermiyorlar, benimse param yok.

4. NASRETTİN HOCA'NIN KAÇ EŞEĞİ VAR?

Nasrettin Hoca'nın on eşeği varmış. Eşekleriyle birlikte işe gidecek. İlk eşeğe binmiş, ötekileri birbirine bağlamış, arkadan gelirlermiş. Yolda giderken, bir kimsenin eşeklerden birini çalmasından korkarak duraklamış, saymış. Saymış, saymış, dokuz eşek var. Eşekten inmiş, gene saymış, bu kez on çıkmış. Eşeğe binip gitmiş. Yine saymış, yine dokuz çıkmış.

Kurnaz Peter'le karşılaşınca demiş ki:

– A be Peter, şu eşekleri sayar mısın, kaç tanedir? Ben sayarım, hep dokuz çıkar.

O zaman Kurnaz Peter saymaya başlamış:

– Bir, iki, üç dört... dokuz eşek, bir de sen, eder on eşek!

5. TRAFİK KURALLARINI KİM DAHA İYİ BİLİYOR?

Nasrettin Hoca ile Kurnaz Peter yolda giderken, Trafik Tüzüğünü ikisinden kimin daha iyi bildiğini sorup anlamak istemişler. Nasrettin Hoca:

– Ey Peter, demiş, Trafik Tüzüğünü bilir misin?

Kurnaz Peter:

– Kim, ben mi? diye sormuş. Onu ben ezbere bilirim. Sınavdan yeni çıktım ben!

Nasrettin Hoca:

– Pekalâ, demiş, bakalım, ne denli bilirsin. Yürüyorsun, caddede. İkincil (tâli) yolu geçiyorsun; dörtyol ağzına on metre yaklaşıyorsun. Aynı yönde ikincil yoldan başka bir adam karşına çıkarsa, ne yaparsın?

Kurnaz Peter:

– Durup sağıma, soluma bakarım, demiş.

Nasrettin Hoca ise:

– İşte sen Tüzüğü o kadar bilirsin! demiş. Sınav geçirdiğin yalan! Neden durup bakınıyorsun? Önceliğin yok mu?

Kurnaz Peter'in yanıtı şu olmuş:

– Önceliğim olduğunu Tüzükten bilirim, ama dörtyol ağzını geçmek isteyenin Tüzüğü benim kadar bildiğini, bir belâ yapmayacağını nereden bileyim? Onun için sana diyorum ki, durup onun ne yapacağını beklerim, bundan sonra yürür, giderim.

Taşbaskısı

Nasreddin Hoca Kitaplarındaki Resimler

MUSTAFA DUMAN

Litografya da denilen taşbaskısı tekniği 1796 yılında Alois Senefelder tarafından bulunmuştur. Senefelder kireçli bir taşın bir yüzünü düzgün hale getirip cilâladıktan sonra üzerine yağlı mürekkeple yazılar yazmış, yazıların üzerine on kez sulandırılmış kezzap dökünce taşın yazısız kısımlarının eridiğini görmüştür. Taşın düzgün yüzeyinde yalnızca yazılı kısımlar bir kabartma olarak kalmıştı. Bu yüzeyi mürekkepleyip yazıları kâğıt üzerine çıkarabiliyordu. Böylece taşbaskısı tekniği bulundu. O zamana kadar zor bir teknikle basılabilen resim ve notalar bu teknikle kolayca basılabiliyordu.[1]

1814 yılında Fransız Kont dö Lasteyrie taşbaskısı tekniğini geliştirdi. Bu teknik 19. yüzyılın başında Avrupa'da hemen hemen her yerde kullanılıyordu.

Taşbaskısı tekniği, hurufat baskı tekniğinin aksine, Türkiye'ye çok erken gelmiştir. Taşbaskısı tekniğini Avrupa'yla hemen hemen aynı zamanda kullanmaya başladığımız söylenebilir. Türkiye'ye taşbaskısı tekniğini getirenler Jaques Caillol ve kuzeni Henri Caillol'dur. Caillol'lar 1831 yılında İstanbul'a geldiler. II. Mahmut'un yenilikçi kişiliği sayesinde ve Mehmet Hüsrev Paşa'nın himayesinde Türkiye'de ilk taşbaskısı matbaası 1831 yılında, Harbiye Nezareti'nde kuruldu. Bu matbaada basılan ilk kitap Mehmet Hüsrev Paşa'nın *Nuhbet-ü Talim* adlı eseridir.[2]

1840 yılında Dalmaçya'dan Istanbul'a gelen Antoine Zellich taşbaskısı tekniğinin gelişmesine yardımcı oldu ve 1869 yılında beraber çalıştığı Caillol'lardan ayrılarak kendi taşbaskısı matbaasını kurdu.[3]

Türkiye'de matbaa'nın kuruluşundan önce kitaplar elle yazılarak çoğaltılırdı. Bu durum elyazmacılığının çok ileri bir düzeye ulaşmasını sağlamıştı. Kitaplar hurufat baskısıyla çoğaltılmaya başlandıktan sonra da özellikle Kuran-ı Kerim elle yazılarak çoğaltılmıştır. Taşbaskı tekniğinde de hattatlar kireçtaşının üzerine yazıları elle yazıyorlardı. Ayrıca bu teknik yardımı ile kitapları kolayca resimleyebiliyorlardı. Bu yüzden Türkiye'de taşbaskısı tekniği kolayca gelişti ve yayıldı. Cumhuriyetin kurulduğu yıllara kadar kullanıldı.

Tarihsiz baskının kapağı: "Meşhur Hoca Nasreddin"

"Akşehir hamamında çocukları yumurtlayub Hoca horos gibi çırpındığımın resmidir". (1886)

Taşbaskısı Nasreddin Hoca Kitapları

Türkiye'de basılan ilk Nasreddin Hoca kitabı 1253 H. (1837) yılında, İstanbul'da basılan *Letaif*'tir.[4] Bu kitapta 133 tane Nasreddin Hoca fıkrası yer almaktadır. Bu baskıyı Mısır-Bulak baskıları izlemiştir.

Türkiye'de taşbaskısı tekniği ile basılan ilk Nasreddin Hoca kitabı 1266 H. (1850) yılında, İstanbul'da basılan *Letaif-i Hoca Nasreddin Efendi* adlı kitaptır.[5] Cumhuriyet döneminin ilk yıllarına kadar taşbaskısı tekniği ile basılan Nasreddin Hoca kitaplarının sayısı 40 civarındadır. Bu kitaplar hemen hemen birbirinin aynıdır ve 1837 yılında basılan *Letaif*'in, daha doğrusu elyazması Nasreddin Hoca kitaplarının birer devamı halindedir.[6] Taşbaskısı Nasreddin Hoca kitapları 32, 40 ve 45 olarak düzenlenmiştir. İncelediğimiz 1299 H. (1882), 1303 H. (1886), 1328 H. (1910), 1342 H. (1924) tarihli ve 2 tane de tarihsiz baskıda 110-124 fıkra bulunmaktadır.[7] Bu fıkraların dizilişi hemen her baskıda aynı ve 1837 tarihli ilk baskıya çok benziyor. Bunlar da 1837 tarihli *Letaif* gibi Nasreddin Hoca'nın tanınmış "Bilenleriniz bilmeyenlerinize öğretsin" fıkrasıyla başlamaktadır. Taşbaskısı Nasreddin Hoca kitaplarının özgün adı şu şekildedir: *Meşhur ve Mütearif Hoca Nasreddin Letaifi ve Kenarında Mahfiruze Sultan ile Raznihan Hikâyeleri*. Tarihsiz baskılardan birisinin kapağında yalnızca *Meşhur Hoca Nasreddin* adı var. Elimizdeki 6 nüsha resimlidir. Bazı nüshalarda 8, bazılarında 9 resim vardır. Bu fark kapaklarının resimli olup olmamasından gelmektedir.

Taşbaskısı Nasreddin Hoca Kitaplarındaki Resimler

Taşbaskısı Nasreddin Hoca kitaplarından basım tarihi bilinen en eski resimli nüsha 1285 H. (1869) tarihli nüshadır.[8] Taşbaskısı halk kitaplarındaki resimleri, bu arada Nasreddin Hoca kitaplarındakileri de, ilk kez inceleyen ve halk resmi kapsamında değerlendiren Malik Aksel'dir.

Taşbaskısı Nasreddin Hoca kitaplarında yer alan resimler çoğu kez kitabı taş üstüne yazan hattatlar tarafından yapıldığı için basit, çocukça yapılmış resimler olarak göze çarpar. İncelediğimiz 6 ayrı taşbaskısı Nasreddin Hoca kitabındaki resimlerden tarihsiz bir nüsha hariç diğerleri bu şekilde yapılmış resimlerdi. Bazıları titrek çizgilerle çizilmişti. Bir nüshadaki resimler ise tamamen resim sanatı kurallarına göre çizilmiş, adsız bir ressamın çizgileri olarak değerlendirilecek resimlerdi. Bu kitabın serlevha resmi de denilen kapak resmini burada örnek olarak veriyoruz. Bu resimde Nasreddin Hoca eşeğinin üzerinde gösterilmiştir. Bazı kitapların serlevha resimlerinde Nasreddin Hoca'nın, köylülerin rüzgârını kesmesi sahnesi gösterilmiştir. Bazı kitapların kapaklarında resim yoktur. Yalnızca yazı vardır. Bir tanesinde ise kapak yazısı çevresine süsler yapılmıştır.

Nasreddin Hoca kitaplarındaki bu resimlerde kitaplarda yer alan fıkralardan 7 tanesi tasvir edilmiştir. Bu tasvirlerde insan, hayvan ve bitki figürleri yer alır. Malik Aksel'in bildirdiği 1303 tarihli (1886) nüshadaki resimler diğerlerinden farklıdır. Bu resimlerde insan ve hayvan figürleri bulunmaz. Fakat resimlerin altındaki yazılar burada verilen örnekte de görüldüğü gibi diğerleriyle aynıdır. Malik Aksel'e göre okuyucu Nasreddin Hoca'yı ağaçlar ve dallar arasında hayal etmelidir.[9] Taşbaskısı kitaplarda insan figürü çizilmemesinin nedenlerini Malik Aksel şu şekilde açıklamaktadır:

"Hoca'nın mezaristan köpek ile muharebesidir." (1886)

"Bunlara rağmen halk yine de resmi günah sayardı. Evine, duvarına resim koymazdı. Fakat güzele tasvir gibi demekten de çekinmemiştir. Burada resme karşı çekingenlik sade dinden gelmiyor. Asıl sihri sebepler buna katılıyor. Nitekim resimlerde eski bir gelenek ile gözler çiziliyor, karalanıyor. Resimlerdeki insanın onu seyredene bakması önleniyordu. Bundan maksat resim yoluyla nazar değdirmeye karşı koymak."[10]

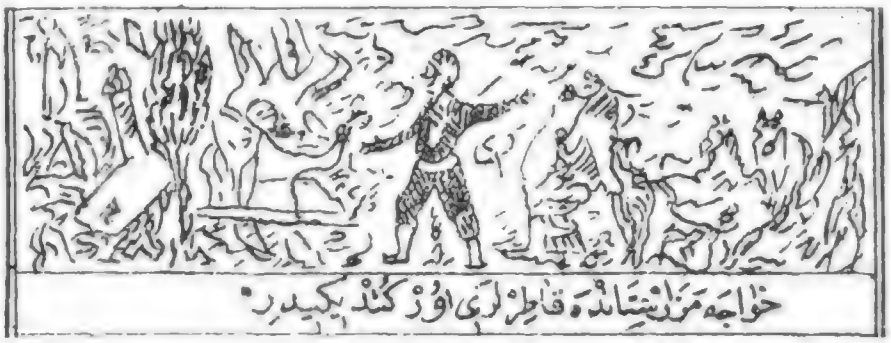

"Hoca mezaristanda katırları ürkütdiğidir". (1882)

Taşbaskısı Nasreddin Hoca kitaplarının resimlerine konu olan Nasreddin Hoca fıkraları 1303 H. (1886) tarihli taşbaskısı *Meşhur ve Mütearif Hoca Nasreddin Letaifi*[11] adlı kitapta yeraldığı şekliyle şunlardır:

1. *"Lâtife:* Bir gün Akşehir'in çocukları Hoca'yı hamama getürüb gizlice yanlarına birer yumurta alub soyunub içeriye girerler. Göbek taşında: "Gelin sizinle yumurtlayalum. Kim yumurtlayamaz ise hamamın masrafını virsin" diyu kavl-ü karar iderler. Bade çocuklar tavuk gibi "gıt gıdak" diyerek feryad iderek beraber getürdikleri yumurtaları taş üzerine bırakdılar. Hoca bunları görünce heman horos gibi çırpınub ötmeğe başlar. Çocuklar: "Ne idersin?" didiklerinde Hoca: "Bu kadar tavuklara bir horos lâzım değil mi?" dimiş." (s.7)

2. *"Lâtife:* Bir gün Hoca kabirler arasında gezerken bir koca köpek bir mezartaşına yestehler. Hoca eline bir çomak alub köpeğe vurmak isteyince köpek Hoca'ya hamle ider. Hoca görür ki kendisini telef idecek heman köpeğe: "Geç yiğidim geç" dimiş." (s.9)

3. *"Lâtife:* Bir gün Hoca yol kenarında makbereler arasında gezerken bir eski mezara düşer. Kendini ölü yerine kor. Göreyim Münkir-Nekir gelür mi, dirken görür ki bir çan sadası gelür. Hay kıyamet velvelesiyle gelür, diyerek kuburdan taşra çıktığı gibi, meğer kerban gelürmiş, katırlar ürküb birbirine karıştığı gibi harmende herif, "Sen nesin?" dirler. Hoca ider: "Ölü idim Seyre çıkdım." Harmendeler ellerinde olan sopa ile: "Biz sana bir güzelce seyir ittirelim" diyub Hoca'yı bir güzel döğüb başı-gözi yarılmış evine gelür. Karısı ider: "Hey Hoca n'oldun, ne de idin?" Hoca: "Ben öldüm. Mezarda idim" dir. Karısı: "Efendi öteki dünyada ne var?" didükde: "Harmendelerin katırlarını ürkütmezsen bir şey yok" dimiş." (s. 11-12)

"Hoca Yahudi ile mahkemeye gitidiğidir". (1924)

4. *"Lâtife:* Bir gün Hoca: "Ya Rabbi bana bin altun vir. Dokuz yüz doksan dokuz virsen istemem" dir. Bir Yahudi komşusu varımış. Dinler. Heman bir keseye dokuz yüz doksan dokuz altun koyub denemek için Hoca'nın bacasından atar. Hoca da, duamız kabul oldu diyub kiseyi alur. Çün sayar ki bir eksik. "Buni viren Mevlâ birini dahi virir" diyub altunları kabullenir. Yahudi fitili alub heman Hoca'nın kapısına gelüb: "Sabahın hayır olsun Hoca Efendi. Benim altunları vir" didikde Hoca: "Bre Bezirgan sen deli mi oldun? Hak Taalâ'dan istedim virdi. Ne münasebet sen bana altun atmak" didi. Yahudi: "Ay canım. Ben sana lâtife itdüm. Bir eksik olsa almam didiğin içün" dir. Hoca: "Ben altunları kabullendim" dir. Yahudi; "Mahkemeye gidelim" didikde Hoca; "Ben yayan gitmem" dir. Yahudi bir katır getirir. Hoca ider: "Güzel ama bir kürk lâzım" dir. Yahudi bir de kürk getürür. Bunlar kalkub mahkemeye giderler. Kadı sual itdükde Yahudi: "Şu adam bu kadar altunumi aldı, şimdi inkâr ediyor" didikde Kadı Hoca'nın yüzine bakar. Hoca ider: "Efendim ben daima Hak Taalâ'dan bin altun isterdim. Bir eksik virdi. Aldım. Lâkin bu şirret şimdi arkamdaki kürk ve bindiğim katıra sahib çıkar" didi. Yahudi: "Anlar da benimdür" didikde heman kadı: "Bre şirret Yahudi" diyub başına vurarak mahkemeden taşra çıkardılar. Hoca kürki ve katırı alub evine gitmiş." (s.13-14)

5. *"Lâtife:* Bir gün Hoca eşeğine

binüb bağçeye gider. Su dökeceği gelüb arkasından saruğını çıkarub semerin üstüne kor. Bir hırsız gelüb saruğı alur gider. Hoca gelüb görür ki saruk yok. Heman eşeğin arkasından semeri alub kendi arkasına kor. "Getir sarığı al semerini" dimiş." (s.16)

"Hoca eşeğin sırtından semeri alub kendi arkasına koydığının resmidir." (1886)

6. *"Lâtife:* Timurlenk Hoca'nın duasını almak içün ziyafete davet ider. Hoca dahi eşeğine binüb monlasıyla gider. Timurlenk buna yer gösterir. Hoca bakar ki Timurlenk bir ayağın minderin altına sokmuş. Meğer bir ayağı topal imiş. Hoca dahi bir ayağını minderin altına sokar. Timurlenk bihuzur olub kendi kendine: "Benim özrüm var ve padişahım" diyerek, Hoca'ya ider: "Senin eşek ile ne farkın var?" didükte Hoca: "İşte bu minderde oturduğumdur" didikde Şah daha ziyade darılub cefa idecek olur. Hele taam gelür bunlar yimeğe başlarlar. Heman Timurlenk Hoca'nın üzerine aksırır. "Padişahım böyle yapmak ayıb değil mi?" didikde Timurlenk: "Bizim diyarda ayıb değildir" dir. Hoca bir zarta çeker. Timurlenk: "Ayıb değil mi?" dir. Hoca ider: "Bizim diyarda ayıb sayılmaz" dir. Hâlâ taamlar yinüb, şerbet ve kahve içilüb kalkub giderken monlası ider: "Niçin yellendiniz ayıb oldu." Hoca ider: "İmam osurunca cemaat sıçar" dimiş." (s.20)

"Hoca Timurlenk ile yemek yediğinin resmidir." (1886, M. Aksel'den)
Bu resimde insan figürü yoktur.

7. *"Lâtife:* Bir gün Sivrihisar'a bir araba gidermiş. Hoca dahi evinden çıplak çıkub heman arabaya biner gider. Arabacılar dahi Sivrihisar'a yaklaştıkta şehre Hoca geliyor deyu haber gönderirler. Şehirden Hoca'ya birçok kimseler karşu çıkarken bir de Hoca'yı üryan görince Hoca'ya "Nedir bu hal?" dirler. Hoca ider: "Sizi pek sevdiğimden giyeceğim unutdum" dimiş." (s.24-25)

"Hoca çıplak arabaya binüb Sivrihisar'a gitdiği'dir". (1924)

Fıkra metinleri harekeli yazılmıştır. Yukarıda görüldüğü gibi anlatım bozuklukları vardır. Dikkatimizi çeken bir nokta, elyazması Nasreddin Hoca fıkralarında rastladığımız bazı sözcüklere burada da rastlamamızdır. Fıkraların dizilişi de elyazması metinlere benzemektedir. Taşbaskısı Nasreddin Hoca kitaplarındaki fıkraların bazıları sonradan sözlü gelenekten derlenen fıkralardır. Fakat büyük bir çoğunluğu elyazmalarından alınmıştır ve Pertev Naili Boratav'ın söylediği gibi elyazmalarının bir devamı olarak değerlendirilmelidir.[12]

Taşbaskısı Nasreddin Hoca kitaplarındaki resimleri daha iyi değerlendirmek için resimlerle ilgili fıkraların özgün metinlerini okumak daha yararlı olacaktır. Bu kitaplardaki resimlerin bazıları oldukça küçüktür. Fıkralardan sayılan bu kitaplardaki resimler halk zevkine uygun, fıkrada söz edilen olayları ve kişileri canlandırma kaygusu taşıyan resimlerdir.[13]

Fıkralara uygun yapılan 7 resim bazı kitaplarda biribirinden kopya edilmiş hissini uyandıracak kadar benzerlik göstermektedir. Kitapların sonunda daima Nasreddin Hoca'nın Akşehir'deki türbesinin resmi yeral-

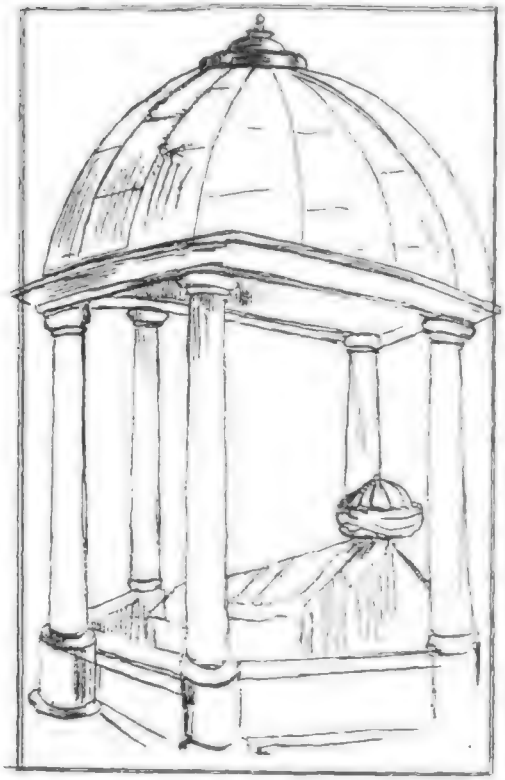

Nasreddin Hoca'nın mezarı (tarihsiz baskı)

maktadır. Bu resim bazı baskılarda gülünç olsun diye türbeyi yana yatmış ve bir halatla, düşmesin diye, bağlanmış olarak göstermektedir. Bazı kitaplarda bu resim yarım sayfa, bazılarında da tam sayfa olarak yeralmaktadır. Bazı kitaplarda ise bu resmin altında: "Hocanın türbesinin resmidir" yazısı yeralmaktadır.

Taşbaskısı Nasreddin Hoca kitaplarındaki resimlerin adsız halk ressamları tarafından yapıldığı Malik Aksel'in bu konudaki çalışmalarında bildirilmiştir. Aksel'e göre bu ressamlar "... ne bir ustadan resim dersi görmüş kimselerdir ne de eserleriyle övünmesini düşünen, altlarına imza koyan kişilerdir. Onlar için en önemli şey, içlerinde olanları çizgilerle dışarıya aktarmak."[14]

Taşbaskısı Nasreddin Hoca kitaplarındaki resimleri yapanların kitapların metnini cilâlı kireçtaşlarının üzerine yazan hattatlar olduğunu resimlerin yapılış tarzları ve çizgilerinden anlamaktayız. Bazıları da bu konuda daha yetenekli meslek sahipleri olan hakkâklar tarafından yapılmış olmalıdır. Bu tarz resimler, daha doğrusu resimli halk kitapları basımı İstanbul'da belirli yerlerde bu işi sürdüren Azerbaycan ve İran kökenli kişiler tarafından yapılırdı. Halkın bu kitaplarda ve resimlerde tarikat etkisi gördüğü de söylenmektedir.[15]

Taşbaskısı Nasreddin Hoca kitaplarında kitabı yazan ve resimleri yapanların adları çoğu kez belirtilmez. Bazılarında ise bu ustaların adlarına rastlıyoruz. İncelediğimiz 6 nüshadan hattatı belli olanlar şunlardır:

Tarihsiz Hoca Nasreddin Letaifi'nin hattatı: Hakkı,

1328 H. (1910) tarihli nüshanın hattatı Hâfız Lütfi Eğriderevî,

1342 H (1924) tarihli nüshanın hattatı: Salim Hilmi'dir.

Taşbaskısı Nasreddin Hoca kitaplarındaki resimler resimli taşbaskısı halk hikâyeleri kapsamında Gül Derman tarafından da incelenmiştir.[16] Biz burada özellikle Gül Derman tarafından incelenmeyen baskıları inceledik. Taşbaskısı Nasreddin Hoca kitaplarındaki resimlerin ulaşılabilen örneklerinin tümü incelenerek bir katalog halinde yayımlanmalıdır. Bu konuda yapılacak her çalışma dünyayı güldüren ve düşündüren Hoca'mızın daha iyi anlaşılması yolunda bir adım olacaktır.

NOTLAR

1 Selim Nüzhet Gerçek, **Türk Taş Basmacılığı**, İstanbul, 1939, s.8 10

2 S. N. Gerçek, a.g.y., s. 10-14

3 Gregoir Zellich (çev. Orhan Yüksel), "Türkiye'de Taş Baskıcılığı", **Hayat Tarih Mecmuası**, sayı: 5 (Haziran 1973), s. 24-27

4 **Letaif**, Darüt tıbaat'ül Amire, İslâmbol, 1253 H (1837), 41 s. Bu kitapta "Lâtife" başlıkları ile 133 fıkra vardır. Son parça ise Nasreddin Hoca'nın Kudûri'nin kitabını okutarak keramet sahibi olduğunu bildirir. Fıkra değildir. Yani 134 başlıktan 133'ü fıkradır.

5 M. Seyfettin Özege, **Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu** (1971-1979), 3. cilt, s.964

6 Taşbaskısı Nasreddin Hoca kitapları hakkında daha fazla bilgi ve bu kitapların listesi için bkz: Mustafa Duman, "Taşbaskısı Nasreddin Hoca Kitapları", **Tarih ve Toplum**, sayı: 73 (Ocak 1990), s.53-55. Bu yazıda bildirilen 35 taşbaskısı Nasreddin Hoca kitabına Zaparta [Server İskit.]'nın bildirdiği 1280 H. ve 1304 H. tarihli taşbaskılarını, M. Seyfettin Özege'nin bildirdiği 11623 ve 11624 kataloğ numaralı baskıları ve M. Sabri Koz'un tanıttığı tarihsiz taşbaskısı Nasreddin Hoca kitabını **(Meşhur ve Mütearif Hoca Nasreddin Letaifi)**, Tophane-i Amire İstıhkâm Alayları Kışlayı Hümâyu'nda Litografya destgâhında tab ve temsil kılınmıştır, 40 s. resimli) da bu listeye eklersek bugüne kadar tespit edilen taşbaskısı Nasreddin Hoca kitaplarının sayısı 40'a ulaşmış olmaktadır. Tespit edilmemiş birkaç nüsha daha bulunduğunu sanıyoruz.

7 İncelediğimiz bu altı baskıdaki fıkra sayısı 110-124 arasında bulunmaktadır. **Letaif**'te ise 133 fıkra vardır. **Letaif**'teki fıkraların bir kısmı taşbaskılarına alınmıştır. Genellikle açık-saçık olanlar alınmamıştır. Taşbaskılarında **Letaif**'te olmayan fıkralar da vardır. Bunların sözlü gelenekten gelen fıkralar olduklarını söyleyebiliriz. 1328 H. tarihli taşbaskısının fotokopisini gönderen Doç. Dr. Ali Osman Öztürk'e burada teşekkür ediyorum.

8 M. Seyfettin Özege, a.g.y., s. 1122

9 Malik Aksel, "Resimlerde Nasreddin Hoca", **Türk Folklor Araştırmaları**, sayı: 192 (Temmuz 1965), s.3799-3801

10 Malik Aksel, "Taşbaskı Kitaplarda Resim", **I. Uluslararası Türk Folklor Sémineri Bildirileri**, Ankara, 1974, s. 246-249

11 **Meşhur ve Mütearif Hoca Nasreddin Letaifi ve Kenarında Mahfiruze Sultan ile Raznihan Hikâyeleri** [İstanbul], 1303 H. (1886) senesi tab olunmuştur. 32 s. resimli.

12 Pertev Naili Boratav, **Folklor ve Edebiyat 2**, 1982, s. 311-317

13 Enver Naci Gökşen, "Taşbasması Kitaplarda N. Hoca", **Ilgaz**, sayı: 190 (Temmuz 1977), s.15-16

14 Malik Aksel, "Resimlerde N. Hoca", **TFA**, s. 3800

15 Malik Aksel, "Taşbaskı Kitaplarda Resim", **UFSB**, s.247

16 Gül Derman, **Resimli Taşbaskısı Halk Hikâyeleri**, Ankara, 1989, 228 s. ve resim kataloğu (288 resim. Bunlardan 37 tanesi taşbaskısı Nasreddin Hoca kitaplarından alınmış).

Nasreddin Hoca'nın İki "Mesele"si

M. Sabri Koz

Nasreddin Hoca, her gün bir başka kapısını araladığımız kırk kapılı oda gibi. Hatta bu kapılar da yeni kırk kapılı odalara açılıyor... 1996'nın "Nasreddin Hoca Yılı" ilan edilmesiyle ben de birkaç kapıyı aralayayım dedim. Bohçada olanlardan bir kısmını ortaya döktüm. Gördüm ki bunlardan sözü edilmeye değer özellikler taşıyanlar var. Herbirini birer vesile ile değişik yerlerde ilgililerin dikkatlerine sunacağım.

Yazının başlığı, onu ilk okuyuşta, Nasreddin Hoca ile ilgili iki mesele üzerinde durulacağı izlenimi bırakabilir. Oysa bu yazıda Nasreddin Hoca ile ilgili herhangi bir meseleye ışık tutulmuyor, olsa olsa araştırmacıların kafalarını karıştıracak yeni bir mesele paragrafı açılıyor.

1992'de Kadıköy'de eski kitap, tablo ve değerli eşya alım satımıyla uğraşan Feridun Berkol'da biraz yorgun ancak cildi ve tezhibi güzel, sayfaları altın çerçeveli bir mecmua görmüş, fiyatı yüksek geldiği için satın alamamıştım. Araştırmacılara her zaman dostça yaklaşan ve özellikle satın alamayacaklara kolaylık göstermekten hoşlanan Feridun Bey, bu mecmuayı incelememe ve işime yarayan yerlerden fotokopi almama izin verdi. Kendisine teşekkür ederim. İşlek bir talikle yazılmış olan mecmuada büyük bir çoğunlukla divan şairlerinin isim ve şiirleri bulunuyordu.

Ne zaman düzenlendiği konusunda herhangi bir ipucu bulunmuyorsa da 17. ya da 18.yüzyılda kaleme alınmış olabileceğini tahmin ediyorum. 26,3 x 14 cm. boyutlarında olan ve 141 varaktan oluşan mecmuada şu not vardı:

> "Kafzâde Mecmû'asında muharrer olan
> esâmi-i şu'arâ ve eş'âr burada temâm oldı."
> (v. 141a)

Bu Kafzâde'nin kim olduğunu bildiğim halde tam olarak emin olmak için son cildi nedense bir türlü basılıp tamamlanamayan *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'ne başvurdum. Tahminlerimde yanılmadığımı, tezkiresi ile ünlü Kafzâde Fâizî ile karşı karşıya olduğumu anladım. Demek ki eldeki yazmanın bir bölümü, Kafzâde Fâizî'nin (İstanbul, 1572 ? - İstanbul, 1622) "...tezkireden ziyade güldeste (antoloji) mahiyetinde (...) 15.yüzyılın ikinci yarısından başlayarak kendi zamanına kadar yaşamış 500 şair ve 14 şaireyi alfabetik sırasına göre zikredip, eserlerinden örnekler ..."[1] veren eserinden yapılmış bir seçmeyi de içeriyordu

Yazmadaki "Kafzâde Mecmu'ası" ile ilgili notun biraz üstünde bulunan şu satırlar dikkatimi çekti:

> Mes'ele Hoca Nasreddin Rahmetullahi Aleyh
> Men ekele'l- hubze mea'z-zebîbi — etmek üzüm
> Lâ yahtacu fi'l- ömri ile't- tabîbi — hekim
>
> Metnin Türkçesi:
> Kim ekmekle üzüm yerse / Ömür boyu hekime muhtac olmaz[2].

1 Abdullah Uçman, "Fâizî (Kafzâde)", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.III, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1979, s. 149-150.

2 Arapça metni Beyoğlu-Tünel'de sahaflık yapan Hilmi Merttürkmen Hoca okuyup Türkçe'ye çevirdi. Kendisine teşekkür ederim.

Mes'ele Hoca Nasreddin Rahmetullahi Aleyh

Girdi gire:
Âdem Peygamber Aleyhisselâm Cennete girdi yine girse gerek.

Girmedi gire:
Muhammed ümmetidir ya'ni girmedi inşaallah girse gerek.

Girdi girmeye:
İblis Aleyhi'l-la'nedir ya'ni Cennete girdi artık girmese gerek.

Ne girdi ne gire:
Kâfirlerdir ki ne girdi Cennete ve ne gircekdir, girmese gerek.

Bu iki "mesele" nin benzerlerini belki bulurum umuduyla Türk halk bilmeceleriyle ilgili en zengin küllîyata baş vurdum[3]. Birincisi Arapça olduğu için halk bilmeceleri arasında bulunamazdı. Ancak ikincisindeki mantık ve söz oyunları, bir halk bilmecesi edasına sahipti. İlk karşılık olan Âdem Peygamber'den hareket ederek dizindeki yerine baktım ve buldum[4]. Dizin beni 993 tip numarasıyla derlenen bilmeceye gönderiyordu . Bilmecenin bir tip olarak kabul edilen ana metni ile değişik yerlerden derlenmiş beş ayrı varyantı vardı. Aşağıya, her dizesi bir karşılık için düzenlenmiş olan bilmecenin ana metnini olduğu gibi alıyorum:

Girdi, çıktı, girecek;
Girdi, çıktı, girmeyecek;
Girmedi, girecek;
Ne girdi, ne girecek.
(Adem ile Havva, Şeytan, Müslüman, Gâvur)[5]

Bu "bilmece" ile benzeri olan "mesele"nin ayrıldığı noktalar şunlardır: Karşılıkların sırası "bilmece"de "Adem ile Havva, Şeytan, Müslüman, Gâvur" biçiminde sıralanmış. Nasreddin Hoca'ya atfedilen "mesele"de ise "Adem Peygamber, Muhammed Ümmeti, İblis, Kâfirler" sırası izlenmş.

Eskiden bazı fıkıh meselelerinin "elgaz-ı fıkhiye" [fıkıh lugazları] adıyla manzum ve düzyazı bilmeceler halinde düzenlendiğini, eski kitaplarla uğraşanlar yakından bilirler. Hatta bu adla yayımlanmış bir kitap dahi var. Mehmed Zihnî, *Elgaz-ı Fıkhiye*, İst. 1309 (1892), 213 s. Buradaki ikinci metnin bu dinî bilmecelerden biri olma ihtimali de vardır. Mecmuada, bilmecenin nüktesini Nasreddin Hocamıza yakıştıran kalem ve o kalemi kullanan, o kaleme hükm eden beyin ortalığı karıştırmak için yapmamıştır bu yakıştırmayı. Bu yakıştırmada Nasreddin Hoca'nın dinî konularda hüküm yürütecek ölçüde bilgili biri olduğundan tutun da Cennet kavramının yorumlanması, Kur'an-ı Kerim'den ve bazı islâmî anlatılardan yola çıkılarak bir inanç gerçeğini veciz bir biçimde ifade etmeye varıncaya kadar pek çok faktörün etkili olduğu düşünülebilir.

Anadolu'nun bazı yörelerinde "bilmece" yerine "mesel" denildiğini ve bu adlandırmanın da mecmuadaki metinler üzerinde etkili olabileceğini unutmamak gerekir.

Nasreddin Hoca fıkralarında geçen ve Hoca'nın, bilgi düzeyini ölçmek isteyenlere verdiği cevap biçiminde düzenlenmiş Arapça ve Farsça ile Türkçe'nin mülemma tekniği ile çok güzel bir biçimde bir araya getirildiği manzum ve düzyazı parçalar gibi burada yayımladığım "mesele"ler de ilginç birikimleri yansıtıyor.

Ne olursa olsun, divan şairlerinden söz eden ve onların şiirlerinden örnekler veren bir mecmuada Nasreddin Hoca'ya atfedilen Arapça bir "mesele" ile altı ayrı örneği derlenmiş olan bir halk bilmecesiyle ortaklıkları bulunan diğer bir "mesele"ye rastlamış olmam, biraz gayretkeşlik ve safdillikle bu kısa yazıyı yazmama sebep oldu. Bir Nasreddin Hoca nüktesi bulurum derken karşıma bir halk bilmecesi çıktı. Hoca da çok cevaplı bir bilmece değil mi aslında?

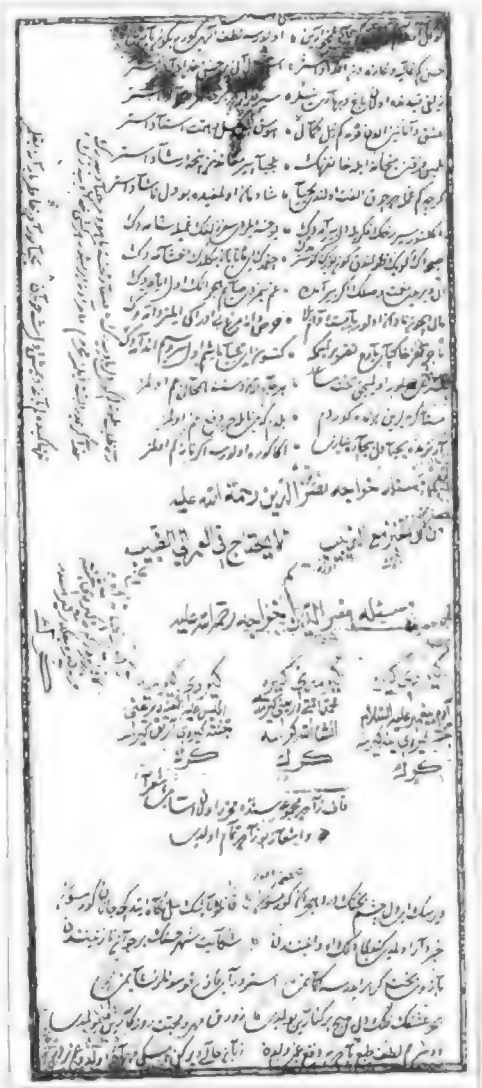

Mecmua, v. 141 a

3 İlhan Başgöz-Andreas Tietze, Bilmece: A Corpus of Turkish Riddles, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London, 1973, [5]+1063 s. + 1 katlanan harita.

4 A.g.e., s. 949.

5 A.g.e., s. 888.

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN

FİKRET MUALLA'DAN BURHAN BELGE'YE

Fikret Mualla'nın Burhan Belge'ye gönderdiği sergi kataloğundaki ithaf yazısı

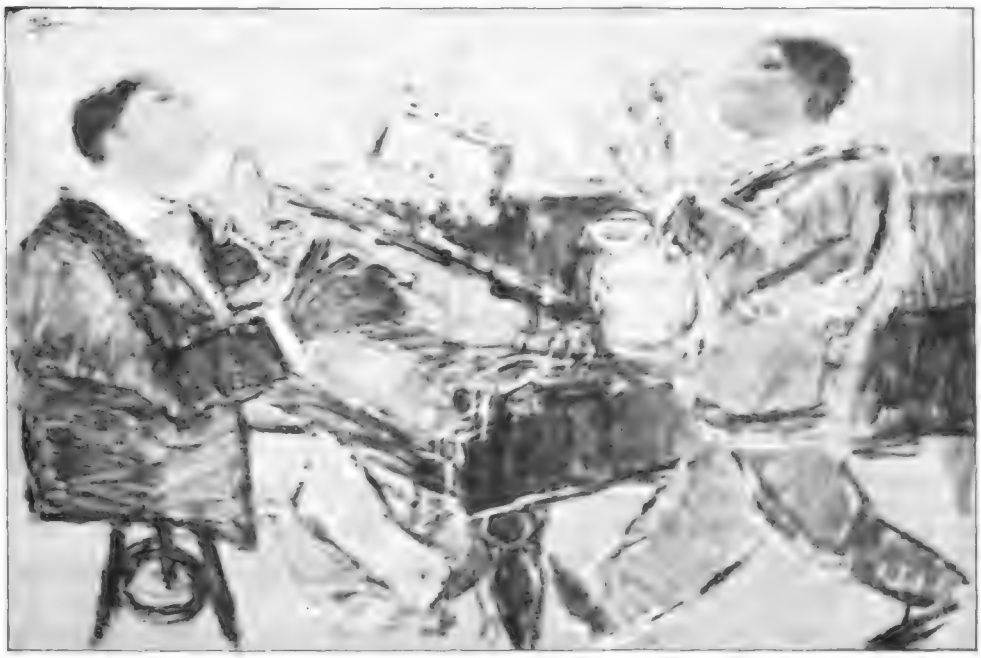

Mualla'nın Mayıs 1957'de Paris'te açılan sergisinde yeralan bir eseri.

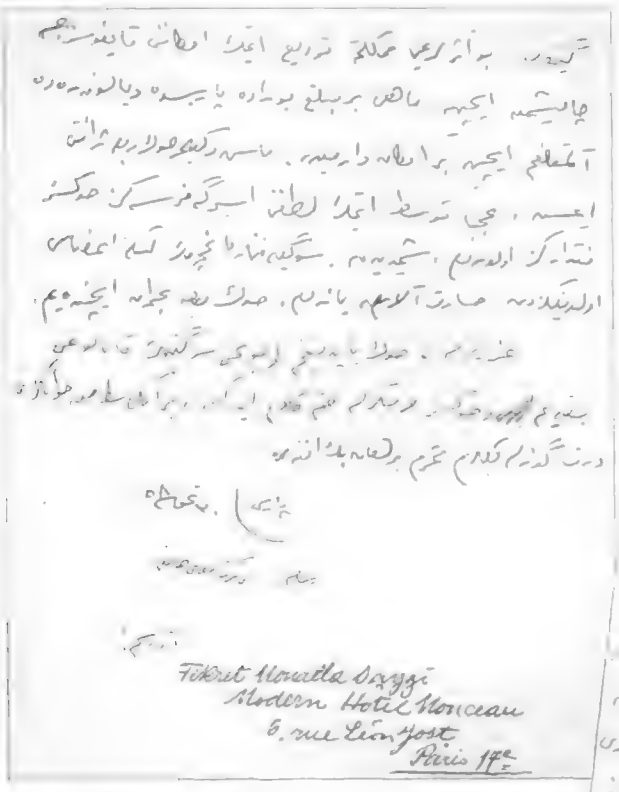

Fikret Mualla Saygi
Modern Hotel Monceau
6. rue Léon Jost
Paris 17e

Bu mektubun ilk karalaması, Mualla'nın kâğıtları arasında ölümünden sonra bulunmuştur. (Fıkret Mualla *Dostlara Mektuplar* Yapı Kredi Yayınları 1995 s. 55)

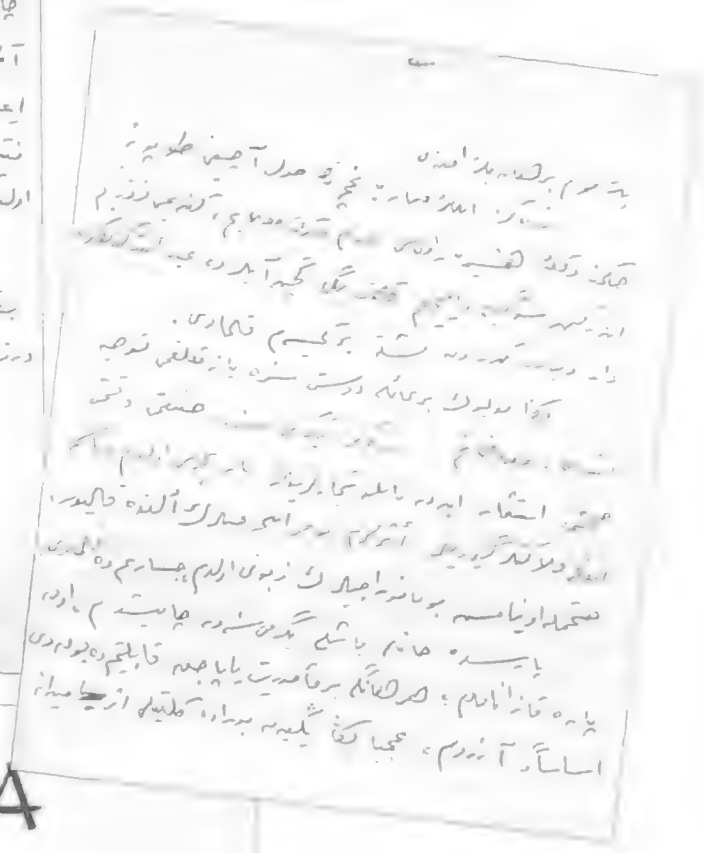

Pek muhterem Burhan Beyefendi,

Bendeniz ilk Fenerbahçe'nin sol açığı Topuz Hikmet Bey'in hemşirezâdesi ressam Fikret Mualla'yım, kendimi takdim ederken sevgili dayıcığım Hikmet Bey'i geçen aylarda kaybettikten sonra dâr-ı dünyada kederden başka bir kimsem kalmadı.

Bana büyük bir aile dostu size yazmaklığımı tavsiye etti. Maruzatım: Bendeniz yirmi senedir sanatımı yaktimi sıhhatimi istismâr eden tablo tüccarlarının bâziçesi oldum, başıma envâ-ı felâketler getirdiler. Eserlerim bu mürabahacıların elinde kalıyor. Sıhhatimle oynamış bu manevracıların zebûnu oldum, cesâretim de kalmadı. Paris'te canla başla yirmi senedir çalıştım. On para kazanamadım, herhangi bir memuriyet yapacak kabiliyetim de yoktu, esasen arzum, acaba bana yeniden burada külliyetli eser meydana getirip, bu eserlerimi memlekete tevdi etmek imkânını kaygusuzca çalışmam için mâhî bir meblağ burada Paris'te veya Londra'da almaklığım için bir imkân var mıdır.

Başvekilimiz son derece janti imiş. Acaba tavassut etmek lutfunu esirgemezseniz sonsuz minnetdârınız olurum. Şimdiden sevgili Fenerbahçemin eski azası olduğunuzdan cesâret alarak yazdım. Son derece buhran içindeyim.

Özürlerle, son yaptığım üçüncü serginin kataloğunu takdim ve sonsuz hürmetlerle hatm-ı kelâm ederken bir iki satırcık cevabınızı dört gözle beklerim muhterem Burhan Beyefendi.

Paris 30 Temmuz 58
Ressam Fikret Mualla Saygı
Adresim:Modern Hotel Monceau
6. rue Léon Jost
Paris 17e

Yarım Yüzyıl Önceki Hocalarımız

Ebül'ulâ Mardin

TURGUT AKPINAR

"Genial" dostum
Prof. Dr. İsmet Sungurbey'e

1948 yılı sonbaharında İstanbul Hukuk Fakültesi'ne kaydoldum ve 1952 yılı ilkbaharında mezun oldum. O yıllarda İstanbul Üniversitesi'nde ünü yurt ve hattâ dünya çapında yaygın birçok hoca vardı. Bu büyük hocalardan bazılarının öğrencisi olmakla hâlâ öğünmekteyiz. Bunda da biraz haklı olduğumuzu sanıyorum. Bunun önemini ilk defa Almanya'da doktora-babası denilen profesörüm Hermann Krause'nin, benim üç yıl A.B. Schwarz isimli büyük hukukçudan ders okumuş olmamı bariz bir ilgi ve takdir ile karşılayarak, beni doktora ile ilgili birtakım önemli kayıtlardan muaf tutmasını hayretler içinde görünce, anlamıştım. Sonraları bu olay üzerinde zaman zaman düşünmüş, yakınlarıma nakletmiş ve bu işin tam şuuruna varmağa çalışmıştım. Öyle ya, bir tarih meraklısı olarak, tarihimizde Bağdat'ta, Kahire'de Buhara veya Taşkent, Semerkant'ta bir hocadan okumak için, o dönemin binbir seyahat güçlüklerine katlanan birçok öğrencinin varlığını biliyordum. Bunlar, boşuna mı bu zahmet ve külfetlere katlanmışlardı? Bugün "mektupla öğretim" veya eğitim diye bir şey git-

Ebul'ulâ Mardin

tikçe yayılmaktadır. Gerçek eğitimin "mektupla" olamayacağı şüphesizdir. Böyle bir eğitim yoluna sapılması yokluk ve zaruretten doğmuştur.

Büyük hoca kimdir, nasıl olur? Bu anlatılması değil, yaşanması gereken bir husustur. Bunu kendi hayatlarında yaşamış olanlar, büyük hocalardan ders okumanın farkını, mutluluğunu iliklerine kadar hissetmişlerdir, hocalarını unutamazlar. Ben bu yazı dizisine unutulmaz hocalarımızdan Ebül'ulâ Mardin ile başlamak istiyorum.

Çünkü biz öğrencileri için "unutulmaz" olan bu büyük insanların zamanın her şeyi yokeden etkisine maruz kaldıklarını görüp anlamamağa imkân var mı? Geçen gün, yüksek lisans çalışması için Kadıköy'deki Müteferrika Kitabevi'nde kitap arayan, İstanbul Hukuk Fakültesi'nden mezun, hâkim stajyeri bir genç kızımıza "Ebül'ulâ Bey'in ismini duydunuz mu?" dediğimde, şaşırarak yüzüme baktı. Herhalde aklından acaba Mısırlı bir âlim mi diye geçirmiş olabilir. Bugünlerde hocamızın hatıraları ile dolu olduğumdan çok üzüldüm.

Bu yazım ve benzerlerinin rahmetli hocalarımızın aziz hatıralarını tazelemeye az çok katkısı olmasını diliyorum.

Son Ders ve Ayrılış Konuşmamın Hikâyesi

Aradan neredeyse yarım yüzyıl geçmiş. 1951 yılının ılık bir Mayıs günüydü. İstanbul Hukuk Fakültesi'nin gayet büyük sınıflarından birinde idik. Ders yılı sona ermek üzere olduğundan, imtihanlara hazırlanmak için derse gelenler çok azaldığı halde, Ebül'ulâ Bey'in derslerine her zaman olduğu gibi ilgi devam ediyor-

du. Bunun bir sebebi de, onun derslerinde not tutmanın gerekli olduğuna olan inancımızdı. O gün hocamızın üst üste iki dersi vardı. İlkini her zaman olduğu gibi ilgiyle dinledik, notlar aldık. Hocanın halinde bir değişiklik sezip sezmediğimi şimdi hatırlamıyorum. İki ders arasında uzunca bir teneffüs vardı. Sıralarımızda oturmuş çene çalıyorduk ki, hocanın asistanı Feyzi Feyzioğlu (ki sonradan profesör olan, Kâzım Karabekir Paşa'nın damadı bu efendi insanı 1983'de feci bir uçak kazasında kaybettik) her zamanki çekingen ve terbiyeli haliyle, benim de bulunduğum gruba yaklaşarak: "Arkadaşlar, önümüzdeki ders hocamızın fakültemizde vereceği son dersidir. Kendisi hukuk hocalığını biraz sonra noktalamış olacaktır. Onun konuşmasını müteakip içinizden birinin bir konuşma yapması uygun olur sanırım" mealinde konuştu. Yüzü sararmıştı, heyecan içinde olmalıydı. Şimdi heyecan sırası bize gelmişti.

Yüzlerce kişi karşısında bu önemli konuşmayı kim yapacaktı? Vakit olmadığından irticalen konuşmak gerekiyordu. Ben ve bazı arkadaşlarım Anadolu'dan gelmiştik, çekingendik. Halbuki meselâ Galatasaraylıların çoğu girgin, ağzı lâf yapan kişilerdi. Bence bu iş onlara düşerdi. Sonradan, sınıf albümümüzün hazırlanmasını bile ilerinin Ticaret Hukuku Profesörü Oğuz İmregün ve çok tanınmış gazetecisi Abdi İpekçi gibi Galatasaray Liselilerin becerikliliğine borçluyduk. Fakat o kadar insan arasından kimse çıkıp da bu işi üzerine almak istemedi.

Herkes gibi benim de değerli hocamıza çok büyük bir saygım vardı. Ders esnasında bütün söylediklerini hep sarı yapraklı kalın bir deftere not etmeğe çalışır, bilhassa ders esnasında söylediği, her biri nefis bir şekilde ifade edilmiş *Mecelle*'nin küllî kaidelerinden oldukça sık naklettiği kuralları, kendi hayatından verdiği ilgi çekici örnekleri v.b. hep kaydederdim. Şimdi böyle bir hocanın ayrılışında içimizden birinin veda konuşması yapmaması bence büyük bir saygısızlık olurdu. Samsun Lisesi'nde sınıfta özellikle edebiyat derslerinde çok ve rahat konuşan bir öğrenci olduğum halde, yaklaşık 1500 kişi olarak girdiğimiz İstanbul Hukuk Fakültesi'nin yüzlerce kişilik sınıflarında dut yemiş bülbüle dönmüştüm. Arzuma, bilgimin ve fikirlerimin yeterliliğine rağmen rahmetli Prof. Halil Arslanlı'nın o zamanlar pek moda olan "zincirleme satışlar"la ilgili bir dersindeki konuşmam dışında hiç konuşmadan fakültenin sonuna gelmiştim. Bu zoraki sususun da etkisiyle mi bilmiyorum, fakat daha çok hocamıza karşı olan saygım yüzünden inanılmaz bir cesaret göstererek: "Ben konuşurum" dedim. Teneffüsün bir kısmı geçmişti, zorunlu olarak irticalen konuşacaktım. Aklıma geleni söyleyen bir şaşkın hatip olmak da istemiyordum. Defterlerimin birinin ortasından iki yaprak kopardım ve konuşmamda temas etmek istediğim hususları sıra ile söylevip unutmamak için satır başları halinde not ettim. Her zaman çok güzel ders anlatan hocamızın yaptığı ayrılış konuşmasından hemen hiçbir şey hatırlayamıyordum. Yüreğimi titreten tek cümle hariç:

"42 yıl süren hocalık hayatım şu anda sona eriyor." Bu cümle hemen hemen 50 yıl geçmesine rağmen unutulmadan aklımda kalmış, neden bilmiyorum. Ama düşünün ki bu sözleri dinleyen biz öğrenciler henüz yirmi yaşlarında idik. Hocamız ise Hukuk Fakültesi'ndeki 42 yıllık bir hizmetten sonra o gün ayrılıyordu. Bu sarsıcı bir olaydı. Nihayet Feyzioğlu, "hadi çık" der gibi bana belli belirsiz işaret ettiğinde, heyecan ve üzüntüden sarhoş gibiydim. Sallanarak yüksekçe olan büyük kürsüye çıktım.

Konuşmaya başladığımda, bendeki heyecan çevreme de sıçradı, kürsünün bir köşesinde oturan Feyzioğlu ağlıyordu. Ben pek farkında değildim ama arkadaşlardan da ağlayanlar olmuş. Kendim de titreyen bir sesle yaptığım bu konuşmamdan şu anda bir cümlemi iyice hatırlıyorum: "Bizlere, zevk-i hukukîmizin hangi şıkkı tercih ettiğini soran şen kahkahalı ses artık bu sınıflarda duyulmayacaktır." Bunun anlamını hocanın dikkatli talebeleri iyi bilirler. O, bir hukuki problemin muhtelif hukuk sistemlerindeki çözüm şekillerini örneklerle anlatırken, bize hangi çözümü seçtiğimizi sorar ve sonra da belirli bir gruba hitaben: "Sizler, ecdadımızın da gittiği yolu ve hal tarzını buldunuz" der, göbeğini hoplatarak tatlı tatlı gülerdi. "Zevk-i hukuki" deyimini severek, sıkça kullanırdı.

Konuşmamda hep öğrencilere hitap etmiştim. Tabiî bu dolaylı bir şekilde hocamıza söylenmiş oluyordu. Bir iki arkadaş, niye hocaya da doğrudan hitap ederek bir şeyler söylemedin, gibi galiba haklı bir tenkidde bulundular ama bende öyle her şeyi düşünecek hal mi vardı? Çok şükür ki, hoca bundan en ufak şekilde alınmamıştı, bu sonradan anlaşıldı, konuşmamın içtenliğinin yarattığı heyecan hoca dahil herkesi sarmıştı. Biraz sonra asistanı gelerek hocamızın beni kürsünün arkasındaki dinlenme odasına çağırdığını söyledi. Girince hocamın elini öptüm, o da galiba konuşmamı çok beğendiğini söyledi ve sonradan oğlunun anılarını okuyunca hatırladığıma göre konuşmamın bir suretini istemişti. Halbuki elimde bir iki nottan başka düzgün bir metin yoktu.

Hocam bana iltifat edici sözler söyledi. Elimdeki notları düzenleyip vermek için mi hatırlayamıyorum, fakat günün birinde Nişantaşı'nda oturduğu Nişantaşı Apartımanı'na gittiğim günü unutmama imkân yoktur. Salona alındım. Biraz sonra ho-

cam, sarı renkli bir robdöşambr ile geldi. Kısa bir süre sonra hizmetçi kadın içeri girince, "Evlâdım kahveniz nasıl olsun" diye kendisi sordu ve benimle konuşmasını sürdürdü. Ben o zamanlar çok sıkılgan bir gençtim, kahveyi herhalde şaşkınlıkla istemiş olmalıyım. Kahvemin daha yarısına gelmiştim ki, birden Ramazan ayında bulunduğumuzu hatırladım. Hocamızın dinî vecibelerini tam olarak yerine getiren bir Müslüman olduğunu duymuştum. Çok büyük bir saygı beslediğim bu insanın niyetli olduğu kesindi. Ben yaptığım gafı farkettiğimde, iş işten geçmişti. Boncuk boncuk terlemeğe başladım, fincanı yavaşça masaya bırakıp, teşekkürlerimle oradan nasıl kaçtığımı bugün bile sıkıntı içinde hatırlıyorum. Bir daha da hocamın ziyaretine gidemedim. Ne yazık ki, 1957 yılında cenazesinde de bulunamadım. Böylece onu son defa Nişantaşı Apartımanı'nda görmüş oldum.

Aradan yıllar geçti. 1988'de hocamızın yegâne oğlu, şair, yazar Yusuf Mardin'in (ki o da 1995 yılında vefat etmiştir) *Kocataş Yalısı Anılarım* kitabını özel olarak bastırıp, yakınlarına dağıttığını öğrendim ve Sayın Prof. Dr. Ahmet Sayar'ın yardımı ile ve güçlükle bir nüshasını edinebildim. Bilindiği gibi Ebül'ulâ Mardin, bir ara Adliye Nazırı da olan meşhur hukukçulardan Necmeddin Kocataş'ın damadı idi. Yusuf Mardin, dedesinin yalısında geçen olaylarla ilgili nefis anılarında babasının fakültedeki son dersinden sonra benim yaptığım konuşmadan da bahsetmekte (ismim verilmeksizin) ve rahmetlinin konuşma metnini benden istediği kaydedilmiş bulunmaktadır. Yusuf Mardin, babası ile olan ilişkilerini anlatırken onun fakültedeki son günü hakkında şöyle yazıyor:

"Benim milletvekili olarak Ankara'ya yerleşmemle aramızda sürekli yazışmalar oldu. Bazen haftada iki mektup gönderdiğim olurdu.. (babamın yazdığı) mektuplardan 21 Mayıs 1951 günlü olanında son ders gününün heyecanını anlatan şu satırları hâlâ kulaklarımda tazeliğini koruyor: "Dün öğleden sonra fakülte tatile girdi. Son iki saat ders takrir eyledikten ve talebeden birinin heyecanlı hitabesini de dinledikten sonra 42 yıllık tedris hayatıma nihayet vermiş oldum. Haza min fazlı rabbi! Cenabı Hak her derste ben kulunu teyyidatı suphaniyyesine mazhar kıldı. Büyük Allahımın lütuf ve keremidir ki bizi yâr ü ağyara sevdirdi. Bu fâni hayatta bundan büyük bir nimet olur mu? Baki kalan bu kubbede bir hoş sada imiş.

Hayatımın bu tarihi dakikasını tespit için talebe, muhtelif pozlarda resmimi aldılar. İthaf ettikleri buket de kalbimizin üzerinde mevki almış bir haldeydi. Nutkun bir suretini istedim. Fotoğraflardan da elbet birtakım hediye ederler.

Fakülte muhteşem bir merasım yapmak istiyor. Halbuki iki noktadan bunu mahzurlu görüyorum. Evvelâ isabeti ayn, kem gözden sakınmak lâzım. Saniyen bu merasim benim için pek heyecanlı olabilir. Böyle bir heyecana acaba kalbim tahammül eder mi? Bunu kesdirmek güç. Tekrar tekrar Dekan'a, Rektöre vazgeçmeleri için ricada bulundum. Biraz yumuşattım. Başka bir şey düşünmeye imale ettim."

Ebül'ul Mardin'in öğrencisi Turgut Akpınar'a imzaladığı bir fotoğraf

Oğluna yazdığı bu mektuptan, hocamızın benim konuşmamı heyecan verici bulduğu anlaşılıyor. Esasen ben de bunu bizzat müşahede etmiştim. Aslında heyecan şüphesiz 42 yıldan sonraki ayrılıştan kaynaklanıyordu. Nutkun (metninin) bir suretini benden istediğini bu satırlardan sonra hatırlayabildim. Kendisi için Dekanlık ve Rektörlüğün yapmak istediği büyük merasimi istememesinin de ayrılış günü duyduğu heyecanla ilgili olduğu anlaşılıyor.

Tahsili ve Hukuk Fakültesi'ni Seçmesinin Nedeni

Yediyüz yıllık ve pek çok âlim yetiştirmiş bir aileden gelen Ebül'ulâ Mardin tahsilinin ilk dönemini özel olarak yapmıştır.

Yüksek tahsilini hukukta yapmağa karar verişinin hikâyesini ise bir gün şöyle anlatmıştı. Kendinden biraz büyük, yakını olan bir gençle sokağa çıkarlar. O gencin Hukuk Fakültesi'nde

bir işi varmış. "Gel önce onu halledelim sonra birlikte çıkarız" der. Onu beklerken E. Mardin bir dershanede dersini vermekte olan bir hocanın takririni dinler. Kürsüde konuşan zatın o kadar güzel, çekici bir konuşması, hitabeti vardır ki, E. Mardin hayran hayran dinler ve o gün hukuka girmeğe karar verir. Kürsüdeki hoca ise Hukuk Mektebi'nde uzun süre Tarih-i Siyasi bir süre sonra buna ek olarak Hukuk-ı Esasiye (Anayasa Hukuku) v.b okutan ve sonraları, Adalet Bakanlığı'na ve Sadrazamlığa kadar yükselen meşhur İbrahim Hakkı Paşa'dır.

Genç Ebül'ulâ kendisi hukuk tahsil etmeğe niyet eder ama, o devirde hele Mardinî ailesi gibi bir aileden olan genç öyle bildiğini yapamazdı. Başta baba olmak üzere büyüklerin muvafakatı şarttı. Konuyu bizzat babasına açması da imkânsızdı. Kendi ifadesiyle: "Mesele, valide merhumun delâleti ile peder merhuma" arzedilir. Bir süre sonra babası onu huzuruna çağırır. Kendisinin hukuk tahsili yapmayı arzu ettiğini öğrenmiş bulunduğunu, buna bazı şartlarla müsaade edebileceğini söyler ve şunları ekler: "Evvela, Müdde-i Umumi (Savcı) olmayacaksın. Çünkü ömrünü başkalarını itham etmekle geçirmeni istemem, saniyen, avukatlık yapmayacaksın, bu dünyada herkesin derdi kendine yeter. Bir de başkalarının derd ve sıkıntılarını yüklenmek isabetli olmaz. Salisen hâkimlik yapabilirsin fakat bunu ancak o makama davet edilirsen, senden talep edilirse kabul edeceksin" der.

Ben bu sözleri mealen naklediyorum. Hafızama güvenememekle beraber, bu ve benzeri anıları, duyduğum derin ilgi nedeniyle başkalarına naklederek o kadar tekrarlayıp, tazeledim ki, esasta bir yanlışlık olacağını zannetmiyorum. Gerçekten E. Mardin savcılık yapmamış, hâkimliği de kendisinden istendiği için kabul etmiştir. Fakat avukatlığı hiç olmazsa hukuken yaptığı kesindir. Ama onun bu faaliyetinin ağırlık noktası büyük bilgi birikimine dayanarak verdiği meşhur "bilirkişi" raporları ile olmuştur sanıyorum. Onun mesela Zingal Şirketi ile ilgili basılmış bir raporu kütüphanemde mevcuddur. Babasının ikinci şartına riayetle ilgili açıklamayı belki İsmet Sungurbey dostumuz yapabilir.

Genç Ebül'ulâ , yukardaki şartlarla Hukuk Mektebi'ne yazılır. Onun bu mektepte sınıf arkadaşı olan ve sonradan İstanbul Üniversitesi'nin çok tanınmış rektörlerinden biri olan, Devletler Hukuku Hocası Prof. Cemil Bilsel, arkadaşı hakkında 1943 yılında onun şerefine yayınlanmış *Ebül'ulâ Mardin'e Armağan* isimli büyük kolektif eserde, şunları yazmaktadır: (s.92)

"Ebül'ulâ ile tanışmamız belki ilk günlerde olmadı. Fakat o, daha ilk gününden giyinişindeki itina ve gidişindeki seçkinlik ile dikkatimizi çekmişti. Atlas devrik yakalı latası, güzel sarılmış temiz sarığı, herkesinkinden ayrı, vakarlı hali ile onu hepimiz konuşmadan tanıyorduk. Bugün gibi hatırlarım. Derste geçen bir meselenin Mehmet Kenan ile münakaşası, ononbeş arkadaşı etrafımıza yığılmıştı. Ebül'ulâ da bunlardan biriydi. O da münakaşaya karıştı. En küçük şeyleri gözden kaçırmayan dikkati, hafıza kuvveti, muhakeme ve tahlil kudreti hepimizi çarptı. Sözlerinde de ne kadar nazik, fakat ne kadar vakarlı idi. Bilgin bir ailenin evlâdı Ebül'ulâ , fıkıhta da mantıkda da, aruz, maani ve bedi'de de geniş bilgisi ile bugün olduğu gibi, o gün de bize bir merci olmuştu.

En ince şeyleri gözden kaçırmayan dikkati, hatırlama kuvveti, terkip ve tahlil kudreti kendisini bilgide memleketin en yüksek pâyesi olan Müderrisliğe ve Ordinaryüslüğe ulaştırdığı gibi, dürüstlüğü, doğruluğu, işbilirliği de idare hayatının en yüce derecelerine çıkarmıştır."

Meslek Hayatı

Cemil Bilsel'in belirttiği gibi, meslek hayatında, E. Mardin, çok önemli mevkilere yükselmiş ve hepsinde de çok başarılı olmuşsa da, onun mesleki hayatının tacını giydiği yer Hukuk Mektebi, sonraki Hukuk Fakültesi olmuştur, diyebilirim. Çünkü orada, 42 yıl gibi çok uzun yıllarını, efsanevi dev bir hoca olarak geçirmiş, kendisinin de belirttiği gibi, herkesin sevgi ve saygısını kazanmıştır. Meslek hayatının kendi ağzından kısaca bilinmesinde yarar vardır: "1881 yılı Ramazan ayının 12. gününe tesadüf eden Ağustos'un 9. günü, babam Mardinî zade Yusuf Sıtkı Efendi'nin memur olarak bulunduğu İşkodra'da doğdum... Özel öğrenim gördüm. Çarşambalı Ahmet Efendi'yle, Kastamonulu Ebubekir Sıtkı Efendi gibi zamanın seçkin ve tanınmış bilginlerinden ders ve icazet aldım... 16 Ağustos 1903'de hukuktan birincilikle ve pekiyi dereceyle mezun oldum. Daha ondokuz yaşındayken 24 Ağustos 1900'de Temyiz Mahkemesi'nde kâtiplikle adliye mesleğine ve devlet hizmetine girdim. Hukuku bitirdikten sonra İstanbul Bidayet, Hukuk ve Ticaret Mahkemeleri üyeliklerinde bulundum. 1908'de Eşref Edip (Fergan) ile birlikte *Sırat-ı Müstakim* adlı Ceride-i İslâmiye'yi çıkarmağa başladık.. 1912'de *Kelime-i Tayyibe* adlı 15 günde bir çıkan bir dergi kurdum.

1909'da İstanbul Hukuk Mektebi'nde, 1910'da Mülkiye'de (sonradan Ankara'ya taşınan Mülkiye Siyasal Bilgiler Fakültesi olarak öğretime devam etmiştir) öğretim üyeliğine başladım. Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde 1914-1919 arasında Niğde, 1921'de Mardin milletvekili oldum. 1923 yılında kadıların yetişmesi için açılmış bulunan Medresetü'lkuzât'a müderris oldum... Meşihat Mektupçuluğum sırasında Türki-

ye'de ilk kez *İlmiye Salnamesi*'ni çıkardım (1334-1918). Daha sonra Meşihat (Şeyhülislâmlık makamı) Müsteşarlığına atandım. 1923'de İstanbul Barosu'na kaydoldum. 27 Ekim 1910'dan başlayarak İstanbul Üniversitesi'nde Medenî Hukuk ve Toprak Hukuku okutmak suretiyle tam 52 yıl devlet hizmetinde bulundum. İsviçre Medenî Kanunu'nu bünyemize ve ihtiyaçlarımıza adapte etmek üzere kurulan bütün ilmî komisyonlarda çalıştım.. İlmiye rütbelerinden İstanbul payesini ihraz etmiş bulunmam hasebiyle, verilmesi müteamel bulunan ikinci rütbeden Mecidiye Nişanım vardır." (Yusuf Mardin, *Kocataş Yalısı Anılarım*, s.27)

Eserleri

E. Mardin'in eserlerini, sırf hukuk konusunda olup daha ziyade hukukçuların yararlanacağı kitaplar ile geniş kütlelere, aydınlara hitap edenler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Hukuk eserlerinin çoğu Medenî Hukuk alanındadır. Fakat Ahkâmı Arazi ve Evkaf konularında da büyük eserleri vardır. Bizim öğrenciliğimizde *Toprak Hukuku* ismiyle, küçük bir ders notları kitabı basılmıştı, fakat kısalığı sebebiyle bu kitaptan şahsen ben pek yararlanamadım ve not tutmaya önem vermiştim. Hocamızın hukuk kitaplarının tam bir listesi Prof. İsmet Sungurbey'in biyografi kitabında bulunmaktadır. Bunlar *Tarih ve Toplum* okuyucularının büyük çoğunluğunu fazla ilgilendirmediği için adı geçen esere atıfla yetiniyoruz.

Kültür tarihimize ilgi duyan herkesi ilgilendirebilecek eserlerine gelince, bunlar onun ismini kuşaktan kuşağa ulaştıracak çok önemli üç eserdir.

İlmiye Salnâmesi

E. Mardin'in Meşihat-ı İslâmiye (Şeyhülislâmlık) Mektupçusu bulunduğu sırada gerçekleştirilmiş, ilk ve son *İlmiye Salnâmesi*'dir. Eser aslında kolektif bir eser olup çeşitli müelliflerce yazılmıştır. Muhtelif konular Ali Emiri, tarihçi Ahmed Refik ve öğretmen Emin Beyefendiler tarafından tahrir ve ithaf olunmuştur. Kitapta 124 Şeyhülislâmın yaşam öyküleri vardır. Hocamız bu eseri hazırlarken özellikle Şeyhülislâmların fetva ve elyazılarının örneklerini toplayabilmek için büyük güçlüklere uğradığını Sungurbey'e naklederken bu uğurda kendi cebinden birçok altın para ödemiş olduğunu da söylemiş. Böyle büyük bir eseri hem de belirtilen konuda olunca, derleyip toplamanın ve düzenli bir eser ortaya getirmenin ne büyük bir emek ve ehliyet istediği erbabınca takdir edilebilir.

Ebü'ulâ Mardin meşîhati İslâmiyye Müsteşârı

Huzur Dersleri

Birinci cildi 615 sahife, ikinci ve üçüncü ciltleri birarada basılmış olup 1113 sahife tutan bu dev eser, Ebül'ulâ Mardin'in ve kendisine yakışır derecede üstün yetenekli yardımcısı İsmet Sungurbey'in müşterek eseridir.

Evvelâ okuyucularımızdan bilmeyenler için Huzur Dersi ne demektir onu kısaca belirtelim. Burada "Huzur"dan maksat Padişah'ın huzurudur. Huzur Dersleri ise onun huzurunda, önünde seçkin âlimler tarafından dinî konularda verilen dersler belki daha doğru bir deyimle "münazaralar"dır. Zira bu derslerde evvela *mukarrir* denilen asıl konuşmacı belirli âyetler hakkında tefsirde bulunur, sonra *muhatap* denilen zatlar onun fikirleri ve söyledikleri üzerinde sorular sorar, tenkidini yaparlar ve kısaca karşılıklı ilmî münazaraya girerler, dinleyiciler de bu suretle onların ilminden, fikirlerinden yararlanmış olurlardı. İşte *Huzur Dersleri* kitabında, mukarrir ve muhataplık yapmış yüzlerce âlimin isimleri, tercüme-i halleri toplanmağa çalışılmıştır. Eser, ilgi çekici bir biyografik eser, Din Bilginleri Ansiklopedisi gibidir. Müelliflerin çeşitli açıklamaları ile eser şüphesiz basit bir biyografiler ansiklopedisi olmanın çok üstünde bir değer kazanmıştır.

Medenî Hukuk Cephesinden - Ahmet Cevdet Paşa

Hukuk tarihimizin en önemli Kanunnâmesi diyebileceğimiz "Mecelle"nin üstün gayretle yaratılmasında Cevdet Paşa'nın büyük rolü hakkında, Hocamızın yazdığı gerçek bir şaheserdir. Sungurbey, bu eser hakkında şöyle diyor: "E. Mardin'in başkaca hiçbir hizmeti ve eseri bulunmasaydı bile yalnız bu muhteşem, muhalled şaheser, tek başına üstadın aziz hatı-

rasının ebediyyen hayır ve şükranla anılmasına yeterdi." Biz bu satırlara ilâve edecek bir şey bulamıyoruz.

E. Mardin, modern anlamda çok iyi bir hukukçu olduğu gibi İslâmî konularda da uzmandı. Kuvvetli hafızası ve keskin zekası ile İslâmî ilimlerde pek çok İslâm bilgininden üstün bir seviyede olduğu biliniyor. Onun Meşihat Mektupçuluğundan, Meşihat-ı İslâmiye Müsteşarlığı'na kadar yükselebilmesi boşuna değildir.

Eşref Edip ile birlikte *Sırat-ı Müstakim* isimli İslâmî dergiyi çıkardığı gibi, daha sonra *Kelime-i Tayyibe* adlı 15 günde bir çıkan bir başka dergiyi müstakilen çıkardığını belirtmiştik. Genç yaşlarındaki bu dergicilik işine anlaşılan, Hukuk Mektebi ve Mülkiye'deki hocalık faaliyetinin ağır yükü sebebiyle son vermiştir. Fakat İslâmî konulardaki bazı makale ve yazılarını Maarif Vekaleti'nce yayınlanan *İslâm Ansiklopedisi*'nde neşretmiştir. *Beytülmal, Fetva, Harac, Kadı* ve *Mecelle* maddeleri onundur.

Ankara'da 1944 yılında yayınlanan meşhur *Türk Hukuk Lûgati*'nin hazırlanışında da büyük emeği geçtiği biliniyor.

İnsan Olarak Ebül'ulâ Mardin - Bilinmeyen Yönleri, Alışkanlıkları

Ebül'ulâ Mardin, ilk bakışta göze çarpan fiziği ile olduğu kadar üstün manevi nitelikleri ile de farklı, seçkin bir insandı. Onun en yakını oğlu, babasını şöyle anlatıyor: "Seyrelmiş kır saçları ve her zaman biçimini koruyan, siyahtan çok beyazı göz alan sivri sakalı, uzunca burnu üzerinde yükselen geniş alnıyla, kendisini Medenî Hukuk kürsüsünde ders anlatırken görüyorum. İnsanın iliklerine kadar işleyen yeşil gözlerini çelikleştiren mavi bakışı, resimlerinde sezilmiyor. Kürsüde gözlerinin uzaklara daldığı ancak sesinin dalgalandığı duyuluyor. Bir yandan parmaklarıyla sağ elinin üzerini çimdikleyerek ders anlatıyor, sesi perde perde yükseliyor. Ama kürsüden indikten sonra, hele kendisine soru sormak için yaklaşan öğrencilerine çevrilen şefkat dolu, sevgi yüklü bakışı kalbinin inceliğini simgeliyor... Üniversiteye gittiği günler, son derece özenle giyinir, ipek gömleğine boyunbağını dikkatle bağlar, ceplerinde çift mendil bulundurdu. Kışları ayakkabısının üstüne getr giymek zahmetine katlanır, evlâtlık kız bunun düğmelerini iliklerdi. Otomobilsiz sokağa çıktığı zaman baston da kullanırdı" (kendisi asla otomobil kullanmazmış).

Kibarlığı, zarafeti herkesçe bilinmektedir. Asistanı İsmet Sungurbey'in söylediğine göre, ona "Siz" dahi demeyip "Beyefendi" diye hitap eden kibarlığı, onun tipik niteliklerinden biridir. Oğlu bütün ömründe sadece bir defa birisine çok kızarak "Kaz" diye çıkışmış olduğunu yazıyor. Kızdığında sesini yükseltir ve gözlerini açarak konuşurmuş.

Üzerine aldığı her vazifeyi büyük bir sorumluluk duygusu ile tam yapan E. Mardin, derslerine daima zamanında gelir, imtihanlarına bazı hocalar gibi geç gelmez. Sabah saat 8'de isteyenlere "feraiz" dersleri vermek üzere muntazaman dersine geldiği yıllar olmuş. İmtihanları da gayet ciddi şekilde ve adaletli bir not sistemi ile yapardı. Bunu bütün öğrencileri söyler ve bazıları da yazmışlardır. Hatta bununla ilgili başı garip sonu hoş bir hikâye de vardır. İmtihan ettiği haylaz fakat zeki bir talebe sözlü imtihanda sorulara cevap verirken nasılsa hocanın sesini, tavırlarını ve kullandığı kelimeleri taklid ederek cevap verir. Hoca, onun notunu elindeki listeye kaydettikten sonra idareden yetkiliyi çağırtarak, hocasını taklid eden bu talebe hakkında gereken muamelenin yapılmasını ister. Notlar asılınca o çocuğun 10 tam not aldığı hayretle görülür. Yaptığından utanan çocuk hayretle ve pişmanlıkla hocaya koşar ve bu durumun sebebini öğrenmek ister ve "Ben sizi ilimden imtihan ettim, edepten değil" cevabını alır. İmtihanda kendisine sorulan soruların cevabı hakkında en ufak bilgisi olmadığı halde, hocaların bazen dalgın ve yorgun olmasından istifade ederek, aklına geleni söyleyen öğrencilere her zaman rastlanır. Buna "balık tutmak" denir. Belki oltaya gelir anlamınadır. Zeki, dikkatli E. Mardin gayet usturuplu cümleler ve doğruya benzeyen ifadelerle işi gargaraya getirmek isteyen talebeyi sabırla dinler ve: "Gayet güzel konuşuyorsunuz, sizi gelecek eylülde yine dinlemek isterim" diyerek sessizce lâyık olduğu notu verir.

Ders anlatırken sol eliyle, sağ elinin üstünü çekiştirip, çimdiklemesi de ona has hareketlerden idi. Derse eski dersi hatırlatarak, özetleyerek başlar, arada "ahkâmı sabıka zaviye-i rüyetinden" diye eski hukukumuzdaki hükümleri veya yabancı hukuklardaki kaideleri mukayeseli bir şekilde nefis bir bütün halinde sunardı. Bazen kullandığı yabancı kelime ve terimler yüzünden öğrencilerin anlamadığını hemen hisseder ve "Gamız (anlaşılması güç) geldi, biraz canlandırayım" der, örnekler vererek meseleyi somut ve anlaşılır bir hale getirirdi. Bunu yaparken daldan dala yumuşak atlayışlar yapar ve karışık meseleyi bütün vuzuhu ile ortaya koyan bir açıklamalar zincirinin sonunda, tatlı bir iniş yapan uçak gibi asıl iniş noktasına dönerdi. Benim en çok hayran olduğum tarafı buydu. O kadar ayrıntılı izahları, birbirine pürüzsüz şekilde bağlayabilmesindeki ustalıkta, ona derin bilgisi kadar korkunç hafızasının da yardım ettiği hemen göze çarpardı.

Muhtelif hukuk sistemlerinde meselenin nasıl çözümlendiğini açıklarken, bizlere "Zevk-i hukukîmizin,

hangi şıkkı tercih ettiğini sorar, cevaplardan en hoşlandığını bulan öğrencilere dönerek, sizler ecdadınızın bulduğu yolu tercih ettiniz" diyerek memnuniyetini gösterir, göbeğini hafifçe hoplatarak gülerdi. Derslerini dinlememiş olanlara, onu dinlemenin zevkini anlatmak imkânsızdır. Not tutmağa çalışarak bu zevki anlattığım için hâlâ kendime kızarım.

Hocamızın öğrencilerine yalnız dersleriyle değil bazen paraca da yardımcı olduğu bilinir. Kendisine iş bulmayı vaadettiği bir talebesine bu işi temin edemeyince onu maaşa bağladığı meşhurdur. Bir gün fakültede muhasebe önünde yaşlıca bir hanımın onu beklediğini görmüştüm. Ayın biri idi. Her ay hoca maaşını alınca ona bir ödeme yaparmış. Ayın biri deyince, çok hoş bir alışkanlığı, yani maaşını hep ayın birinde erkenden aldığı rivayeti aklıma geldi. Bunun nedenini soran bir yakınına şöyle cevap vermiş: "Nur-ı aynım, burası Türkiye biraz sonra ne olacağı belli mi? Yukarıdan bir telegram (telgraf demiyor) gelir, 'Tediyeler Tatil Edilmiştir' der, ortada elin boş kalıverirsin."

Bu rivayet gerçek mi, bilmiyorum fakat ben gerçek olduğuna inanıyorum.

Bu satırların yazarı olarak ben de benzer şekilde hareket ettiğim hallerde bu hareketimi hayretle karşılayan dostlarıma çok kere: bu hikâyeyi anlatıp, sonunda da: "Unutmayın ki ben, Ebül'ulâ Bey'in talebesiyim" dediğim olmuştur.

Yediyüz yıllık bir ulema ailesinden gelen ve bir kazasker oğlu olan Ebül'ulâ Mardin'in, sadece İslâmî konularda yetkili bir âlim olmayıp, ilmiyle amel eden, dini vecibelerini (namaz, oruç, v.b) tam olarak yerine getirdiği halde bu konuda yine de bunları yeterli bulmuyor görünen "dinî bütün bir Müslüman" olduğunu oğlu söylüyor: "Küçüklüğünden beri namaz kılıp, oruç tuttuğu halde, gazoz ve boza dahil hiçbir mükeyyifatı (keyif verici şeyleri) ağzına sürmemesine rağmen, yine de Kur'an-ı Kerim'in gereklerini yerine getiremiyormuş gibi bir üzüntüsünü sezer gibi olurdum."

"Alkollü içki içmek şöyle dursun (dediğim gibi) gazoz, boza, soda ve şira bile içmezdi. Evimize kesinlikle iskambil kâğıdı girmez, poker, briç gibi kâğıt oyunlarına hoş gözle bakmaz, domino, tombala gibi oyunlara da ilgi göstermezdi... Babamın elleri sadece yazı yazmak için yaratılmıştı. Nasırsız, düzgün parmaklarıyla güzel sarık sarar, dizinde, kucağında, en zor pozisyonlarda bile mürekkepli kalemiyle inci gibi yazısını kâğıtlara işlerdi... Babam ampul değiştirmek, takılan perdeyi kancasından kurtarmak için merdivene çıkmak, hattâ pancurları kapamak gibi işlere bile yanaşmazdı. Bazen annem sinirlenip: 'Babanın elleri ancak saatini kurmasını bilir' diye söylenirdi."

Hocamızın yemek hususunda zevk sahibi ve ağzının tadını bilenlerden olduğu yine oğlu şair Yusuf Mardin'in ilgi çekici açıklamalarından anlaşılıyor: "Uzun süren imtihanlar yüzünden eve saat 4-5 sularında aç ve susuz geldiği yaz günlerinde, aşçıya acele iki yumurta kırdırır ve bir kâse yoğurtla onu yemekten hoşlanırdı. Sabah kahvaltılarında tereyağ, kaşar peyniri ve yumurtayı başka şeylere tercih ederdi. İftar sofralarında da çorba içildikten sonra ve başyemekten yani et yemeğinden önce kıymalı yumurta yemek zevk aldığı şeylerdendi. Zaten yumurtaya oldum olası çok düşkündü. Doktor sağlık durumu nedeniyle perhiz rejimi uygulaması gerektiğini söylediği zaman yumurtayı kesmemesi için adeta kendisiyle pazarlığa girişirdi."

"Balıklardan kılıç ve kalkanı, lüfer ve barbunyaya tercih eder, kesinlikle İslâmiyet'te "mekruh" sayılan kabuklu deniz hayvanlarından ıstakoz, karides gibi deniz hayvanlarını yemezdi. Tatlılardan ise ekmek ve telkadayıfını, muhallebi ve sütlaç gibi sütlü tatlıları tercih ederdi."

"Sürekli olarak tuttuğu orucu için sahura kalktığım zaman, söğüş et, yoğurt ve bazen rafadan yumurta ve pide yerdi. Üstüne portakal ya da elma yemek adetiydi."

Hamur tatlısını çok sevdiği anlaşılan Hocamız, kendisini bir ara tedavi eden doktorundan öğrendiğime göre şeker hastası imiş. Sonunda ecel bu aziz varlığı da bizden alıp götürdü. Bütün anlattıklarımız sadece tatlı bir hatıra olarak kaldı. Baki kalan bu kubbede hoş bir sada imiş. Nur içinde yatsın!!

NOT: Pek çok kimse o donem hocalarımızdan rahmetli Kemalettin Birsen'in Ebül'ulâ Bey'in damadı olduğunu sanmaktadır. Halbuki K. Birsen, hocamıza akaid dersleri okutan, Çarşambalı Ahmed Hamdi Efendi'nin oğlu olup, damatlıkla alâkası yoktur. Hocamızın iki kızı Hatice ve Türkân hanımlardan birincisi eski hâkim ve avukatlardan Kemaleddin Utku ile diğeri ise Dr. Orhan Ulutin ile evliydi. Yukarda belirtilen yanılgı (Kemaleddin) isminden kaynaklanıyor olmalı. (Bkz. Semiha Omay, **Huzur Dersleri ile ilgili Konuşmalar**,s. 3 ve 7)

KAYNAKÇA

Sungurbey, İsmet, **Ebul'ulâ Mardin**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul 1988

Sungurbey, Ismet, **Huzur Dersleri II-III c.** Önsöz, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul, 1966

Bilsel, Cemil, "Öğrenir ve Öğretirken Beraber", **Ebul'ulâ Mardin'e Armağan**, İst. 1944 içinde, s. 23-107

Mardin, Yusuf, **Kocataş Yalısı Anılarım**, İstanbul, 1988

Seçkin, Recai, "Ebül'ulâ Mardın ve Eserleri (1880-1957)", **SBF Dergisi**, XIII - Sayı 1-2, 1958, Ankara

Reisoğlu, Kemal, "Ebul'ulâ Mardın'ın Şahsiyetı Hayatı Eserleri", **İstanbul Barosu Dergisi**, c. XXXI, s. 3-4, 1957

Omay, Semiha, **Huzur Dersleri İle İlgili Konuşmalar**, İst. 1965

Yazoğlu, Selma, "Ord. Prof. E. Mardin, O Unutulmayacak İdeal Bir İnsandır", **Yirminci Asır**, c.9, s.232, 24.1.1957

Mütareke Yıllarında Parti Olarak Kurulduğu Varsayılan Bir Heyet

Sosyalist Birliği

NİYAZİ KARACA

Mütareke yıllarının çok karışık ve çoğulcu siyasî yapısı bu dönemle ilgilenen tarih araştırmacılarının kimi zaman bazı yanlışlıklara düşmelerine sebep olmaktadır. Nitekim, Sayın Tevetoğlu'nun eserinde kurulduğunu varsaydığı "Sosyalist Birliği" hakkında ileri sürülen bilgiler bunlardan biridir.[1] Bu iddia diğer araştırmacıları da yanlış yönlendirerek sanki mütareke yıllarında böyle bir parti kurulmuş şeklinde algılanmasına yol açmaktadır.[2] Dolayısıyla, küçük de olsa bazı yeni bilgilerin tarih süreci ve devamlılığı açısından önemli olacağı düşüncesi ile kurulduğu varsayılan "Sosyalist Birliği" hakkında birkaç bilgiyi vermek istiyorum.

Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin kurulmasından sonra 7 Ekim 1919'da seçim kararnamesini yayınlaması,[3] İstanbul'daki siyasi atmosferi bir anda alevlendirdi. Öyle ki, birçok siyasi kuruluş daha önce kurulan Milli Kongre Cemiyeti[4] çatısı altında birleşmeye başlamışlardı. Ve bu siyasi partiler seçimlerde amaçlarının gerçekleşmesi için bir "İntihab (seçim) Encümeni" kurmuşlardı. Sulh ve Selamet, Milli Ahrar, Ahali-i İktisat,

Dr. Şefik Hüsnü (Rasih Nuri İleri Arşivi)

Vahdet-i Milliye Osmanlı Çiftçiler Derneği tarafından kurulan bu Encümen,[5] partilerin tespit ettiği mebus adaylarını elemeye tâbi tutarak İstanbul bölgesi için bir tane seçim listesi çıkaracaktı. İntihab Encümeni'ndeki tek sosyalist parti ise önce seçimlere katılmama kararı veren[6] fakat Milli Kongre'nin ısrarı sonucu daha sonradan katılma kararı alan[7] Türkiye Sosyalist Fırkası idi.

Diğer sosyalist fırkalara gelince; seçimleri sosyalizm düşüncesinin yayılması için bir fırsat ve tanıtma aracı olarak görüyorlardı. Nitekim, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası o günlerde resmen kurulmamasına karşın,[8] çok aktif olarak seçim çalışmalarına başlamıştı. Parti ilk anda Milli Kongre'de toplanan siyasi partilerle işbirliği yapmayarak İstanbul'daki sosyalist cemiyetleri örgütlemeye çalışmıştı. Bu çabasının bir sonucu olarak da Ferah Tiyatrosu'nda büyük bir toplantı tertip etmişti. İşte bu toplantıda Milli Kongre'de birleşen siyasi partilere almaşık olabilecek bir birlik meydana getirme çabası ortaya çıkıyordu.

Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın 24 Ekim'de düzenlediği toplantıya şu kuruluşlar katılmıştı: a) Berlin'de kurulup Almanya'da fabrikalarda çalışan (500) işçi ve üniversitede öğrenim gören gençler ve memurlardan oluşmuş "Müteşebbis Türkiye ve Çiftçi Sosyalist Partisi", b) Yine Berlin'de kurulan İşçi Derneği, c) Mesai Cemiyeti, d) Osmanlı Sanatkaran Cemiyeti, e) Bahri ve Berri Şoförleri Cemiyeti, f) Zeytinburnu Fabrikası Çalışanları, g) Baruthane, Ahırkapı, Hasköy Reji, Defterdar Bez Fabrikaları, Tersane Fabrikası, Salapuryacılar, Manavcılar, Hamallar Cemiyeti üyeleri.[9]

Toplantı, Dr. Şefik Hüsnü'nün bir

konuşması ile açıldı. Diğer konuşmacılar sosyalizmin seçim zaferi üzerinde durdular. Coşkulu toplantının sonunda iki tane önemli karar alındı.

a- Nisbî Temsil sisteminin uygulanmasına çalışmak.[10]

b- Seçimlerde başarı sağlamak için bütün sosyalist kuruluşlar ve partilerden oluşacak bir "İntihab Heyeti"nin kurulması.[11]

İkinci karar, anlaşıldığı üzere Milli Kongre'de toplanan İntihab Encümeni'ne almaşık olmak amacını taşıyordu. Öyle ki, toplantıdâ her ne pahasına olursa olsun, İstanbul'dan en az üç tane sosyalist mebus çıkarılması kararlaştırılmış ve İntihab Heyeti bunun için gerekli görülmüştü.

İntihab Heyeti'nin oluşmasına karar verilen bu toplantıya Türkiye Sosyalist ile Sosyal Demokrat Fırkaları katılmamıştı. Kaldı ki, Türkiye Sosyalist Fırkası zaten Milli Kongre içerisindeki İntihab Encümeni'ne üye bulunuyordu.

Fakat daha sonradan öğreniyoruz ki, 28 Ekim'de, Türkiye Sosyalist ile Sosyal Demokrat Fırkaları İntihab Heyeti'ne katılarak "Sosyalist Birliği"ni oluşturmuşlardır.[12] Böylelikle Sosyalist Birliği, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi, Türkiye Sosyalist ve Sosyal Demokrat Fırkaları ile İstanbul'da bulunan fabrikalar ve işyerlerinin temsilcileri tarafından teşkil edilmiş oluyordu. Nitekim bu şekli ile de bir siyasi parti değil, siyasi partilerin oluşturduğu bir heyet idi.

28 Ekim'de kurulan bu birlik, bir denge unsuru olarak gördüğü Dr. Esat Paşa'ya başvurarak, üç mebus çıkarılması halinde Milli Kongre'deki İntihab Encümeni'ne katılacağını bildirdi. Fakat Esat Paşa'nın bunu kabul etmemesi üzerine, seçimlere katılmayacakları tehdidinde bulunarak Milli Kongre'den ayrıldılar.[13] Bu başvurudan sonra güç gösterisinde bulunmak için olsa gerek, Sosyalist Birliği'nin 31 Ekim'de Şehzadebaşı Şark Tiyatrosu'nda bir toplantı düzenlediğini görüyoruz. Bu toplantıda Türkiye Sosyalist Fırkası Başkanı Hüseyin Hilmi Bey, Sosyalistlerin birlikte hareket etmelerinin önemi üzerinde durdu.[14]

Ancak bir hafta devam edebilen Sosyalist Birliği aynı günlerde Milli Kongre tarafından Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen ve seçimlere müdahale edilmemesini isteyen telgrafta da yerini aldı.[15] Fakat bu imza yalnızca Türkiye Sosyalist Birliği'ne aitti. Milli Kongre'de bulunan bu parti, Sosyalist Birliği'ne üye olması sebebiyle Anadolu'ya gönderilen bu telgrafa birliğin imzasını atmıştı. Buna hükmetmemiz de birlik dağıldığında diğer iki fırkanın Milli Kongre içerisinde yer almamasındandır.

Sosyalist Birliği ne olmuştu?

Bir hafta sonra kadar, ilk olarak Türkiye Sosyalist Fırkası, birlikten çekildiğini açıkladı.[16] Dolayısıyla, birliğin siyasi parti anlamında iki üyesi kalıyordu. İkinci olarak da, Sosyalist Demokrat Fırkası yayınladığı beyanname ile seçimlerde yalnız çalışacağını belirtince,[17] Milli Kongre'ye almaşık olarak düşünülen "Sosyalist Birliği" heyeti doğal olarak kendini dağıtmış oluyordu. Belki, yine Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkası'nın önderliğinde diğer işçi temsilcilerinin katılması ile İntihab Heyeti şeklinde varlığını sürdürmüş olabilir. Fakat, bu heyet hakkında da İstanbul basınında herhangi bir bilgiye rastlamak mümkün değildir.

NOTLAR

1 Tevetoğlu, 30 Ekim günlü **Alemdar** gazetesinin "Sosyalist birliği" kuruldu haberine dayanarak, böyle bir siyasi parti kurulduğu, fakat hakkında mevcut bir bilgi olmadığını kaydetmektedir. Bkz. Fethi Tevetoğlu, **Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)**, Ankara, 1967, s. 68-69.

2 Sayın Tunçay da "Daha Başka Sosyalist Partiler?" başlığı altında Tevetoğlu'ndan naklen "Sosyalist Birlığı" gibi bir partinin varlığını belirtiyor. Bkz. Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)** İstanbul, 178, s. 93. Diğer eserlerde ve gerekse mütareke dönemine ait siyasal partilerin hemen hepsini kapsayan Sayın Tunaya'nın **Türkiye'de Siyasal Partiler, II.** çalışmasında ise bu konuya ait bir bilgi bulunmamaktadır.

3 Seçim kararnamesi için bkz. **Düstur**, 2. Tertip C. XI, s. 388, no. 247; **Yenigün Gazetesi**, 12 Teşrin-i evvel 1335/12 Ekim 1919, no. 205; Ali Rıza Paşa Hükümeti dönemindeki seçim çalışmaları için ayrıca bkz. Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele II**, İstanbul, 1992.

4 Milli Kongre Cemiyeti, Dr. Esat Paşa (Işık) tarafından 18 Kasım 1919 tarihinde 52 derneğin katılmasıyla kurulmuştu. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, II**, İstanbul, 1986, s. 150 160.

5 Encümenin kuruluşu için bkz. **Vakit**, 14 Teşrin-i evvel 1335/14 Ekim 1919, no. 700. Bu Encümen'e Hürriyet ve İtilaf Fırkası katılmamıştı. Fırka ile Milli Kongre arasında bu konuda ısrarlı yazışmaları olmuş, neticede Hürriyet ve İtilaf üyelikten düşürülmüştü. Bkz. **Vakit**, 30 Teşrin-i evvel 1335/30 Ekim 1919, no. 76 ve Vakıt 11 Teşrin-i sani 1335/11 Kasım 1919, no. 728.

6 Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın seçimlere katılmama kararı vermesi, yandaşı politika izleyen diğer fırka ve cemiyetleri de aynı çizgide hareket etmeye sevketmişti. Nitekim, Türkiye Sosyalist Fırkası da ilk anda seçimlere katılmama kararı vermişti. Bkz. **Vakit**, 20 Teşrin-i evvel 1335/20 Ekim 1919, no. 706. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile ilişkileri için bkz. Tunçay, **Sol Akımlar**, s. 70.

7 **İkdam**, 24 Teşrın-i evvel 1335/24 Ekim 1919, no. 8154.

8 Dr. Şefik Hüsnü, seçimlerden sonra yaptığı bir açıklamada, kazanamama sebebini Fırka'nın geç kuruluş izni almasına bağlıyor. Fakat seçimin fırka için bir tanıtma aracı olduğunu da söylüyordu. Tunaya, **Siyasal Partiler, II**, s. 498.

9 **Vakit**, 25 Teşrin-i evvel 1335/25 Ekim 1919, no. 711.

10 Nisbî Temsil sistemi, o günlerde tartışılan bir konu ve hükümetin zaman zaman uygulayacağını bıldırdığı bir sistem idı.

11 **Vakit**, 25 Teşrın-i evvel 1335/25 Ekim 1919, no. 711.

12 **Vakit**, 29 Teşrın-i evvel 1335/29 Ekim 1919, no. 715.

13 **Vakit**, 30 Teşrin-i evvel 1335/30 Ekim 1919, no. 716.

14 **İstiklâl**, 1'Teşrin-i sani 1335/1 Kasım 1919, no. 296.

15 Telgraf metnı için bkz. Tunaya, **Siyasal Partiler, II**. s. 158.

16 Tevetoğlu, **Komünist Faaliyetler**, s. 79.

17 **İleri**, 23 Teşrin-i sani 1335/23 Kasım 1919, no. 642.

Müzayede... Yine Müzayede...

Bir zamanlar kitap meraklıların tüylerini diken diken eden ve sahaf sohbetlerinde günlerce konuşulup tahminler yürütülen kitap müzayedelerinde 1996 baharıyla birlikte bir patlama oldu. İzmir'de iki, Ankara'da bir ve İstanbul'da üç olmak üzere altı kitap müzayedesi yaşandı Nisan - Mayıs - Haziran aylarında. Bu müzayedelerde alıcı karşısına çıkan kitaplar arasında bence ilginç ve sözü edilmeye değer olanlardan, ulaşabildiklerimi çekiç fiyatlarıyla birlikte tanıtmak istedim. Ayrıca kısa kısa değerlendirmeler de yaptım. Bir müzayede enflasyonu yaşadığımız söylenebilir mi? Belki... Ama görülen şu ki var olanı geriletici, alıcıyı bıktırıcı bir bolluk, sıklık ve tekrar dönemi yaşıyoruz. Aman dikkat, sahaflar ve kitap meraklıları...

Geride bırakılan üç ay içinde düzenlenen altı müzayedeyi tarih sırasına göre birlikte gözden geçirelim:

Sözünü edeceğim ilk iki müzayede İzmir'de birbirini izleyen iki gün içerisinde gerçekleştirildi. İzmir'de peş peşe iki ayrı müzayede düzenlenmesini kitap piyasası açısından olumlu bulmadığımı ifade etmek isterim. Çok eski bir kültür merkezi olan İzmir'de belli bir eski kitap piyasasının varlığı, özellikle "sahaf" adıyla iş yapan esnâfın, İstanbul ölçüsünde olmasa da çoğaldığı gözleniyor. Hatta "İzmir Sahaflar Derneği" adıyla bir örgütleri bile var[1]... Bir iki yıldır müzavedeler de yapılıyor bu ilde...

Haz. ve Yöneten:
Mehmet Beşeri

Karşıyaka 1. Kitap Müzayedesi

Karşıyaka Öğretmenler Lokali (İskele Karşısı)
13 Nisan 1996 Cumartesi
saat: 13.00

Bu yazıda önce 13 Nisan 1996 Cumartesi günü Karşıyaka Öğretmenler Lokali'nde, ilçe belediyesi ve dernek işbirliği ile gerçekleştirilen, Mehmet Beşeri'nin hazırlayıp yönettiği "Karşıyaka 1. Kitap Müzayedesi"nden söz edeceğim. Yayımlanan ve gününden önce ilgilenenlere ulaştırılan kataloğa (94 s., 19,5 x 13,5 cm.) göre "Türkiye, Şehirlerimiz ve Şehir Monografileri", "Güzel Sanatlar, Mimarlıkve Edebiyat", "Tiyatro, Müzik", "Edebiyat, Bilim ve Fikir Eserleri", "Tarih, Yakın Tarih, Politika", "Kırk Ambar", "Gravürler, Film Afişleri, Kartpostallar" bölüm başlıklarıyla, 312 sıra numarası altında pek çoğu kitap 400 kadar obje satışa sunuldu: Ünlü fotoğrafçı Foto Resne'nin imzasını taşıyan Album de Smyrne (3 milyona açıldı, satılıp satılmadığı öğrenilemedi); İzmir Civarının Bünyesine Ait Tetkikler (İst., 1930, Fransızca-Türkçe) 800.000 liraya; 1930 Sanayi Kongresi. Raporlar, Zabıtlar. (Ankara, tarihsiz) 1,5 milyona; Gülgun Tunç'un Taş Köprülerimiz (Ankara, 1978) kitabı 1.300.000 liraya; iki ciltlik Türk Sanat Tarihi Araştırma ve İncelemeleri (İst., 1963,1969) 4 milyon liraya; 60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı (İst., 1953) 2 milyona; Birinci Türk Tarih Kongresi. Konferanslar ve Müzakere Zabıtları (İst., 1932) 1,5 milyona; Mustafa Cezar'ın Osmanlı Tarihinde Levendler (İst., 1955) kitabı 2,5 milyona; Kemal Zeki Gençosman'ın Türk Destanları (İst., 1972) kitabı 750.000 liraya; Kâtib Çelebi'ye ait olduğunu ve adının doğrusunu ancak özel bir gayret ya da bilgiyle anlayabileceğiniz Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr (İst., 1269) 1.300.000 liraya alıcı buldu.

Yönetenler:
Şükrü Tül-Nail Esmer

Yenigün Kitabevi

Ege Kitap Müzayedeleri-1
İzmir Kitap Müzayedesi

Atlantis Otel Gazi bulvarı No: 128 İzmir 14 Nisan 1996 (Pazar) saat: 14.00

İzmir'de düzenlenen ikinci müzayeyi uzun yıllardan beri bu kentte sahaflık yapan bir aileye mensup olup son zamanlarda İstanbul'a taşınmış olan Nail Esmer ile Şükrü Tül birlikte gerçekleştirdi. 14 Nisan 1996'-da Atlantis Otel'de "Yenigün Kitabevi" adına düzenlenen "Ege Müzayedeleri (1) İzmir Kitap Müzayedesi"nde önceden hazırlanıp dağıtılan kataloğa (75+2 s., 27,5 x 19,3 cm.) göre 436 sıra numarası altında 542 adet kitap satışa sunuldu. Çekiç fiyatlarını

1 İstanbul'da da böyle bir dernek var mı acaba? Yoksa, neden kurulmaz ya da kurulması mümkün mü?

ısrarla uğraşmama karşın elde edemediğim için ilgimi çeken kitapların açılış fiyatlarını vereceğim: Mâlik Aksel'in Anadolu Halk Resimleri (İst., 1960) ve Resim Sergisinde Otuz Gün (Ankara, 1943) adlı kitapları 1.200.000 liraya; Kâtib Çelebi'nin Keşf-el Zunûn' u (İst., 2 c., 1971,1972) ile Bağdadlı İsmail Paşa'nın Keşf -el Zunûn Zeyli (İst., 2 c., 1972) 10 milyona; İbrahim Gökçen'in Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar (Manisa, 1950), kitabı 900.000'e; M. Çağatay Uluçay'ın Manisadaki Saray-ı Amire ve Şehzâdeler Türbesi (İst., 1941) 1 milyona; Bezmi Nusret Kaygusuz'un Kurumuş Pınar (İzmir,1959) ve Şeyh Bedreddin Simavenî (İzmir, 1957) kitapları 1.600.000'e; ünlü hiciv üstadı Şair Eşref'in hepsi Kahire baskısı olan Deccâl (1320), İstimdâd (1323), Şah ve Padişah (1906), Hasbihal (1908) adlı tek cilt birliğindeki eserleri 2 milyona; İshak Efendi'nin Bektaşîliğin eleştirisi niteliğindeki Kâşifü'l-Esrâr ve Dâfi'ü'l-Eşrâr (İst., 1291) kitabı 900.000 liraya; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr... (Kahire-Bulak, 1248) adlı eseri 5 milyona; 35 sayılık Şadırvan dergisi takımı (1949) 2 milyona; Salnâme-i Vilâyet-i Sûriye (Sene 1300) 10 milyona; Fuzûlî'nin Hadîkatü's-Süedâ (Kahire-Bulak, 1271) adlı eseri 1 milyona; Ahmed Vefik Paşa'nın 2 ciltlik ünlü sözlüğü Lehce-i Osmanî (İkinci bs., 2 c., 1306) 1.200.000'e; Mehmed Salâhî'nin Kamus-ı Osmânî adlı 4 ciltlik sözlüğü (İst., 1313-1322) 4 milyona satışa sunuldu. Yenigün Kitabevi'nce İstanbul'da hazırlanıp İzmir'de gerçekleştirilen bu müzayededen sonra aynı kitabevi tarafından diğer Ege illerinde de yeni müzayedeler yapılması düşünüldüğü öğrenilmiştir.

Üçüncü müzayede İstanbul'dan... "Beyoğlu Sahhafları Aslıhan Grubu" nun 5 Mayıs 1996 günü Aslıhan'da "Üçüncü Defa" olarak düzenlediği bu müzayedede, önceden bastırılıp ilgililere dağıtılan "Kitap Kurtlarının Çekişme Kataloğu"na (76 s., 27,5 x 20 cm.) göre 216 sıra numarası altında büyük çoğunluğu kitap olmak üzere 367 obje satışa sunuldu. Sahaf Halil Bingöl'ün hazırladığı ve Kadıköy'ün usta sahafı Sami Önal'ın yönettiği[2] "çekişme"de dikkatimi çeken kitaplardan ve diğer parçalardan Efzayiş Suat (Yalçın)'ın Türk Kadını. Müsbet Menfi. (İst., 1932), Nâzım İçsel'in Kadın Nedir? Kadın Hakkında Büyük Adamların Düşünceleri ve Üç Küçük Hikâye ile 16 Tablo (İst., 1936) ve Zehra Celasın'ın Tarih Boyunca Kadın (İst., 1946) adlı üç eseri 600.000 liraya; Cevat Hakkı Tarım'ın eseri Tarihte Kırşehri - Gülşehri. Babailer - A-hiler - Bektaşiler (İst., 1948) 1 milyona; Süleyman Tevfik'in (Özzorluoğlu) İncili Çavuş (İst., 1919) ve Himmetzâde'nin Bekri Mustafa (1338/1922) adlı kitapları 1 milyona; Belgelerle Türk Tarihi dergisinin 1967 - 1974 yılları arasına ait 1 - 84 sayısı (13 cilt, 10 kitap) 9,300,000 liraya; Kâşgarlı Mahmud'un Kitâbu Dîvânı Lugati't-Türk adlı anıt eserinin Kilisli Rif'at (Bilge) tarafından gerçekleştirilen üç ciltlik ilk yayını (İst., 1333-1335) 3,5 milyona; Perde ve Sahne (Sayı: 1 - 25, 1941 - 1943) ve Perde Sahne (Sayı: 1 - 31, 1943 - 1945) adlarıyla yayımlanan derginin iki dönemine ait toplam 56 sayı 7 milyona; ilk kuşak Türk folklorcularından Yusuf Ziya Demirci'nin (Demircioğlu) Köy Halk Türküleri (İst., 1938) adlı eseri 2,250,000 liraya; Altıncı Daire-i Belediye (Bugünkü Beyoğlu Belediyesi) tarafından Osmanlıca ve Fransızca olarak yayımlanan 15 başlık ve 103 maddeden oluşan "Zabıta Teftişi Üzerine Yönetmelik" (Beyoğlu, 1257/-1859) 1,5 milyona; Kemal Samancoğlu'nun eski ilçe yeni il Bartın'ı anlatan İktisat ve Ticaret Bakımından Bartın (Ankara, 1941) adlı eseri 800.000'e; Rıza Nur'un Ebulgazi Bahadır Han'dan çevirip yayımladığı Türk Şeceresi. Şecere-i Türk (İst., 1323/1925) adlı eser 800.000'e; ünlü bilim ve siyaset kadını Behice Boran'ın Toplumsal Yapı Araştırmaları (İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki) (Ankara, 1945) 900.000'e; Bursalı Mehmed Tâhir'in 3 cilt ve 4 kitaptan oluşan Osmanlı Müellifleri (İst., 1915, 1922, 1924) adlı önemli eseri 6 milyona; ilk üç fasikülü Cemil Cahit Güzelbey'e (Gaziantep Şer'î Mahkeme Sicilleri, Gaziantep, 1966), dördüncü fasikülü ise C.C. Güzelbey ve Hulûsi Yetkin'e (Gaziantep Şer'î Mahkeme Sicillerinden Örnekler, Gaziantep, 1970) ait olan önemli eser açılış fiyatı olan 1 milyona; Posta ve Telgraf ve Telefon Müdiriyet-i Umumiyesi tarafından yayımlanan Memâlik-i Osmâniye'de Kain Telgraf ve Posta Merâkizi ile Şuabâtının Esâmisini Mübeyyin Risâledir

BEYOĞLU SAHHAFLARI
ASLIHAN GRUBU

KİTAP KURTLARININ ÇEKİŞME KATALOĞU

(ÜÇÜNCÜ DEFA)

Tarih: 5.5.1996
Saat : 12' den itibaren

Hazırlayan
Halil Bingol

Yöneten
Ergun Hıçyılmaz

Haz.: Halil Bingöl
Yöneten: [Sami Önal]

Beyoğlu Sahhafları Aslıhan Grubu

5 Mayıs 1996 saat: 12.00

2 Müzayedeyi Ergun Hıçyılmaz'ın yöneteceği duyurulmuşken, yurt dışında olduğu için yönetme işini Sami Önal üstlenmiştir. Kitapların çekiç fiyatlarını bildirmek inceliğini gösteren Aslıhan Grubu sahaflarından Orhan Devret'e teşekkür ederim.

(İst., 1325/1909) adlı eser 18 milyona; Enderunlu Fâzıl Bey'in "Defter-i Aşk", "Hûbân-nâme" , "Zenân-nâme" ve "Çengi-name" mesnevileriyle Sünbül-zâde Vehbî'nin "Şevk-engîz" mesnevisini bir araya getiren derleme (İst., 1869) 4 milyona; Ayda Bir adlı derginin takımı (40 sayı, 1952 - 1955) 7 milyona; M. Fuad Köprülü tarafından yönetilip Türkiyat Enstitüsü'nce yayımlanan 2 sayılık Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası (1931, 1939) 2 milyona; Bafralı Yanko'nun Yozgad Seyahatnamesi (İst., 1306/1889) 1 milyona; Türk Kahramanı Köroğlu'nun Maceraları adlı derginin takımı (40 sayı, 1953-1954) 20 milyona alıcı buldu.

Dördüncü sırada yer alan müzayede Librairie de Péra'nın "XIX. Antika Kitap Müzayedesi"ydi. 19 Mayıs 1996 tarihinde Pera Palas Oteli'nde gerçekleştirilen müzayedenin kataloğuna göre ([122 + 11 s.], 23,3 x 16 cm.) 189 sıra numarası altında çoğunluğu kitap olmak üzere 300'e yakın obje satışa sunuldu.

Her zaman olduğu gibi bu müzayedeyi de artık bu işi bırakmak istediğini kulağıma fısıldamış olan İstanbul'un kıdemli sahaf ve Müzayede münadilerinden İbrahim Manav yönetti. Alışılmış "Pera Müzayedeleri"nin aksine, salon dolu olmasına karşın, bazı parçalarda çok çeşitli sebeplerin bileşkesiyle oluşan fiyat yükselmemesi ve alıcı çıkmaması gibi bir sonuçla karşılaşıldı.

Yöneten: İbrahim Manav

Librairie de Péra
XIX. Antika kitap Müzayedesi
19 Mayıs 1996, Saat 14.00
Hotel Pera Palace

İki Müteferrika baskısı eser dışında birçok antika kitabın da yer aldığı müzayedede satışa sunulan eserler arasında 7 parçadan oluşan "Ali Canip Yöntem'in Kitaplığı'dan İmzalı Kitaplar" lotu 10 milyona; Apollon Fotoğraf Atelyesi'nden çıkma Souvenir de Contantinople (yaklaşık 1900) 26 milyona; Sadullah Ayaşlı'nın Boğaziçi Balıkları (İst., 1937) 1,5 milyona; Mehmet Halit (Bayrı) imzalı İstanbul Argosu ve Halk Tabirleri (İst., 1934) 10 milyona; Edmondo de Amicis'in Constantinople adlı kitabı 18 milyona; Charles du Fresne du Cange imzalı Histoir de L'Empire de Constantinople sous les Empereurs François... adlı eser 55 milyona; İbrahim Müteferrika tarafından basılan ilk Türkçe kitap olan Van Kulu Lugati (İst.,1141/1729) 85 milyona; günümüzün tanınmış ressamlarından Mehmet Güleryüz'e ait "Özgün Çinko Baskı Gravür" 30 milyona; "Hamdullah Subhi Tanrıöver Konağının Ziyaret Defteri" 12 milyona; Kıyafet-i Milliye-i Osmaniyye adlı kartpostal albümü 22 milyona; J. Th. Krusinski tarafından kaleme alınan ve İbrahim Müteferrika eliyle çevrilip basılan ve kısaca Târîh-i Seyyâh... (1142/1729) diye bilinen nâdir eser 80 milyona; Müşir Ârif Paşa'nın Mecmua-i Tesâvir-i Osmaniyye (Paris, 1863) adlı çok nâdir bulunan kıyafet albümü 200 milyona; Osman Hamdi Bey ve Marie de Launay'ın birlikte hazırladıkları, fotoğraflardan ve giysilerle ilgili açıklamalardan oluşan Les Costumes Populaires de la Turquie en 1873 (İst., 1873) adlı Osmanlı halklarının giysilerini tanıtan çok nadir albüm 110 milyona; Alexandre Raymond'un Faïences Décoratives de la Vielle Turquie (Paris, tarihsiz) adlı eseri 55 milyona; 1493 tarihli ve Hartmann Schedel imzalı "İstanbul Gravür/Haritası" 35 milyona; 1790-91 tarihli yazma En'am-ı Şerîf 35 milyona alıcı buldu.

Beşinci müzayede Ankara'da gerçekleştirildi. Ankara da sahaflarıyla ünlü çarşılar, pasajlar, semtler vardı. Kızılay'da Kocabeyoğlu Pasajı, Zafer Çarşısı ve Hacı Bayram-ı Veli Camii civarı böyle yerlerdendi. Buraları uzun zamandan beri görmedim, ne durumda oldukları hakkında bir fikrim yok... Ancak Ankara'ya her gidişimde yoklayıp hatırını sormadan edemediğim, ufak tefek alışverişler yaptığım, Karanfil Sokak'taki pasajda bulunan küçük bir sahaf dükkânı var: Sanat Kitabevi. Bu Kitabevi, "I. Antika Kitap Müzayedesi" adıyla 26 Mayıs 1996 tarihinde "3.TÜYAP Ankara Kitap Fuarı" dolayısıyla Altınpark Toplantı Salonu'nda bir müzayede gerçekleştirdi. Önceden hazırlanıp ilgililere ulaştırılan kataloğa göre (63 + 4 s., 23,8 x 16 cm.) müzayedeye altısı yazma 170 kitap sunuldu.

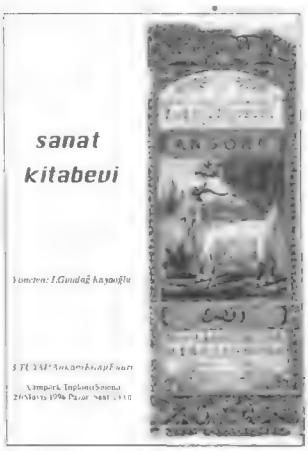

Yöneten:
İ. Gündağ Kayaoğlu

Sanat kitabevi
1. Ankara Antika Kitap Müzayedesi
3. TÜYAP Ankara kitap Fuarı Altınpark Toplantı Salonu
26 Mayıs 1996 Pazar
saat: 13.00

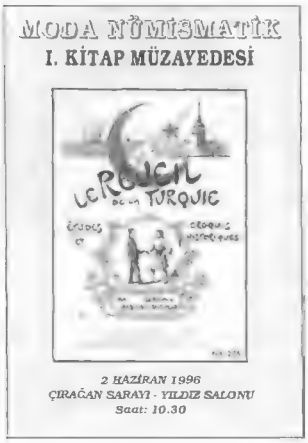

Yöneten:Ziya Ağaoğulları

Moda Nümismatik
1. Kitap Müzayedesi

2 Haziran 1996, Çırağan Sarayı-Yıldız Salonu, Saat: 10.30

Daha önce İstanbul'da Alaaddin Eser Kitabevi'nin müzayedelerini yöneterek bu alanda da adını duyuran dostumuz İ. Gündağ Kayaoğlu, Sanat Kitabevi'nin müzayedesini de yönetti. İzmir gibi Ankara'da da kitap müzayedelerinin geçmişi fazla eskiye dayanmıyor. Hatta İzmir'den de yeni olduğu söylenebilir. Buna karşın başkentte böyle bir etkinliğin gelenekselleşmesi ve buna da Sanat Kitabevi'nin öncülük etmesi beklenir. Müzayedede satılan ve sözünü etmek isteğim kitap ve diğer parçalardan[3] M. Tayyib Gökbilgin'in Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân (İst., 1957) adlı eseri 2,5 milyona; ünlü bilim, tıp ve sanat tarihi araştırmacısı A.Süheyl Ünver'in 10 kitabından oluşan bir lot 9 milyona; Dahiliye Vekâleti tarafından yayımlanan Köylerimiz (İst., 1933) adlı kaynak eser 4.750.000 liraya; Hilmi Ziya Ülken'in İslâm Sanatı (İst., 1948) adlı eseri 6 milyona; 60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuat Köprülü Armağanı (İst., 1953) 2,5 milyona; İstanbul rehberleriyle de tanınan Ernest Mamboury'nin Ankara. Guide Touristique (İst., 1933) adlı eseri 8 milyona; "Türkiye'de Bektaşi ve Alevilerin Oturdukları Yerleri Gösterir Harita" (Besim Atalay'ın Bektaşilik ve Edebiyatı [İst., 1924] adlı eserinde bulanan harita olduğunu sanıyorum.) 11 milyona; ünlü müzikolog Mahmut Ragıb Gazimihal'in baskı tarihi eski ve yeni 11 kitabından oluşan lot 12 milyona; Türk Tarih Kurumu'nun ünlü yayın organı Belleten 'in 59 yıllık takımı (Sayı: 1- 226, 1937 - 1995) 80 milyona; Davul mizah dergisinin takımı (Sayı: 1 - 24, 1908 - 1909) 6 milyona; 7 kitaptan oluşan "Demiryolu Kitapları" lotu 11 milyona; Ziya Göğem'in Kurmay Albay Dadaday'lı Halit Beğ Akmansü (1884 - 1953) adlı 2 ciltlik eseri (İst., 1954, 1956) 12 milyona; İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın Son Hattatlar (İst., 1970) ve Hoş Sadâ... (İst., 1958) adlı iki kaynak eseri 5,5 milyona; Baron de Tott'un Memoires du Baron de Tott. sur les Turcs et les Tartares. (Maestricht, 1785) adlı anılarının ikinci basımı 16 milyona; Habil Âdem'n Dr. Friç takma adıyla kaleme aldığı Kürdler. Tarihî ve İctimâî Tedkîkât (İst., 1334/1913) eseri 7 milyona; Türk dergicilik tarihinin seçkin örneklerinden biri olan Şehbal' in takımı (Sayı:1 - 100, 1909 - 1914) 27 milyona; genç Türkiye Cumhuriyeti'ni tanıtma amacına yönelik bir resmî yayın organı olan La Turquie Kemaliste'in 51 sayılık takımı (1934 - 1948) 15 milyona; Sadeddin Nüzhet Ergun'un her zaman aranan eseri Türk Musikisi Antolojisi (2 cilt, 1942, 1943) 7 milyona alıcı buldu.

Kitap dünyasının son müzayedesi İstanbul'daydı. "Moda Nümismatik I. Kitap Müzayedesi" 2 Haziran 1996 tarihinde Çırağan Sarayı - Yıldız Salonu'nda gerçekleştirildi. Aynı gün, aynı salonda filatelistlerin de iki müzayedesi vardı. Ancak konu dışında olduğu için bunlardan söz edilmedi. Herkes üzerinde sessiz, çekingen bir insan izlenimi bırakmışken zaman zaman cesur iş ilişkilerine girerek esnafı ve müşteriyi şaşırtan Moda sahaflarından Mehmet Ruhi Okuş'un müzayede yapacağını duyunca önce şaşırdım, sonra da basılı kataloğunu ve bir hafta sonra çıkan ekini (32 + 13 s., 20 x 13,6 cm.) incelemeye koyuldum. Müzayedede 261 + 55 sıra numarası altında 351 parça satışa sunulmuştu. Ziya Ağaoğulları'nın yönettiği müzayedede ilgimi çeken kitap ve diğer yayınlardan[4] Fahrettin Erdoğan'ın Türk Ellerinde Hatıralar (Ankara, 1954) adlı gerçekten az bulunan ve yeni basımı yapılması gereken anı kitabı 2.750.000 liraya; İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar (İst., 1940 - 1953) adlı kaynak eseri 3 milyona; "Naima Tarihi"nin 6 ciltlik baskısı (İst., 1281-1283 / 1864 - 1866) 12 milyona; Şirket-i Hayriye tarafından yayımlanan 18 sayılık Boğaziçi dergisi 11 milyona; Türk Etnografya Dergisi'nin ilk 15 sayısı (1955 - 1977) 5,5 milyona ve Kasım Ülgen'in üç cildi bir arada kolay kolay bulunmayan Doğu Anadolu Oyunları ve Havaları (1944) adlı eseri 5,5 milyona alıcı buldu.

Önümüzde Ankara, İstanbul ve İzmir'den sesler getirecek yeni müzayede haberlerinin alındığı sonbahar dönemi var... Eski ve yeni her türlü kitapla hemhâl olacağımız uzun bir yaza ve güz başına duyduğumuz özlem gerçekleşecek galiba... Kitabın daha da yüceldiği, yüceltildiği ve buna bağlı olarak yüceleceğimiz günler, nerelerdesiniz?

3 Katılma imkânı bulamadığım müzayedenın çekıç fıyatlarını bildirmek inceliğinde bulunan arkadaşım Erman Aslanoğlu'na teşekkür ederim.

4 Bazı parçaların çekiç fiyatlarını üşenmeden veren Mehmet Nuri Okuş'a teşekkür ederim.

KİTABİYAT

Bürokrasi, Savaş-Barış, Diplomasi ve Ahmed Resmi Efendi

ZEKİ ARIKAN

Ahmed Resmi Efendi (ARE), XVIII. yüzyılda merkezi devlet yönetiminde sivrilerek birçok önemli görevlerde bulunmuş yüksek bürokratlardan biridir. İki kez Avrupa'ya elçi olarak gönderilmiş, Avrupa siyasetini yakından kavramış, dış politikaya vâkıf bir diplomattır. Edebiyat, coğrafya ve biyografi konularında yazmış olduğu eserler, dönemin güçlü bir yazarı olduğunu kanıtlamaktadır. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı içinde yer almış ve bu savaşın özlü bir tarihini yazmış bir tarihçi olarak karşımıza çıkmaktadır. Sadrazam İvazpaşazade Halil Paşa ve Muhsinzade Mehmet Paşa'ya sunduğu layihalarla Osmanlı Devletinin dış politikası ve geleceği konusunda derli toplu görüşler ileri sürmüş ve böylece XVIII. yüzyılın ıslahatçı düşünürleri arasında seçkin bir yer tutmuştur. İşte bu ilginç Osmanlı bürokratının yaşamı, eserleri, döneminin içindeki yeri ve rolü son derece ayrıntılı bir çalışmada ele alınarak değerlendirilmiştir. Sözünü ettiğimiz araştırma, Mc Master Üniversitesi (Kanada) İslâm Tarihi profesörlerinden Virginia H. Aksan'ın imzasını taşımaktadır. Aksan'ın bu araştırması, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden taranan çeşitli belgelere, Avrupa'nın ve Türkiye'nin çok değişik kütüphanelerinde bulunan yazmalara ve doğal olarak işlenen konuyla ilgili diğer basılı kaynak ve incelemelere dayanmaktadır. Bu derece kapsamlı bir malzemenin ışığında ortaya konan eser de yalnızca bir bürokratın, bir devlet adamının biyografisi olarak kalmamakta, tam tersine XVIII. yüzyıldaki Osmanlı Devleti'nin, Osmanlı toplumunun bürokratik yapısıyla, dış ilişkileriyle, siyasal durumu ve temel sorunlarıyla tam bir çözümlemesi olarak ortaya çıkmaktadır.

Virginia H. Aksan

An Ottoman Statesman war and peace Ahmed Resmi Efendi 1700-1783

E. J. Brill, Leiden-New York-Köln, 1995, XVI-II+253 s.

Eser, girişten sonra dört ana bölüme ayrılmakta, yer adları, terimler ve deyimlerle ilgili bir sözlüğü kapsamakta, bibliyografya ve dizinle tamamlanmaktadır. ARE'nin 9 Kasım 1763 tarihinde Berlin'e varışını gösteren bir tabloyla üç harita da metin içinde yer almaktadır. Haritaların ikisi ARE'nin Viyana ve Berlin elçiliklerindeki güzergâhını, üçüncüsü de 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşını da kara harekâtının yapıldığı alanı göstermektedir.

Birinci bölümde ARE'nin yetişmesi ve kâtipliğe *intisabı* ve meslekteki ilerleyişi üzerinde durulmaktadır. Girit'in Resmo kasabasında 1700 tarihinde (Muradi'ye göre 1694-95) doğan ARE, 1734 ya da 1735 tarihinde İstanbul'a gelerek, iki kez Reisülküttaplık görevinde bulunmuş olan Tavukçubaşı Mustafa Efendi'ye intisap etmiştir. Aynı zamanda kayınpederi olan Tavukçubaşı'nın yanında hâceganlığa yükseldi (1747). ARE, daha sonra XVIII. yüzyılın ünlü devlet adamlarından ve sadrazamlarından

Koca Ragıp Paşa'ya intisap etmiş ve hattâ *Halifetü'r rüesa* adlı eserinin başlığını onun önerisi üzerine *Sefinetü'r rüesa* olarak değiştirmiştir (s. 31-33). Bu çerçevede Aksan, merkezi bürokratik yapının daha doğrusu Divan-ı Hümayun kalemlerinin kuruluş ve işleyişini ayrıntılı olarak ele almaktadır. Dışişlerinin özellikle Karlofça Antlaşmasıyla birlikte yeni bir anlam ve önem kazandığına işaret etmektedir (s. 18). Çünkü ilk kez bir reisülküttap, Karlofça görüşmelerinde Osmanlı Devleti'ni temsil etmiş ve bundan sonra reisülküttaplık, imparatorluğun dışişlerinden sorumlu bir makam niteliğini kazanmıştır. Reisülküttaplık dairesi XVIII. yüzyılın sonuna doğru aşağı yukarı 100-150 kâtipten oluşuyordu (s. 20).

ARE, 1754 yılında, sergi nazırlığına yani hazineden çıkan paraların senetlerini düzenleyen ve hesaplarını tutan bir birimin başına getirildi. 1757 yılında Küçük Evkaf Muhasebecisi oldu. Aynı zamanda Koca Ragıp Paşa'nın Kethüdası Ebubekir Efendi'nin kethüdalığını yapıyordu. Aşağıda görüleceği gibi, sözkonusu tarihte elçi olarak Viyana'ya gönderildi.

Eserin ikinci bölümü ARE'nin Viyana ve Berlin elçilikleri ve bu elçiliklerin sonunda yazdığı *Sefaretname*lerin incelenmesine ayrılmıştır. Ancak, "başkalarını tanımaya" yönelik bu görevlendirmeden önce iki sorun üzerinde durulmaktadır. Bunlardan birincisi ARE'nin ya da geniş anlamda Osmanlıların Avrupa üzerindeki bilgilerinin düzeyi, diğeri de XVIII. yüzyılda Osmanlı diplomasisinin durumudur. Aksan, XVIII. yüzyılda Osmanlıların Avrupa'yı tanımak için ellerinde sefaretnamelerden başka dikkate değer harita, çeviri eserler gibi malzemenin bulunduğuna dikkati çekmektedir (s. 36). Bu konuda ARE'nin gösterdiği önemli çabalar da gözden kaçmamaktadır. Nitekim onun her iki sefaretnamesi, Avrupa ülkeleri hakkında ilgi çekici ayrıntılara yer vermektedir. Ayrıca aslı Latince olan bir coğrafya kitabını *Coğrafya-yı Cedit* başlığı altında Türkçe'ye kazandırmıştır (s. 38). Fakat vaktiyle Cengiz Orhonlu'nun ARE'ye mal ederek tanıttığı *Eflak Coğrafyası*'nın ise onun adaşı ve hemşehrisi Müderris Giridi Ahmed Resmi Efendi'nin kaleminden çıktığı belirtilmektedir (s. 37).

Öte yandan XVIII. yüzyıl Osmanlı-Avrupa diplomatik ilişkileri açısından önemli bir geçiş süreci olarak görülmektedir. Avrupa devletlerinin XV-XVI. yüzyıldan beri Osmanlı başkentinde sürekli elçilikleri bulunmasına karşın, Avrupa'da Osmanlı ikamet elçilikleri ancak 1793 tarihinde açılmaya başlamıştır. Bu dönem kimi tarihçiler tarafından "Osmanlı diplomasisinin Avrupalılaşması" olarak nitelendirilmektedir (s. 43). Ancak bu tarihten önce de Osmanlı diplomasisi "Avrupalılaşma" sürecinde dikkate değer aşamalardan geçmiş bulunuyordu. Aksan'a

Ahmet Resmî Efendi

göre bu çerçevede Karlofça ile birlikte Osmanlı diplomatik ilişkileri Avrupa diplomasisi ile hızlı bir bütünleşme sürecine girmiş bulunuyordu. Hattâ Karlofça Antlaşması bu sürecin bir sıçrama tahtası olarak görülmektedir. Çünkü bu antlaşma, Osmanlı padişahı ile Avrupa hükümdarlarının eşit olarak temsil edildiği bir konferans olduğu gibi, Babıâli'nin sivil bir bürokrat, yani Reisülküttap tarafından temsil edilmiş olması açısından da önemlidir. Ancak ne var ki, bu yüzyılda bile Osmanlı diplomasisi *Dârülislâm-Dar-ül harp* ikilemine dayalı İslâmi ilkelerini koruyordu. Ulemanın bu alanda karşılaşılan sorunlara getirdiği yorumlar, güçlüklerin aşılmasına önemli bir katkıda bulunmuştur (s. 45). Bunun yanında XVIII. yüzyılda Avrupa'ya gönderilen Osmanlı diplomatları dil yetersizliğinden karantina sistemine kadar birçok güçlüklerle karşı karşıya kalmışlardır.

ARE, Evkaf muhasebecisi olarak görev yaptığı sırada tahta geçen III. Mustafa'nın (1757-1774) cülusunu bildirmek üzere şıkkısani payesiyle Viyana'ya gönderildi. Bu göreviyle ilgili olarak kaleme aldığı *Sefaretname*sinin ilk bölümü, İstanbul'dan Viyana'ya kadar uzanan yolculuğun öyküsüdür. ARE, Viyana'ya vardığı sırada Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) başlamıştı ve devam ediyordu. Avustur-

ya, Bohemya'ya saldırmış olan Prusya ile savaşıyordu. ARE, savaşın Viyana'da yarattığı gerginliği yakından görmek olanağını bulmuştu. Nitekim bir yandan savunma önlemleri alınırken, diğer yandan halk kiliselere koşuyor ve "Brandenburk'un mağlubiyeti hakkında tazarru ve duaya iştigal" ediyordu. *Sefaretname*nin ikinci bölümünde ARE, "Nemçe memleketinin bazı evza ve etvarı beyanına cesaret" etmektedir. Aksan, ARE'nin Avusturya'nın siyasal, sosyal ve ekonomik durumuna ilişkin verdiği bilgilerin ayrıntılı bir çözümlemesini yapmaktadır (s. 46-61). Gerçekten ARE, Viyana'nın siyasal ve özellikle idari yapısı konusunda oldukça çarpıcı bilgiler vermektedir. Ayrıca ülkenin ekonomik ve ticari durumu konusundaki ayrıntıların da gözden kaçmadığı anlaşılmaktadır. Ülke yönetimindeki düzen, vergilerin herkesin gelirine göre alınması, halkın refah düzeyi, kral ve kraliçeye varıncaya kadar herkesin tasarrufa elden geldiğince uyması ARE'nin gözünden kaçmamıştır. Asıl dikkatini çeken bir başka konu da Avusturya'nın "cenk ve husumet ve tevsii memleket" kaygısının olmadığı, yalnız "müdafaa kaydı" için asker beslemesidir. Avrupa devletlerinin bu durumu, yalnız ARE'nin değil, o dönemde Avrupa'ya gönderilen diğer elçilerin de dikkatini çekmiş ve bunlar, savaşa yol açacak bir "illet zuhur etmedikçe" devletlerin barış içinde yaşadıklarını, ülkelerini "mamur ve abadan etmeye" çalıştıklarını dile getirmişlerdir. Dikkati çeken bir başka nokta da, gerek ARE, gerek çağdaşı olan kimi Osmanlı elçileri (örn. Ahmet Azmi Efendi), İbn Haldun'un devletlerin çöküş aşamasında halkının refah ve ihtişam içinde bulunduklarını görüşüne dayanarak Avrupa devletlerinin yıkılma aşamasına geldiklerini ileri sürmeleridir. Bu bağlamda ARE, Avusturya'nın taze bir güç olan Büyük Frederik tarafından yıkılabileceğini ima etmektedir (s. 59).

Viyana elçiliğinden döndükten sonra Maliye tezkirecisi ve Anadolu muhasebecisi gibi görevlerde bulunan ARE, 1767'de Prusya ile savunma ve saldırma esaslarına dayanan bir ittifak yapmak üzere Berlin'e gönderildi. Kitabın önemli bir bölümü (s. 67-99) ARE'nin Berlin elçiliği ve bu elçilikle ilgili sefaretnamesinde yer alan gözlemlerine ayrılmıştır.

ARE'nin Prusya sefaretnamesi de Viyana sefaretnamesi gibi oldukça ilgi çekici ayrıntılara yer vermektedir. Lehistan'ın coğrafi ve siyasal durumu, Berlin'in tasviri, Frederik'in amaçları, Potsdam görüşmeleri ve Frederik'in portresiyle askeri düzeni hakkında ayrıntılara yer veren bu sefaretnameyi Avrupa'ya açılan bir pencere olarak nitelemek hiç de yanlış değildir. Berlin'den söz ederken burasının kırk elli yıl öncesine kadar orta büyüklükte bir şehir olduğunu belirten ARE, onun özellikle Büyük Frederik'in dedesinin çabalarıyla nasıl bir gelişme gösterdiğini oldukça çarpıcı bir dille anlatmaktadır: "Mürur-ı zamanla nehir üzere hane ve bağçeler ve suya muhtaç olan sanayiden değirmen ve şekerhane ve çithaneler misillü kârhaneler yaptırılub günden güne büyut ve dekâkini tevfir ve taşradan edevat ve meta makulesi bir nesneye muhtaç olmamak için çuka ve sair âlat ve emtia kârhaneleri icad..."

ARE, nehir ulaşımının Berlin'in, çevresinin ve halkın ekonomik durumuna olan katkısını çok mükemmel bir biçimde algılamış bulunmaktadır. Halkın günlük yaşayışından kesitler veren ARE, bunların Luteran (Protestan) oldukları için "diyanet dağdağasından" uzak olduklarını, Katoliklerle aralarında düşmanlık bulunduğunu ve Müslümanlığa yakın durduklarını belirtmektedir. Öyle ki "Nübüvvet-i Muhammediyeyi inkâr etmeyüb Müslüman oluruz demekten âr etmezler". ARE, Büyük Frederik'in siyasal amaçlarını da kavramış görünmektedir. Ona göre, Brandenburg-Kralı "Frederikos'un Cermanya ve Alamanya eyaletlerine ve belki Avrupa'nın ekserine istila sevdaları dimağında galeyan" etmektedir. ARE, götürdüğü armağanların saraya takdiminin ayrıntılı bir öyküsünü anlattıktan sonra, Büyük Frederik ile Potsdam'daki görüşmeleri üzerinde durmaktadır. Burada "ittifak maddesi" üzerinde durulmuş, fakat olumlu bir sonuca varılamamıştı. Çünkü Prusya, ittifakın yalnız Avusturya'ya karşı yapılmasında ve Rusya'nın bunun dışında tutulmasında direnmiştir. Osmanlı Devleti ise ittifakın her iki tarafı kapsayacak biçimde yapılmasını istiyordu. ARE, uzun süre kaldığı Berlin'de şeker ziyafetinden, "komedya tabir olunur hayalhane" (tiyatro)den ve diğer eğlencelerden söz etmektedir. Bu arada Büyük Frederik'le aralarında geçen 1711 Prut Savaşı ile ilgili ilginç bir konuşmayı da aktarmaktadır.

ARE, Büyük Frederik'in dikkati çeken bir portresini çizmektedir (vasf-ı etvar-ı kral): Buna göre Frederik "Fünun-ı maarifden hissedar hususa âşina-yı tevarih ve ahbar olmağla leyi ve nehar İskender ve Timur makulesi sahib-i zuhurların etvar ve âsarını mütalaa ile cenk ve cidal babında sudura gelen hile ve tedbirlerine" ilgi duyuyordu. Kralın "mezhep ve diyanet kaydından müberra" olduğu da yazılmakta ve onun, bütün amacının ülkesini genişletmek, şan ve şöhret kazanmak düşüncesinde olduğu üzerinde durulmaktadır. Aynı zamanda kral ailesinin eğitimi konusunda da ayrıntılara yer verilmektedir. Bu arada ARE, Frederik'in askeri eğitim ve düzeni üzerinde önemle durmakta ve bu sisteme hayranlık duyduğu da gözden kaçmamaktadır. Kralın harp tekniği yanında "umur-ı siyasiyede"ki becerikliliği de takdir edilmektedir.

ARE'nin her iki elçiliği, ona Avrupa'nın o zamanki iki önemli ülkesini yakından tanımak fırsatını vermiştir. Avusturya ve Prusya'nın ekonomik durumu, ticareti, sosyal ilişkileri çarpıcı biçimde her iki seyahatnameye de

vansımıştır. Bunun yanında askeri ve siyasal düzenle ilgili dikkate değer gözlemlere yer verilmiştir. İçinde bulunduğu 1768-1774 Osmanlı-Rus seferi sırasında Rus'ların askeri taktik ve stratejide Büyük Frederik'ten etkilendikleri söylemi (s. 97) şüphesiz bu gözlemlerin bir sonucudur. Bu seyahatnameler, erkenden yabancıların dikkatini çekmiş, Almanca ve Lehçeye çevrilmiştir.

Eserin üçüncü bölümü 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşını ve ARE'nin bu savaş sırasında cephedeki faaliyetlerini ele almaktadır. ARE, Prusya'dan döndükten bir ay sonra Sadaret mektupçusu, hemen arkasından çavuşbaşı ve bir yıl sonra da mutbah emini oldu. Bunu Tersane-i Âmire emini, Ruznamçe-i evvel ve Sadaret kethüdası gibi görevler izledi (1769). Ancak bu sonuncu görevde pek az kaldı ve daha önce atanmış olduğu bir göreve, yani ruznamçeciliğe getirildi. ARE, katıldığı Osmanlı-Rus Savaşının bütün sıkıntılarına tanık oldu ve bu savaşı sona erdiren Küçük Kaynarca Antlaşması'na da birinci murahhas olarak katıldı. Aksan, bu seferle ilgili olarak ARE'nin gözlemlerine geniş yer verdiği gibi, Vasıf ve Enveri'yle birlikte diğer kaynakların, araştırmaların ışığında bu savaşın ayrıntılı bir tablosunu çizmiştir.

ARE'nin *Hülasatü'l İtibar*'ı bu savaşın tam anlamıyla bir eleştirisi olarak dikkati çekmektedir. Asıl dikkati çeken konu, ARE'nin savaş karşıtı bir tutum içinde bulunması, savaştan önce İstanbul'daki havayı pek güzel yansıtması, devlet adamlarının beceriksizliğini oldukça çarpıcı bir anlatımla dile getirmesidir. ARE'ye göre "nizam-ı âlemin esası müdafaa üzere konulmuş" olduğundan her zaman barışın savaşa yeğlenmesi, halkın "rahat ve emniyeti"nin gereği olmakla birlikte, "akıl ve tecrübesi" eksik olanlar bu güzel kurala uymamaktadırlar. Başka dinden olanları yeryüzünden kaldırmak ya da "düşmanın yüzünü yere dürtüp haddini bildirmek ehl-i İslâm'ın üzerine vacip" olduğuna inananlar, "hareket olmayınca bereket olmaz" düşüncesindedirler. Bu ülkelerin kılıçla alındığını ve padişahın kılıcının keskin olması gerektiğini savunurlar. Yeter ki dindar bir vezir ve beş vakit namazını cemaatla kılan on iki bin güzide asker olsun... Bu sağlandıktan sonra Kızılelma'ya[1] kadar gitmek işten bile değildir. Oysa sandalye üzerinde *Hamzaname* aktaran pehlivanlar gibi boşuna çene çalan bu insanlar "Kızılelma semtini Boğdan'dan gelen al yanaklı elma gibi yenir şey zanneder"ler.

ARE'nin *Hülasatü'l İtibar*'ın girişinde dile getirdiği bu düşünceler, savaşın hangi hava ve ortam içinde başladığını çok iyi açıklamaktadır. Dahası savaşın kendilerine kazandıracağı rütbe, makam ve kârı düşünen zamanın kurnaz ukalası "seferi seyre gitmek gibi" bir şey sanarak "Moskova kılıç, Moskova kılıç" demekten geri kalmıyorlardı.

Öte yandan ARE, Kırım Tatarlarının Türkiye ile Rusya arasında yeni bir savaşın patlak vermesinde belirleyici bir rol oynadıkları üzerinde önemle durmaktadır. Bu yüzden Kırım taifesine karşı takındığı olumsuz tavır, *Hülasatü'l İtibar*'ın bütününe egemendir. Ona göre Rusya, Osmanlı Devleti'yle "cenk ve cidale mail değil" idi. Barışın devamından yanaydı. Tatarın talkan (kavut) ve boza yerine berş (afyonlu şurup), afyon, çay ve kahve tüketmesi onun karakterini değiştirmiş ve kendisine "tenbel ve tiryaki olarak... külli zaaf gelmiştir". Yüzyıllardan beri Kırımlılardan canları yanan Rus'ların, bu durumdan yaralanıp onlardan öç almaya kalkışmaları da Osmanlı Devleti'ni savaşa sürüklemiştir. Rus'ların bütün görüşmede Kırım'ın bağımsızlığında direnmelerine de içerleyen ARE, "Uğursuz Tatarın dava-yı serbestisini" de ağır bir biçimde eleştirmekten geri kalmamaktadır.

Savaşı sona erdiren Küçük Kaynarca Antlaşmasında sadaret kethüdası ARE Osmanlı Devleti'ni birinci murahhas olarak temsil etti. İkinci murahhas reisülküttap İbrahim Münip Efendi idi. 17 Temmuz 1774'te iki gün içinde ve iki oturumda imzalanan bu antlaşmanın koşulları son derece ağırdı. Kırım'ın bağımsızlığı, toprak kayıpları, Rus ticaret gemilerine Boğazların açılması, yüklü bir savaş ödentisi, Ruslara diledikleri yerde konsolosluk açmak hakkının verilmesi, İstanbul'da bir Rus Ortodoks kilisesinin açılması antlaşmanın çerçevesini oluşturmaktadır. Ancak bu antlaşma ikiyüz yıldan beri varsayıldığı gibi bir *"Rus hüneri ve Türk beceriksizliği"* mi idi? Prof. Roderic H. Davison'ın bu konuda yapmış olduğu titiz çalışmalar, yukarıdaki yargının doğru olmadığını ortaya koymuştur. Galata'da açılması öngörülen Ortodoks kilisesi (Ruso-Grek) Rusya'nın yalnız Osmanlı ülkesine gidip gelen uyruklarına tahsis edilmişti ve "himaye"de bunlarla ilgili idi. Yoksa bütün Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoksları kapsamıyordu.

Dördüncü bölüm (170-205) ARE'nin savaş sonrasındaki görevleri ve onun Osmanlı siyasal düşüncesinin oluşumundaki rolünü ele almaktadır. Bu arada 1775-1783 tarihleri arasında Kırım'daki gelişmeler üzerinde de durulmuştur. ARE, cepheden döndükten sonra bir iki göreve daha getirildi. Fakat sonra unutuldu. Ancak Halil Hamit Paşa'nın sadareti sırasında süvari mukabeleciliğine, arkasından dördüncü kez birinci ruznamçeciliğe getirildi. 1783 tarihinde de öldü.

XVIII. yüzyılın önde gelen bürokratlarından biri olan; biyografi, tarih, coğrafya ve seyahatname türünden birçok esere imzasını atmış bulunan ARE, siyasal alanda öz-

1 Kızılelma için bk. Orhan Şaik Gökyay, "Kızılelma Üzerine", **Tarih ve Toplum**, 25 (1986), 9-14; 26 (1986), 20 25; 27 (1986), 9-13; 28 (1986), 9-13.

gün düşünceler geliştirmiş bir devlet adamı olarak görülmektedir. Türkiye'nin çağdaşlaşma sürecini inceleyen tarihçiler, XVIII. yüzyılın bu bağlamda önemini vurgulamaktan geri kalmamışlardır. Bu yüzyılda geleneksel Osmanlı kurumlarının canlandırılması modeli yerine Batı uygarlığının seçilmiş unsurlarının alınması ilkesi benimsenmeye başlamıştır. Berkes'e göre, yüksek yönetici tabaka, "din ve gaza karışımı eski Osmanlı ethos'undan, kendine özgü zihniyetten" uzaklaşmıştır. Daha doğru bir deyimle "Osmanlı asabiyeti artık sönmüştür". XVIII. yüzyıldaki bu dönüşümü en iyi kavrayanlardan birinin ARE olduğuna şüphe yoktur. Yukarıda belirttiğimiz gibi, onun 1768-1774 Osmanlı-Rus seferine yaklaşımı ve savaş karşıtı tutumu yepyeni bir zihniyeti temsil etmektedir. Bu savaş sırasında ordunun, lojistik ve destek hizmetlerinin ne kadar yetersiz kaldığını gören ARE, Rus ordusunun Büyük Frederik'in yeni savaş yöntemlerini benimsediği için başarıya ulaştığına işaret etmektedir. Onun asıl dikkati çekmek istediği nokta, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletleriyle yeni ilişkiler içine girmesi ve bu devletler dengesi içinde yer almasıdır. Böyle bir uygulamaya doğru ilk önemli adımların III. Selim döneminde atıldığını belirtmek gerekir. Hattâ Napolyon'un Mısır'a bir çıkarma yapması olasılığı üzerine kaleme aldığı "Muvazene-i Politikaya Dair" layihasında Reisülküttap Atıf Efendi, ihtilalden beri Avrupa'daki siyasal gelişmeleri özetleyerek "Devlet-i Aliyyenin de umumi ittifaka dahil" olması gerektiğini savunmaktadır. Ona göre bir devletin biri esas, diğeri de "vakt ü hale" göre değişebilen iki politikası vardır. Avrupa'daki gelişmeler de Osmanlı Devleti'nin geçici de olsa bu ikinci yolu tutmasını, yani "Beyneddüvel muvazeneyi tahsil etme"sini zorunlu kılmaktadır. 19. yüzyılda bu denge politikası devletin varlığını sürdürmesinin temel bir ilkesi haline gelecektir. Hattâ Sadık Rıfat Paşa, din ayrılığının ittifakı engelleyen bir etmen olmadığını dahi belirtmek gereğini duymuştur. Öte yandan ARE, dış ilişkilerde barışın korunması gerektiği üzerinde önemle durmaktadır. Bu konuda tarih, ARE'ye engin bir laboratuvar olarak görünmektedir (s. 199). Her fırsatta, her olayda tarihten örnek verme yoluna gitmektedir. Bu örnekler, onun tarih bilgisinin derinliği konusunda da bir fikir vermektedir. ARE'nin her iki elçiliği sırasında Avrupa'yı yakından tanımış olması da onun ıslahatçı düşüncelerinin oluşmasına önemli bir katkıda bulunmuştur.

Aksan'ın bu titiz çalışması bize, yalnız yüksek bir bürokratı yakından tanıtmakla kalmamakta, aynı zamanda bir bütün olarak 18. yüzyıl Osmanlı düzeni ve bu düzendeki yapısal değişmeleri de anlamasına önemli bir katkıda bulunmaktadır.

Bir Eleştirinin Düşündürdükleri

CEMİL KOÇAK

Başar Başarır'ın kitabım hakkında yayınlanan yazısı ("Türkiye'de Millî Şef Dönemi ve 'Olgusal' Yanlışlar Üzerine", *Tarih ve Toplum*, sayı: 150 (Haziran 1996)) vesilesi ile, hem Başarır'a teşekkür etmek, hem de yazısının bende uyandırdığı izlenimleri aktarmak istiyorum.

Başarır'ın, daha önce *Toplumsal Tarih*'te (sayı: 21, Eylül 1995) yayınlanan, "Urfa'da Cumhuriyet Halk Fırkası" adlı makâlesini de okumuş ve beğenmiştim. Başarır, bu makâlesinde, 1924-1926 yılları arasında, CHF'nin Urfa örgütünün faaliyetlerini ilk elden malzemeye dayanarak açıklıyordu. Ayrıca, kendi ilgi alanına girdiği ölçüde, kitabımın ilk baskısında rastladığı olgusal/maddî hatâları da düzeltiyordu. Ben de, tam bu sırada, Türkiye'de Millî Şef Dönemi (TMŞD)'nin ikinci basımı için son çıktının kontrolünü yapıyor ve kitabın dizinini hazırlıyordum. Bu nedenle, Başarır'ın yazısına, ancak İkinci Basım İçin Sunuş yazımın dipnotunda değinebildim. Ayrıca, Başarır'ın işâret ettiği hatâları da metinde düzelttim. Daha doğrusu, düzeltmeye çalıştım demeliyim, çünkü, Başarır'ın yazısından, tam olarak düzeltememiş olduğum ortaya çıkıyor.

Önce, Başarır'ın eleştirilerini ve düzeltmelerini ele alacağım.

Başarır, sözünü ettiği ve ilgili paragrafta geçen, "muhtemelen" sözcüğünün, ilkinde "fuzûli", ikincisinde ise, "yanlış" olduğunu yazarken, haklıdır. İlk geçen "muhtemelen", benim yeniden bakmaya zamânımın olmadığı bir sırada, ama doğru olduğunu düşündüğüm bir düzeltmeye, her zamanki temkinli yaklaşımımın bir ürünüdür. İkinci için ise, herhangi bir özürüm yok.

Başarır'ın işâret ettiği ikinci hatâm ise, matematikle ilgili... Matematiğim her zaman zayıftı ve çalışmamda da bu zayıflık kendini yine belli etmiş... Başarır'ın altını çizdiği ve matematiksel hatâmı ortaya koyduğu, "ilginçtir" şeklinde biten cümledeki ifâdemin, Başarır'ın işâret ettiği diğer cümle ile çeliştiği ise, kanımca, doğru değil... Her iki cümle de, ilki matematiksel olarak yanlış da olsa, aynı anlamdadır ve aynı saptamayı içermektedir. İlk cümle, bu saptamayı, matematiksel olarak, ikincisi ise, genelleme düzeyinde ortaya koyuyor.

Başarır, son olarak, ikinci baskıda yeralan bir başka saptamanın yine matematiksel yanlışlığına değiniyor. Parti üye sayıları ile ilgili paragrafta da, sayısal düzeyde hatâ yapmışım... Bu yanlışlık da, Doğu ve Güneydoğu

Anadolu Bölgeleri'nde bulunan illeri birlikte ve doğru olarak hesâp etmemden, ancak bu doğru hesâba, Artvin'i de, genel olarak Doğu bölgesinde olarak değerlendirip, katmamdan ve bütün bunlara bir il de fazladan sayıp, sonuca ulaşmamdan ileri geliyor.

Başarır'ın yazısı üzerine, kitabıma bakıp, gereken düzeltmeleri işâret ederken, yazarın gözünden kaçmış başka matematiksel yanlışların da olabileceği kuşkusu ile, matematiksel ya da sayısal yorumlar içeren cümlelerimi yeniden gözden geçirmenin gereğine iknâ oldum. Bunun için, gerek yeni baskı için düzeltmelerde, gerekse bundan sonra yapacağım benzeri çalışmalarda, yanımdan bir hesap makinası ile bir coğrafya atlasını da eksik etmemeye kararlıyım.

Yazımın bu ikinci bölümünde, Başarır'ın eleştiri yazısının bende uyandırdığı izlenimlere işâret etmek istiyorum.

Gerçekten de dikkatli bir okuyucu ve araştırmacı olan yazar, kitabımın tümünü okuyup da, sâdece bu hatâları mı bulmuş (yazısının başlığı, bu türden bir izlenim vermeye gâyet müsâit), yoksa sâdece kendi ilgi alanına giren sayfalara bakıp, yalnızca bu yanlışlara mı işâret etmekle yetinmiş? Bu soruya yanıt vermek doğrusu bir hayli güç, çünkü, Başarır, yazısında, bu konuda herhangi bir açıklamada bulunmuyor. Yazısının başlığı, ilk seçeneğin, içeriği ise, ikinci seçeneğin doğru olduğunu gösteriyor ve ben, ikinci ihtimâli daha kuvvetli görüyorum. Aksi, kitabımda sâdece bu kadar olgusal hatâ yaptığım anlamına gelirdi ki, doğrusu istenirse, bu denli iyimser olmam mümkün değil... Bu nedenle de, yazarın, kitabımın ancak bir kısmında yeralan yanlışlara değindiğini düşünüyorum. Nitekim, yazıda yeralan, "eserin yeni baskısında göze çarpan bâzı hatâlar" ifâdesi de, bu görüşümü doğruluyor sanırım.

Başarır'ın, "bu hatâların, Koçak'ın deyimi ile, 'olgusal düzeyde' mi, yoksa başka bir düzeyde mi olduğunu pek bilmiyoruz" türü cümlelerini anlamlandırmak ve değerlendirmek ise, maalesef, benim uzmanlık alanımın tamâmen dışında kalıyor.

Bununla birlikte, Başarır'ın yazısını okuyup, yanlışlarımı da fark ettikten sonra, matematiksel olarak ifâde edilsin ya da edilmesin, saptamalarımın kaynaklarını, kitabımda belge olarak sunmuş olmanın yarârını ve gereğini bir kez daha gördüm ve bu usûlün doğruluğuna bir kez daha inandım. Çünkü, ne olursa olsun, okuyucuların ve araştırmacıların, ilk elden belgeleri ellerinin altında bulundurmaları, bu türden hatâ ve yanlışların, gâlibâ, tek panzehiri...

Başarır, kitabımın bu yeni baskısında, "asıl altı çizilmesi gereken bâzı temel değişimler vâr" olduğunu belirttikten sonra, bunları, sâdece imlâ değişikliklerine ("şapka"lara) indirgiyor. Bu saptama, benim için hayal kırıklığına neden oldu. Doğrusu, ikinci baskıda, bundan öteye yenilikler yaptığımı sanıyorum.

Başarır'ın son bir eleştirisi de, özel isimler konusundaki dikkatsizliğim... Başarır'ın yazısında verdiği örnek, kanımca doğru değil... Çünkü, elimdeki belgede ve haritada, yazarın sözünü ettiği iller, benim yazdığım şekilde yazılmışlardı ve ben de, her zamanki tutumumla, belgede ve haritada yazılmış olanları, orijinalinde olduğu gibi yazmayı tercih ettim. Ayrıca, diğer özel isimler konusunda da bir yanlış yaptığımı sanmıyorum.

Yazar, kitabımın "tuğla" gibi olmasını da eleştiriyor ve bunu, esas olarak, "hemen her cümlenin sonunda yeni bir paragraf yapılması"na bağlıyor. Bunu özellikle yaptım, ama kitabımın bir "tuğla" olması için değil, ayrıntılı ve uzun bir araştırmanın rahatça okunabilmesi için yaptım. Nitekim, kitabın sayfa düzeni sâyesinde, bunu büyük ölçüde başarabildiğimi düşünüyorum. Zâten bu düşüncemi, İkinci Basım İçin Sunuş yazımda da belirtmiştim. Başarır'ın görüşüne katılmadığımı ve bu usûlü devâm ettirmenin yararlı olacağını sandığımı, burada belirtmek isterim. Bu tutumum, belki de, yıllarca yayıncılık yapmanın bir sonucu...

Başarır'ın haklı olduğu son nokta, benim, metnimi, yayınevine, bir bilgisayar disketi olarak verdiğim... Ancak, yayınevine, herhangi bir düzeltme imkânını vermeyen de yine benim... Metnin yeniden dizilmesini istemediğim ve bir redaksiyondan geçirilmesine de karşı olduğum için, metin aynı şekilde basıldı. Bunda, yayınevinin herhangi bir günahı olmadığını belirtmek isterim.

Şimdi, yazımın can alıcı noktasına geliyorum...

Başarır'ın yazısının son iki cümlesinin, bende ve muhtemelen okuyucuda da uyandırdığı izlenim, yazının bütünü ile tam bir çelişki hâlinde olduğudur. Çünkü, kitabımla hiç tanışmamış olan okuyucular, göründüğü kadarı ile, metni yalnızca hatâlarla bezenmiş, cümleleri ve saptamaları birbiriyle çelişen, sürekli yanlış hesap yapan, dahası, hatâlarının hangi düzeyde olduğu bilinemeyen, özel isimlere bile dikkat etmeyen ve gâlibâ, pek de ne yazdığının farkında olmayan bir yazarın eserinin, yazının sonunda, niçin ve birdenbire, "böyle önemli bir eser" hâline geldiğini anlamakta bir hayli zorlanacaklardır. Ben şahsen zorlandım. "Eser, ciddî ve eleştirel bir redaksiyondan geçirilirse, Türk siyâsî târihi, belki hacimce daha küçük, ancak şüphesiz ki, kıymetçe çok daha büyük ve mühim bir kaynağa", bu koşullarda, nasıl "kavuşacak", doğrusunu söylemek gerekirse, hiç anlaşılmıyor.

Kanımca, Başarır'ın yazısının bir tanıtım/eleştiri yazısı olarak görülebilmesi için, kitabımın şöyle değerlendirilmesi gerekirdi:

Öncelikle, kitabımın tamâmı tanıtılmalı ve çalışmamın kapsadığı konulara ilişkin bilgi verilmeliydi. Kitabım hakkında hiçbir fikri olmayan okuyucunun, Başarır'ın

yazısından, çalışmamın içeriği hakkında herhangi bir bilgi sâhibi olması mümkün değildir. TMŞD, Başarır'ın yazısından alınabilecek izlenimin aksine, sâdece CHP'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki örgütlenmesine ya da CHP örgütlerine ya da CHP'nin örgüt târihine ilişkin bir çalışma değildir. Aksine, yazarın ele aldığı bu türden bilgiler, toplam iki ciltte, 1.400 sayfaya yaklaşan çalışmamın birinci cildinde yeralan ve sâdece yedisekiz sayfalık bir kısımdan ibârettir. Başarır'ın yazısında ele aldığı bu kısım, kitabımın, yaklaşık olarak, 1/175'idir. (Bu kez hesap makinası kullandım ve umarım, bir yanlışlık yapmamışımdır. Ama, yine de, geleneksel ihtiyatımla belirtmek isterim ki, bu rakam da, yaklaşık bir sayıdır).

İkinci olarak, çalışmamın genel bir değerlendirmesi yapılabilir ve eksiklikleri de belirtilebilirdi. Bu arada, benzeri çalışmalarla karşılaştırılması da mümkündü.

Üçüncü olarak, iki baskı arasındaki farklara işâret edilmeliydi. Nitekim, ben bunu, İkinci Basım İçin Sunuş yazımda vurgulamaya çalışmıştım. Bu açıdan, amacıma ne ölçüde vardığım ya da varamadığıma ilişkin bir yanıt verilmeliydi. İlk baskı târihi itibâri ile, oluşan yeni literatürün, yeni baskıda ne ölçüde değerlendirildiği (ya da değerlendirilmediği) ortaya konulabilirdi. Yeni baskıda ilk kez yeralan bilgi, belge ve görüşlere yer verilmeli ve eğer varsa, görüş ve vurgu değişikliklerine de dikkat çekilmeliydi.

Ve son olarak da, göze çarpan oranda, ilk baskıda yeralan eksiklikler ve yanlışlıklar hatırlatılmalı ve yeni baskıda bunların düzeltilip düzeltilmediğine değinilmeliydi.

Başarır'ın yazısı, bu açıdan yaklaşıldığı takdirde, yalnızca bir düzeltme notu olarak kalıyor. Başarır'ın yazısını, bir tanıtma/eleştiri yazısı olarak kabul etmek, bu bakımdan, mümkün değildir. Yine bu nedenle, Başarır'ın, yazısında, beni eleştirmek için kullandığı yaklaşımı, biraz da hayretle karşıladığımı belirtmek isterim. Çünkü, Başarır'ın yazısı, bir düzeltme notu olarak, kanımca, "fuzûli" derecede uzun, bir tanıtma/eleştiri yazısı olarak ise, son derece yetersizdir. Başarır, birkaç hatâyı düzeltmek için, bu kadar uzun yazmak gerektiğine inanıyorsa, bu takdirde, benim gibi, hep uzun ve ayrıntılı yazma tarzını benimsemiş bir yazara, en azından "tuğla" konusunda, daha hoşgörülü yaklaşması gerekirdi.

Kanımca, çalışmanın bütününü kapsayan, yukarıda sıraladığım noktalara değinen, tahlil gücü olan, kapsamlı, ciddî ve derinliği olan bir kitap tanıtımı/eleştirisi yazabilmek için, bir hesap makinasından ve bir coğrafya atlasından daha geniş bir donanıma sâhip olmak gerekir.

Ben, kendi payıma, kitabımın bundan fazlasını hak ettiğini düşünüyorum. Umarım, yanılmıyorumdur.

Başar Başarır'ın çalışmama gösterdiği ilgi ve dikkat için teşekkür eder, bundan sonraki çalışmalarında başarılar dilerim.

Bilimsellik Adına Köy Enstitüleri Üzerine Yapılan Yanlışlar

BAHATTİN FIRTINA

Tarih ve Toplum'un, Nisan 1996 sayısında, Hürriyet Konyar'ın "Köy Enstitülü Köy Öğretmenleri" başlıklı yazısını okudum.

Konuya nesnel bakılmamış, önyargılı yaklaşılmış. Yazı, ayrıca, soyut savlar ve haksızlık ögeleri içeriyor. Okuyucu, bu konuda bir "Kemal Tahir" ardılını okuyor izlenimini ediniyor.

Yazıda bu savlarımı kanıtlayan bölümleri ve bu bölümlerle ilgili görüş ve düşüncelerimi yazıyorum.

1. "Köylülere yönelmenin ekonomik, siyasi ve ideolojik nedenleri bulunuyordu." "Köye yönelişin hem iktisadi açıdan, hem de siyasal ideolojik açılardan gerekli olurken..."

Köy Enstitüleri atılımının dinamiğini yazar sadece iki boyuta indiriyor ve köylüden ekonomik ve politik açılardan yarar sağlamaya dayandırıyor. Toplumsal ve kültürel yapıyı değiştirme boyutu gözardı ediliyor.

Oysa o yıllarda da köylü bitiktir. Yer yer ilkçağ ve ortaçağ dönemini yaşamaktadır. Karanlığın koyusundadır. Göksel erkin egemenliği altındadır. Kuldur, yazgıcıdır. Aklın ışığını kullanamamaktadır. Kişisel erkten ve yargıdan yoksundur. Köylü bilgisizdir, açtır, açıktadır, çarıksızdır, sağlıksızdır, yolsuzdur, ışıksızdır. Üretimde hayvan ve kendi gücünden başka güç tanımamaktadır. Doğa güçlerinin egemenliğindedir.

İşte bu toplumsal yapıyı değiştirmek, Cumhuriyet'in devrim ilkelerini benimseyen, yurttaşlık görevlerini ve haklarını bilen, boş inanlardan sıyrılmış, aydınlanmış insanlar yaratmak amacıyla nüfusun % 80'ini oluşturan köylüye yönelmek gerekmiştir.

Bu yapıyı değiştirme ve yeni insanı yaratma aracı olarak Köy Enstitüleri kurulmuştur. Böylece, köylüyü eğitim yoluyla içten devinime geçirme ve bir aydınlanma hareketi başlamıştır.

Ümmilikten kurtuluş hareketinin bile güçlükle sağlandığı siyasi yapıdan buna eşlik edecek bir toprak reformunu o yıllarda beklemek olası değildi.

2. "Laiklik doğa bilimlerinin gücünü ortadan kaldırabilecek bir güç olarak görülüyor" tümcesine yer verilmiştir yazıda. Nereden geldiği bilinmeyen ters anlam yüklü bir

Arifiye Köy Enstitüsü öğrencileri açıkhavada derste

tümce. Bilindiği gibi, doğa bilimleri, bize doğanın gizlerini öğreten ve ona egemen olmamızı sağlayan bilimlerdir. Laikliğin kabul gördüğü bir ortam, aksine deney, gözlem ve inceleme özgürlüğü sağladığı için bu bilimlerin güç kazanmasına neden olur.

3. "Rus-Narodnik düşüncesine dayanan aydının halka gitmesi düşüncesi ile 1940'lı yıllarda yeniden işlevsellik kazanmıştır" deniliyor.

Köy Enstitüleri uygulamasına girişenler, toplumsal dönüşümleri yapan nesnel gücü çok net olarak biliyorlardı. Ayrıca Narodnik hareketin halkçılık yönü reddedilemez. Köylüye eğilmek ittifak hazırlığında olsa bile önemli bir harekettir. Bu olgu küçümsenerek değil, önemsenerek değerlendirilmelidir.

Olayı özele indirgediğimizde karşımıza Tonguç çıkar. Bir eğitimci olan Tonguç'un esin kaynaklarını bir tek olguya indirgeyemeyiz. Bu kurumları kurarken Tonguç, halkın eğitimine yönelik tüm eğitim eğilim ve akımlarından habersiz değildir. O, yurtta ve dünyada yapılmış düşünsel ve kılgın çalışmalardan yararlanmıştır: N. Kemal, Satı Bey, Baltacıoğlu, Ethem Nejat, Pestalozzi, Dewey, Kerschesteiner gibi.

4. Yazı örgüsünde sık sık geçen "Tek partili hayat, katı devletçi, düşüncelerde sarsılmaz türdeşlik, muhalif düşünceye yer yok, faşist rejimlerin örnek teşkil etmesi, çevreyi sıkı kontrol altında tutmak, CHP kadroları tek ve üstün otorite, otoriter tavır, tepeden inme" gibi söylemlerle yazar dönemi nitelemekte ve Köy Enstitülerinin kuruluşunda bu baskıcı görüşlerin etkin olduğunu ve bu kurumlarda bu görüşlere uygun bir eğitim yapıldığı imajını vermek istemekte yer yer de bunu ileri sürmektedir.

Savlar somut kanıtlarla pekiştirildiği zaman geçerlilik kazanır. Yazarın, Köy Enstitülerinde bu görüşlerin izlerini taşıyan eğitim uygulamalarından birkaç örnek vermesini beklerdik. Veremezdi; çünkü bu kurumlarda çağdaş eğitim yöntemlerinin uygulandığını, çağdaş dünya normlarına uygun yapıda kişiler yetiştiğini dünya bilmektedir. Buralardan yetişenlerin, eğitimimize, sanatımıza, ekinimize, toplumsal gelişmemize yaptıkları katkılar gene herkesce bilinmektedir.

5. "Bu eğitim kurumları Türk toplumunun çağdaşlaşması için, altyapı unsurlarının yerine konulmuş..."

40 bin köyün 35.067'sinde okul bulunmadığını, halkın % 85.9'unun okuma yazma bilmediği bu ülkede eğitim seferberliğine girişenler altyapı kurumlarının belirleyiciliğini bilmekteydiler. Eğitim yoluyla altyapı değişikliklerini kolaylaştırmak ve hızlandırmak amacıyla özgün bir üstyapı kurumu oluşturmaya girişmişlerdir. Önlerine çıkan bu tarihi fırsatı, eğitim bir üstyapı kurumudur diye altyapı oluşuncaya dek ertelemeleri mi gerekirdi?

6. "... Çok güç şartlara rağmen bu kurumları bitirmişler, bu koşullar köydeki olanaksızlıklarını düşündüklerinde onları etkilememiş. *Aksine bu insanları devletin bir insan yerine koyması* ve onlara görev vermesi nedeniyle de onları devlete daha fazla bağlamıştır."

Köy Enstitüleri atılımını, uluslaşma ve insan olma sürecinde, silah yerine çağdaş bilginin ve akla, uygulamaya dayalı eğitimin kullanıldığı Ulusal Kurtuluş Savaşı'dır diye tanımlayabiliriz.

Kurtuluş Savaşı, nasıl bitik ve tükenik halkın (kadın-erkek, yaşlı-genç) tensel ve tinsel hiçbir varını esirgemeden dövüşmesiyle kazanıldı ise, Enstitüler de, 2. Dünya Savaşı'nın çetin koşulları altında, öğrenci-öğretmen-halk-devlet işbirliği ile, bedenen ve fikren çalışılarak yoktan var edilmiş kurumlardır. Bunları bir esir kampı, bir çalışma kampı gibi nitelemek haksızlıktır. Bu okullar UNESCO'ca geri kalmış ülkelere örnek model olarak sunulan, Dünya eğitim tarihinde yerini almış kurumlardır.

Son tümce ise, bir öğretim üyesinin ağzından çıkacak 'nefaseti' (güzelliği) taşımamaktadır. Bu tümce, 'bu insanlar aslında insan değillerdir ama, devlet onları insan yerine koymuştur' anlamını çağrıştırır bir düzenleme zaafiyeti taşımaktadır. Konyar'ı kınamaktan kendimi alıkoyamadım.

7. Köy Enstitüsü çıkışlı öğretmenler, Asya, Afrika ve Güney Amerika'da, müstemleke dönemi misyonerleriyle özdeşleştirilmektedir.

Şu farkla doğrudur:

Misyonerler, boş inanları, inakları, öbür dünya düşlerini, tanrısal nuru yaymaya çalışırlar.

Köy Enstitüsü çıkışlı öğretmenler ise, Prométhée'nin ateşini taşır, aklın, bilimin ışığını yayar, yaşamın hazlarını, bu dünyanın ve insanın yaşanası güzelliklerini öğretirler. Beklentileri 'gaip'ten (görünmezden) değildir; aklı ve emeği ile yararlı kıldığı özdeksel dünyadandır.

8. "Bu kişilerde fikir açıklığı yoktur, bellı doğruları bilirler, bireysel düşünemezler, bireysel hareket edemezler.", "Öğretim de o yöndedir."

Bu savlar gerçeğin tam ziddını yansıtmaktadır. Çünkü: "En üstün biçimde zihinsel etkinlik içerdiği için bedensel iş, en üstün biçimde bedensel etkinlik içerdiği için zihinsel iş" bu kurumların eğitim felsefesi olmuştur.

Öğrenci yetişirken yaşamdan, üretimden, toplumdan kopmamıştır. İş eğitimi uygulamasıyla, işin üretici, yaratıcı, insanı yenileyici, geliştirici gücünü tanımıştır. İşbirliği yapmayı öğrenmiştir. Kendi kendine karar verme ve seçim yapabilme yetenekleri gelişmiştir, özgürleşmiştir. Özerklik kazanmış ve girişim yetenekleri yetkinleşmiştir.

Boş zamanlarında, ülke ve dünya yazınına ait yapıtları durmadan okumuş, her işini kendi görmüş, Enstitünün tüm yaşamına emeğini ve düşününü katmış, eleştirmiş, yönetime katılmıştır.

Uygulanan bu eğitim dizgesi sonucunda, yapıcı, yaratıcı ve girişimci kendine güvenli olmuş; karar verme, seçim yapabilme, özerklik yetenekleri gelişmiş, özgürleşmiştir. Konuşmuş, yazmış, sömürüye karşı çıkmış, haksızlıklara baş kaldırmış, toplumsal yapıyı devinime geçirmiştir.

İşte bu yeni insandan korktukları içindir ki Enstitüler kapatılmıştır. Kapatılma nedeni olarak gösterilen bunun dışındaki gerekçeler yapay görüntülerdir.

10. "Popülist davranmışlardır."

Popülizm bütünüyle reddedilecek bir yöntem değildir. Ancak belli bir aşamadan sonra yetersiz kalır. Popülizm insanın iç dünyasına seslenen bir davranış biçimidir ve bütünüyle de sökülüp atılmamıştır.

Köylüye etkin olabilmek için, öncelikle onun tarafından benimsenmek ve onun güvenini kazanmak gerekir. Yoksa dışlanır ve hiçlenirsiniz. Köylü kendine yad kişilerden hep kaçmış ve onlara kapanık kalmıştır.

Köylünün yaşam koşullarına uyum sağlamanın, sınıfını yadsımamanın, ona inandırma yöntemiyle yaklaşmanın adı ne zaman "popülizm" olmuştur?

Despotluğu, baskıcılığı, tepeden inmeciliği mi yeğlemek gerekiyordu?

11. "Okula devamı sağlamak için para cezası ve hapis tehditleri yoksul köylüyü itaate zorlamaktadır."

Köylerde okullar açılıyordu ama, devamı sağlamak özellikle kızlar açısından, sorun oluyordu. Nedenlerden biri emek gücüne gereksinimi vardı köylünün, hem de kızlar okumazdı. Bugün okumak isteyen çok, okul yok, öğretmen yok.

O dönemde devam sorunu gönüllülük ilkesiyle çözümlenemezdi. Her alanda yaptırımlar "zorlayıcı" ögeler içerir. Bu yalın ve yaygın kuralı niçin gözardı ediyoruz?

O günkü koşullarda bile, Köy Enstitüleri kadar insanı bütünüyle ele alan ve onun tensel ve tinsel yeteneklerinin sınırsız şekilde gelişmesine olanak sağlamak için yaratılan psikolojik, sosyal, kültürel ve fiziksel ortamın, bugünkü eğitim kurumlarında dahi oluşturuğunu görmek olanaksızdır.

Köy Enstitülü erkek öğrenciler ayakkabı yapmayı öğreniyorlar

Eleştiri ve özeleştirinin, tartışmanın, yönetime katılmanın bulunduğu, kitabın besin kadar önem taşıdığı bir ortamda, otoriter bir eğitim boy gösterebilir mi?

Bu kurumlarda yetişenler, yaşamları süresince otoriteye başkaldırmışlar ve bu yüzden başlarına gelmedik kalmamıştır.

12. "Bu kurumlara ve yetiştirdiklerine, siyasal eğitim görevi verilmiş, rejim propagandacılığı görevi verilmiş, köyde her şeyi yapabilen üstün kişiler olmalarına karşın, köylüyü ve çocuklarını siyaset içine sokmayı başaramamışlardır. Nedeni de CHP'nin vergi, tahsildar, or-

man askeri, tütün kolcuları yoluyla köylüye yaptığı baskılardır."

Yazar, Demokrat Parti'nin muhalefet döneminde, sakız yaptığı ucuz siyasi malzemeyi kullanıyor. Diğer yönden, daha önce "fikir açıklığı yoktur, belli doğruları bilirler, bireysel düşünemez, hareket edemez" bireyler olarak nitelediği öğretmenleri bu kez "Köyde her şeyi yapabilen üstün kişiler" olarak tanımlamaktadır. Yargıyı okuyucuya bırakıyoruz.

Köy Enstitüleri CHP ideolojisinin vaaz edildiği camiler değildi. Bu kurumların, CHP'yi halka benimsetmek gibi bir misyonları da olmamıştır. Öyle olsaydı, CHP kendi kurduğu bu okulları, gene kendi elleriyle daha çiçeği burnundayken boğazlamazdı.

Köy Enstitüleri konusuna eğilen bir kişinin, her şeyden önce bu kurumların kurucusu Tonguç'un *İş ve Meslek Terbiyesi*, *İlköğretim Kavramı*, *Camlandırılacak Köy* isimli yapıtlarını okuması gerekir.

Yazarın, konuya çarpık yaklaşımı, bu temel kaynakları görmezlikten gelişinde yatmaktadır.

Köy Enstitülerinde, akla dayanan bilginin, yaparak, yaşayarak öğrenmenin, bağımsızlığın, yurtseverliğin, laikliğin, insan ve doğa sevgisinin, özgürlüğün, emeğe saygının, sömürü karşıtlığının, haksızlığa başkaldırının temel oluşturduğu bir eğitim dizgesi uygulanmıştır.

Çok yönlü insan yetiştiren, toplumsal kaynaşmanın harcını oluşturan bu uygulama sürdürülebilse ve diğer eğitim kurumlarında da yürürlüğe sokulabilseydi, bugün örnek alınacak bir ülke konumuna gelirdik.

Demokratik kurumlar saat gibi işlerdi. Kentlerde akın olmazdı. Ayrılıkçı, ırkçı, şeriatçı akımlar silinip giderdi. Bu denli toplumsal sıkıntılar yaşanmayabilirdi.

Bir de Milli Eğitim'imizin bugünkü durumuna bakalım: 21 Köy Enstitüsüne karşılık, bilimdışı öğretim yapan 565 İmam Hatip Okulu, İmam Hatip Okullarından farklı yanı olmayan din dersinin zorunlu olduğu, mescitli ilk ve orta öğretim kurumları, tarikatların parsellediği Üniversiteler, sayılarını Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bile bilmediği belki de cami sayısı kadar 80 bin olan Kur'an kursları, ayrıca tarikat yurtları ve tarikat özel okulları...

Köy Enstitülerini karalamaya çalışanlar, bu tablonun karşısında sevinçten göbek atanlar olmasın?

Cumhuriyet'in övünebileceği birkaç kurumdan birisi ve başta geleni Köy Enstitüleridir.

Tarihe sığmayıp hep gündemde kalması, yerinin doldurulamamış olmasındandır.

Nasreddin Hoca'ya Armağan

M. Türker Acaroğlu • Ali Berat Alptekin, Salahaddin Bekki • Şeref Boyraz • Ali Esat Bozyiğit • Yusuf Çotuksöken • Mustafa Duman • Harid Fedai • Hayrettin İvgin • Mustafa S. Kaçalin • Seyfi Karabaş • Haşim Karpuz • M. Sabri Koz • Günay Kut • Ulrich Marzolph • İrfan Ünver Nasrattinoğlu • Mehmet Önder • Ali Osman Öztürk • Alexandre Popovic • Saim Sakaoğlu • Esma Şimşek ve Nuri Taner'in yazılarıyla

YENİ ÇIKTI
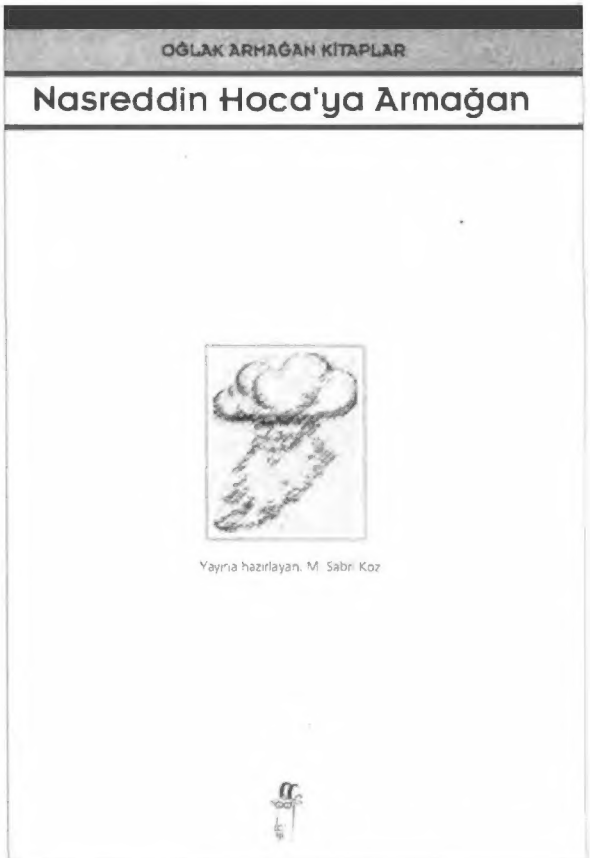
Oğlak Armağan Kitaplar